522. m.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR
TÁRSULATI TITKÁR.

ZOMBOR.
NYOM. BITTERMANN NÁNDOR KÖNYV- ÉS KŐNYOMDÁJÁBAN.
1887.

302400

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR
TÁRSULATI TITKÁR.

III. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor könyv- és kőnyomdájából.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

Kolluth.

(Monografia.)

Alig van nevezetesebb és rejtélyesebb helység Bács-Bodrogh vármegyében, mint azon kis falu, melyet jelenleg Kolluthnak neveznek, de régente mint várost Nagy-Kwlwdhnak írtak. — A Duna partján, hajdan a folyó partját borító, Bajától egész Titelig terjedő rengeteg erdők közepette, körülvéve feneketlen mocsárok és lapályoktól, területe keresztül-kasul hasítva a Kigyós és Mosztonga sáros vizei által, majdnem egészen elszigetelten a többi világtól éltek az egykori Kwlwdh város lakói; de dacára elszigeteltségüknek, mégsem éltek csak maguknak, mert ifjaik felkeresték a híres külföldi egyetemeket, továbbá: mert nagyobbszerű kereskedést űztek borral és hordóval; hogy borral is kereskedtek, bizonyságul szolgál, hogy noha jelenleg is terjedtebb szőlőik vannak, azok még sem adhattak annyi mennyiségű bort, hogy attól a törökök idejében oly tetemes mennyiségű hordó és vásár jövedelmi adót kellett volna fizetni.

Figyelmemet különösen e két körülmény fordította Kolluth felé, de a magyarországi török kincstári defterek a 16. és 17-ik századból, melyek mint akkori időbeli számadások utolsó időben közzé tétettek, ezen érdeklődést csak fokozták.

A régi okmányokban Kolluth 1305-ik évtől kezdve nehányszor említtetik. Tudjuk azt is, hogy 1526-ik évben Tomory Pál és Török Bálint Kolluthnál keltek át a Dunán a gyászthozó mohácsi síkra, és hogy három évvel későbben 1529-ik évben

évben ugyan e helyen kelt át Zápolya János seregével,[1]) hogy az emlékezetes mohácsi síkon a török szultánnal találkozzék.

Kolluthnál kelt át 1697-ik évben Jenő savoyai herceg, a nagy hadvezér serege is, ki Kolluth határában gyűjtötte össze seregét, és innen indult 1697. év julius 17-én a fővezér parancsnoksága alatt az egész akkor 70—75 ezernyi sereg a Duna mentében, látszólag Pétervárad felé; az első napokban elérték Monostorszeget, Zombort, 22-én Bácsot, Bukint, Palánkát, Futakot. 26-án a mostani Ujvidéket, melyet akkor csak pétervári sáncnak neveztek, innen azon hó 28-án elérték a római sáncokat, és azokon folytatták útjokat egész a Tiszáig, mely végre a zentai diadallal végződött. 1697-ik évi október 5-én Savoyai Jenő herceg seregével ismét megérkezett a Dunánál, és ismét Szántova és Kolluth között táborozott, honnan a sereg Eszéken át Boszniába indult.[2])

Ezen történelmileg nevezetes átkeléseknek okát abban kereshetjük, hogy a régi világban a dunarévek, azaz átkelő helyek Baranya és Bács vármegyék között Mohácsnál és Vörösmartnál léteztek, és így megyénkben Kolluth és Szántova közt volt az átkelő pont, de talán az is oka volt, hogy a seregeknek ellátása a dunai hajók által, főleg a török idejében, az úgy is elpusztult vidékeken könnyebben volt eszközölhető, ez indította bizonyára Savoyai Jenő herceget is seregét Kolluthnál összpontosítani.

A mostani Kolluth nem a régi Kwlwdh, de azért a régi Kwlwdhnak is csak a mostani helység helyén kellett feküdni, mert a területnek lapályos, vizenyős, erdőkkel borított felülete alig engedett más helyiséget a telepedésre, a régi telepedők pedig valószínűen biztosság tekintetéből választották eme nehezen közelíthető helyiséget, mint az honunkban más helyeken is történt, példa erre Kalocsa, vagy Fehérvár is.

Ki volt hajdan Kolluthnak földesura? eddig biztossággal

1) Szerém György emlékiratai.

2) Lásd: Angeli Móric, Feldzüge gegen die Türken 1697—1698. Wien 1876.

nem tudtam kipuhatolni, ellenben valószínű, hogy az első telepedők magyarok voltak, csak később vegyültek közikbe szlávok, különösen sokacok, és csak a mult század derekán jöttek a német telepesek, kik között jelen is vannak csekély számban szláv hangzású nevek, de magyar név egy sincs.

Állításaim bizonyítják mindenek előtt az 1520—22-ik évi bodroghmegyei dézsmalajstromok, melyeknek eredetije az országos levéltárban feltalálható. E lajstromokban Kis-Kwlwdh és Nagy-Kwlwdhnak lakói külön vannak felsorolva, noha lehetséges, hogy Kis-Kwlwdhnak mint pusztának birtokosait, mint lakókat említik fel.

Nagy-Kwlwdh mint dézsmahely 1520-ik évben Bodrogh megyében van felemlítve, és pedig: Tóthfalu, Bodrogh, Kis-Kwlwdh, Zewlews (talán Szőlős), Udvard, Hetes és Nagy-Hetes társaságában 1522-ik évben Kis-Kwlwdhdal ismét előfordul, és pedig a lakók névszerinti felsorolásával, mely szerint:

Nagy-Kwlwdh lakói voltak: Gencsi Mihály özvegye, Erős György, Seres György, Baráth Tamás, Zambó Gergely, Madarász Bertalan, Gál István, Nagy Tamás, Kiss László, Cserháti Lőrinc, Tódor Gergely, Kecskés Albert, Fekete Ambrus, Gabi Ferenc özvegye, Varga István, Németh Péter, Fekete Péter, Eger Fábián.

Kis-Kwlwdh lakóiul pedig a következők említtetnek: Robotos György, Fazekas András, Hegedűs Benedek, Bordás Lőrinc, Gőgös Pál, Rotás Péter özvegye, Sási Mihály özvegye, Csordás Döme és Orbán, Csikós Gáspár, Eger Péter, Kincses Kelemen, Nagy Balázs, Varga Illés, Szabó Benedek, Galus András, Zakus Iván.[1])

De bizonyítja még állításom az 1579-ik évi junius 21-én kelt magyarországi török kincstári defter is, melyben a régi Kwlwdh adózóinak névsora szinte benfoglaltatik Gáspár Ambrus és Kozits Márkó kezdi, és így folytatja végig, de már akkor felváltva magyar és szláv nevekkel.[2])

1) Lásd: Bodroghmegye dézsmaösszeírása 1520., 21. és 22-ik évből. Országos levéltár

2) Magyarországi török kincstári defterek (XLVIII. 324. l. Akademia kiadás.

Hogy a szlávok, szerbek, sokacok vagy dalmátok csak később, Zsigmond és Mátyás királyok idejében, de főleg a törökök uralma alatt jöttek be tömegesen vármegyénkbe, azt a történelemből tudjuk és így feltennünk kell, hogy Kollutbnak eredetileg magyar lakóit is a déli szlávok lassan-lassan kiszorították, végre birtokaikat is elfoglalták; — ennek valódi oka az is volt, hogy a magyar lakók a törökök által vagy elűzettek vagy előttük menekültek és az ország felső vidékein telepedtek le, de mivel a törökök magok a földműveléssel nem foglalkoztak és csekély számuk miatt nem is foglalkozhattak, e végett némű hűbériséget hoztak be, mely szerint a birtokosok jövedelmeik egy részét hűbéri adó fejében természetben vagy készpénzben nekik fizették és az adózás mellett katonáskodni is tartoztak, innen keletkezett, hogy a törököknek a hiányzó birtokosokat másokkal pótolni kellett, minthogy pedig a törökök a velük viszálkodó magyarokat, mint ellenségeiket tekintették, az önként kínálkozó szlávoknak adtak előnyt, mert azok már úgy is török alattvalók voltak.

Így özönlött be déli Magyarországba, de különösen Bács-Bodrogh vármegyébe a déli szlávság, miről már Erdély egykori kormányzója, Martinuszi bíbornok is panaszkodott. De azért nem csak a régi magyar lakossága Kolluthnak, de szláv lakói is többször elpusztultak, hogyan és mikor történt az? ezt nehéz tüzetesen megállapítani. Történhetett az lassankint, a magyarokat a szlávok, a szlávokat a németek követték, de történhetett az erőszakkal is, Dózsa felkelése idejében, vagy a mohácsi vész után, de történhetett az a törökök idejében más módon is.

A defterek tanúsága szerint Kolluth község a török világban eleinte inkább gyarapodott, mint fogyott. Így 1554-ik évben Kolluthon csak 6, 1570-ik évben már 38, és 1590-ik évben már 81 ház volt összeírva, tehát eme összeírások szerint Kolluth volt akkor Bács-Bodrogh megyében a legnagyobb község, mert ekkor Baján csak 22, Zomborban csak 13, és Sza-

badkán is csak 63 ház találtatott.[1]) De ezen adatokkal ellentétben áll a megye három járásának 100 évvel későbben a zentai ütközet után 1699-ik évben Bács-megye által eszközlött összeírása, mely szerint Zomborban 270, Baján 535, és Kolluthon csak 16 gazda íratott össze, és így Kolluthnak a 17. század folyama alatt ismét elpusztulni kellett.

Azonban léteznek még más összeírások is, melyek e körülményt igazolják, ezek szerint Kolluthnak 1700-ik évben mint falunak csak 10, 1715-ik évben szinte csak 15 adófizetője volt. Láthatjuk tehát a mondottakból, hogy ha nem is vesszük komolyan eme összeírásokat, mégis valószínű, hogy Kolluthnak többszöri katasztrofán kellett keresztül menni, melyekről azonban eddig biztos adataink hiányoznak. Így történhetett, hogy már a mohácsi vész után, mikor az egész megye lakossága panikus félelemben egyrészt Futak felé, másrészt a bácsi vár felé vad futásnak indult, a Dunán keresztül tört üldöző zsákmány után vágyó törökök Kolluthot is elpusztították, de noha a török időben a község a defterek szerint magához jött, elpusztulhatott az még az ő uralmuk alatt más úton is, és pedig különösen a törökök adó-rendszere következtében, mert a török adó-behajtók, annyira zsarolták az úgy is szerfeletti adóval terhelt népet, hogy főleg a 17-ik században a török uralom vége felé, egész vidékek pusztultak el és üres pusztákká váltak. Így történt ez például Győr vármegyében, így pusztult el az alföldön 900 falu és város.[2])

De folytassuk tovább: 1734-ik évben Kolluthnak vesszőből font sokac temploma volt. Érdekes Kolluthra nézve Cottmann kamarai tanácsosnak, mint telepítő biztosnak 1763-ik évbőli jelentése, melyben felemlíti, hogy új Kolluth csak 6 évvel az előtt kapta német telepeseit, továbbá, hogy Bezdántól félórányira fekszik, hogy közvetlenül mellette van Ó-Kolluth 200 házzal, csak egy utcával elkülönítve, melyben katholikus rácok, — sokacok

1) Szilády Áron a török defterek 1872.
2) Salamon Ferenc Magyarország a török hódítás alatt 220—249.

— laknak.[1]) Mindezekből kitűnik, hogy Kolluth csak a mult század derekán kapta mostani német lakóit. Ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy részükre a római katholikus plebánia 1757. évben szerveztetett[2]) és hogy az anyakönyvek 1754-ik évben kezdődnek, és pedig eleinte szláv nevekkel, későbben mindig sűrűbben német nevekkel vegyítve. Így tehát a német telepesek csak ezen év után szállhatták meg Kolluthot. Egy-két családnaak most is meg van még régi eredeti passussa — bizonyítványa — mellyel beköltöztek, így egyik 1760-ik évből származik. A bevándorlók elsasi, lothringeni, Meklenburg-schwerini és badeni római katholikusok, a helyben talált lakosok pedig szinte római katholikus sokacok voltak, de ezeknek jelen csak emléke maradt fenn, mert a bevándorló németek a sokacok birtokait lassankint megvásárolván, azok vagy olcsóbb földre költöztek, vagy pedig a szomszéd községekbe áttelepíttettek.

A rendszeres úrbér 1772-ik évben hozatott be. Az arról készült okmányban, mint törvényes bizonyság Piukovics Antal főszolgabíró és Neszmér Antal eskütt bíró vannak aláírva. Ekkor volt Kolluthon 71 3/4 úrbéri telek és 219 kapa szőlő. A birtokosok közt már csak 18 szláv név fordul elő.[3])

Ezen körülmény tanusítja, hogy a sokacoknak tömegesen kellett máshová telepedni és a németeknek helyt adni.

1780-ik évben új úrbéri rendezés történt, melynek földkönyvében már 98 úrbéri telek vétetett fel, a birtokosok közt 9 szláv név, és még mindég 5 magyar név olvasható.

Az 1862—1867-ik években a határ újból felméretett, és új hiteles földkönyv készíttetett, melyben 98 úrbéri telek és 2 szabad telek 242 birtokossal van felvéve, ezek közt még mindig 4 szláv hangzású név olvasható, de magyar nevek ritkán, azok is csak elferdítve fordulnak elő, így Major helyett Mayer, Majoros helyett Majerász sat.[4])

---

1) Cottmann kincstári biztos jelentése 1763, országos levéltár.

2) Schematismus Cleri archi diocesani Colo censis Act. Kolluth.

3) Urbarium des Cameralistischen Dorfes Kolluth. A zombori kir. törvényszék irattárában.

4) Kolluth községének úrbéri földkönyve 1867. évből k., törvényszék irattárában.

Ebből láthatjuk, hogy a régi Nagy-Kwlwdhnak mai napság szinte csak emléke maradt fenn, mert eddig nem sikerült a régi város nyomára akadni, de azért fennmaradtak egyes történelmi mozzanatok, melyek érdemesek a felemlítésre.

Legelőször figyelmes lettem Kolluthra Fraknoi Vilmosnak a külföldi egyetemeken tanuló tanítók és tanulókról írt munkája által.[1]) A felsorolt tanulók közt a 15. és 16. században több Bácsból származó név is fordul elő, ezek közt 1510-ik évben a krakkói egyetemen egy Brictius de Nagy Kwlwdh is említtetik. Ha most figyelembe vesszük, hogy akkoron, mikor még magyar honban egyetem nem volt és a tanulni vágyók, ha tanulni akartak, a külföldi távollevő egyetemekre voltak kényszerítve vándorolni és ha felgondoljuk, hogy a messzi hosszú utazás az akkori időben csak nagy költséggel volt eszközölhető, így a Krakkóba vándorlás is nem csak bizonyos fokú műveltséget, de vagyonosságot is feltételez, azért bizonyára a 16. század első éveiben már Nagy-Kwlwdhon ily egyéneknek létezni kellett.

De a legnagyobb figyelmet Kolluthra nézve a török kincstári defterek adatai hívták fel.[2]) A házszámok összeírását már említettem, ezek szerint, mint mondám, Kolluth birt a 16. század végén az egész megyében a legtöbb házzal. A legnevezetesebb azonban Kolluthra nézve a szinte már említett magyarországi török kincstári defterek közt az 1579-ik évi junius 21-én kelt, a szegedi szandzsákhoz tartozó zombori nahienek részletes deftere.

E szerint Kwlwdh városnak a defterben névszerint felsorolt magyar és szláv lakói, a városhoz tartozó Kis-Kwlwdh Kecsenye és Vadka pusztákért is, a következő adókat fizették:

80 kapu után	. . . . .	4000 akcse.
400 kila buza (tized)	. . . . .	5600 „
200 kila kétszeres (tized)	. . . . .	1600 „

1) Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társaság évkönyve I., III. és IV. füzet. Jirecsek: Kultusbestrebungen der Ungarn und Böhmen.

2 Lásd a fennebbi deftert.

Fa- és széna-adó	4600	akcse.
Must-tized 300 pint	1200	„
Juh-adó	1200	„
Méhkas-tized	2500	„
Kert-adó	250	„
Kender, len, hagyma, répa és káposzta-tized	320	„
Tapu (örökösödési illeték)	150	„
Bidat (új adó)	350	„
Hordó-adó évenkint	10000	„
Vásárjövedelem évenkint	2500	„
Szalmajövedelem	350	„
Kincstári jövedelem, távollevők birtoka, elveszett jószág, a szökevények, halottak után, továbbá a gyertyaházból, mühteszib (vásárfelügyelők díja) és bélyegadó	4250	„
Badhava (büntetések és vétségek elkövetése utáni díj), mátkaadó és hordók utáni adó .	8775	„
Gyümölcs-adó	200	„
Egy négykerekű malom adója	200	„
Kecsenyi puszta évi jövedelme	720	„
Vadka puszta évi jövedelme	650	„
Összesen	41,000	akcse.

Egy akcse értéke különbözött, mert már maga a pénznem különböző értékben veretett és mert időnkint a török állam hitele is rohamosan alább szállott, ez által a pénz értéke is csökkent, azonban a kérdéses időben még húsz akcsét lehet 1 frt és 40 akcsét egy tallér azaz 2 frt értékben számítani, csakhogy akkor a pénz átalános értéke a mostanihoz mérve legalább is ötszörös volt.

Ezen adójegyzékből mindenek előtt kitűnik;

1-ör. Hogy a régi Nagy-Kwlwdh város volt.

2-or. Hogy a régi lakosok szorgalmas gazdák lehettek, mert mindennemű földi és kerti termékeket műveltek.

3-or. Hogy a régi lakosok nagyobbszerű borkereskedést is

űztek, mert a kétszer is előforduló nagy hordóadó arra mutat, hogy vagy a bort nagyobb edényben is árulták, mit a nagy vásári jövedelem is erősít, vagy hogy a meglepően nagy kétszeres hordóadót hordók készítése és árulásától fizették, mi tekintve a körülfekvő nagy erdőséget valószínű is, de ez esetben e körülmény kézi-iparra is mutatna; azonban azon tény, hogy Mohács és Vörösmarth mint révhelyek szinte majdnem 7000 akcse adót fizettek boros hordók után és hogy vásári vámjövedelmeik kissebbek a kolluthinál, azt tanúsítja, hogy Kolluth csakugyan eme helyekkel borkereskedést űzött és mintegy közvetítője volt a baranyai bortermelés elárúsításának.

A nagy méhkas jövedelem szinte nagyobbszerű méztermelésre mutat, tudvalevő dolog lévén, hogy mikor még a fehér cukrot nem ismerték, a méz a háztartásokban nagy szerepet játszott.

4-szer. Hogy akkori időben a község birtokában három puszta volt, Kis-Kwlwdh,, Kecsenye és Vadka.

5-ör. A defterek sehol sem említenek földesurat, az eddigi okmányokból sem lehet ilyet kimagyarázni; de a törökök nem is igen törődtek az előbbi tulajdonosokkal, mert mint hódító foglalók léptek fel, azonban a hódítás után a birtokokat nem is osztották ki a győzelmesek között, hanem a tulajdonjogot hozzájuk az állam tartotta meg, úgy hogy azokat csak bérbeadottaknak kell tekinteni. Elzálogosításuk, elcserélésük vagy eladásuk mindig érvénytelen volt.

Ezen okból az elfoglalt földek egyik részét bérbe adták és a bérlet jövedelmét a „világvédő“ sultán pénztárába fizették, a földnek fennmaradt részét pedig hűbéri haszonélvező birtokosok között osztották ki, kik azután a jövedelem egy részét a török spáhik, bégek és basáknak tartoztak kiszolgálni, tartozván egyszersmind szükség esetében hadi szolgálatokat is fegyverrel vagy ásóval az erődök építésénél teljesíteni.

Dacára ennek, a régi magyar földesúrak is néha-néha fenntartották ősi jogaikat és nem egyszer fegyveres kézzel jöt-

tek jövedelmeiket követelni. A föld népe nem is igen vonakodott a fizetéstől, mert a török uralmat hosszú tartama dacára mindég csak ideiglenes foglalásnak tekintették, de ezen zsaroló kényszer-fizetések sokszor a községek végromlásával végződtek.[1])

Azonban a faluk és városek végromlását és pusztulását bizonyára nem e ritkán előforduló esetek, de inkább a törökök igazságtalan és nyomasztó adórendszere idézte elő az által, hogy ők a községekben az adókat nem az egyesekre, de sommásan az egész községre vetették ki és az egyszer évek előtt kivetett adóösszegeket évenkint nem igazították ki, sőt nem törődve a jó vagy rossz évekkel, vagy az adózók számának apadásával, az egész évek előtt kivetett adóösszeget az összes lakosságtól a legnagyobb szigorral hajtották be, így azután az adózás elviselhetetlen lett és tényleges pusztulásra vezetett.

Itt meg kell jegyeznem, hogy Kolluth községéhez a fennérintett három puszta az úrbér behozatala alkalmával nem említtetik, ellenben egy új nevű puszta Godicsáva osztatott be a község határába, melytől a birtokosok heted-dézsmát tartoztak a kincstárnak adni, de jelen nem lehet meghatározni, hogy tulajdonkép hol feküdt a fennevezett négy puszta? melyek közül Kis-Kwlwdk 1522-ik évben lakókkal birt, csak egy dűlőnek van még most is Godicsáva neve.

Nem találom szükségesnek bővebben megemlíteni, hogy a zentai ütközet után, az akkor nyomorult kis sokac falu Kolluth is a királyi kincstár birtokába jutott.

Mi illeti a netalán fennmaradt romokat, vagy külön történelmi emlékeket, arra nézve igen kevés mondani valóm van.

Hogy a régi Kwlwdhon nagyobbszerű építkezés is lett volna, most nem bizonyíthatná egyébb, mint a határban található egy kissebb terület, melyet most is „alter Schlossplatz“ vagy „Schlossriegelnek“ neveznek, mely a jelen közlegelőnek használt rétség egyik magaslatán fekszik, de felszínén minden látható romok nélkül.

1) Salamon Ferenc Magyarország a török hódítás alatt 1481.

A többi magaslatok egyikén Schwerer János állítása szerint jelen is láthatók sáncalakú mélyedések helyei, sőt némi kőalapok nyomai is, melyek nagyobb építkezésekre mutathatnának, de most azt komolyabb kutatás nélkül meghatározni nem lehet, voltak-e azok középkori építvények, vagy ép régibb római castrum maradványai, mert Schwerer véleménye szerint, több ily földsánc alakú nyomok találhatók a Duna mentében a folyó mind a két partján, melyek valószínűen a római légiók castrumainak maradványai. Mi annál valószínűbb, mert tudjuk, hogy a mostani Batina, egykor római gyarmat, illetőleg nagyobbszerű castrum volt. A kolluthi sáncalakú mélyedésekhez hasonlók találtatnak a Bezdán és Kolluth közti határban is, különösen Schwell Titus földjén.

A másik bizonyíték: a kalocsai érseki megye papi schematismus, mely Kolluth községnél megemlíti, hogy a mostani templom 1752-ik évben a volt „igen régi templom“ romjaiból épült.[1])

De léteznek még egyesek az öregek közt, kik hagyománykép emlékeznek, hogy a mostani templom kétszerre épült, először a mostani szentély, mely a török mecsetből alakíttatott át keresztény templomocskára, és hogy most is meg van még egy kis ajtó, mely mutatja meddig terjedt a régi templom; később a régi kis templom a mostani alakra hosszabbíttatott meg, a torony homlokzatán pedig sokáig látható volt az 1803-ik évszám, és így az utolsó építkezés akkor történt.

Az utolsó adat, melyet eddig találtam, Rauschenberger a mostani priglevic-szent-iváni község jegyzője, néhai édes atyjának nyilatkozata, aki Kolluth község határának egyik sarkában tetemes omladékokat és romokat látott, melyek között márvány sírkövek is voltak. E romok iránt a mostani kolluthi lakosok öregeit kikérdezvén, azok miről sem emlékeznek, a községnek pedig úgy, mint a plébániának nincsenek régi iratai, levéltárról szó sincs, mert azok a községházzal elégtek, és így nem ma-

1) Schematismus cleri archi diocesani Colocensis.

radna más hátra, mint a helyszinére kirándulni és ott vizsgálatot, szükség esetén kutatásokat eszközölni.

Hogy mi oka lehetett a középkorban Kolluth virágzásának és a törökök alatti emelkedésének, annak csak egy okát találom, ez pedig véleményem szerint a már említett azon körülmény lehetne, hogy a középkorban Mohácsnál és Vörösmarthnál voltak az egyedüli révek Bács és Baranya között és éppen Kolluth határában vezetett az út Mohács felé, azért a kereskedés is a megyéből az útját arra vette, úgy a hadseregeknek is ezen útat kellett választani, mely körülmény Kolluthnak, mint dunai véghelynek előnyére szolgált.

Ha elmondottam a régit, nem lesz felesleg Kolluth községének mostani állapotát is összehasonlítás végett felemlíteni.

Kolluth, többek által egyszerűen Kolutnak írva, a Dunától mintegy fél órányira fekszik, a batinai hegynek majdnem átallellenében, csakhogy attól a Duna mindkét ága választja. Északról Béregh, keletről Gákova, délről Bezdán községek határa övezi körül, nyugatról pedig a Duna egyik ága választja el a mohácsi szigettől, illetőleg Baranya megyétől.

Területe vízjárta föld, nagyobbrészben rétség, de az egész határban magaslatok húzódnak keresztül, melyek igen termékeny talajjal bírnak, hajdan nagyszerű erdőkkel volt minden oldalról körülvéve, melyeknek most csak maradványai láthatók.

Határát keresztül ágazza a Mosztonga és a Kigyós rendetlen mocsárokat képző folyása, azért talaja vizenyős és nedves években részben víz borítja, mi a régi időkben bizonyára nagyobb mértékben lehetett, mint jenleg.

Van 98 teher alatti, 2 szabad telke, 58 úrbéri zsellére, összes határa 10973/^{1200} öl hold. Ebből:

Beltelkek, temető, epreskert, kalvária összesen	$247^{900}/_{1200}$	hold.
Szántóföldek	$3318^{1060}/_{1200}$	„
Kaszálók	$2132^{901}/_{1200}$	„
Erdő	$746^{556}/_{1200}$	„
Fűzes	$214^{212}/_{1200}$	„

Legelő	$2750^{605}/_{1200}$	hold.
Mocsarak és vízfolyás	$1013^{445}/_{1200}$	„
Szőlők	$125^{304}/_{1200}$	„
Útak	$228^{834}/_{1200}$	„
Védtöltések	$20^{880}/_{1200}$	„

Az 1780-ik évi rendezés alkalmával a mocsarak $2428^{341}/_{1200}$ holdal voltak felvéve, míg jelen azok csak $1013^{445}/_{1200}$ holdat tesznek, és így a talaj mindenesetre szárazabb mint hajdan.

A szántovai királyi kincstári uradalom Kolluth községével a közlegelő elkülönítése és az egyéb úrbéri kérdésekre nézve 1867. évi október 19-én kiegyezett, mely egyezség következtében az úrbéri község és a szabadtelkesek részére kihasíttatott, haszonhevető legelőterület $975^{824}/_{1200}$ hold, vagyis kevés híjával 10 hold egy telekre, haszonvehetetlen terület pedig $398^{1171}/_{1200}$ hold, vagyis majdnem 4 hold egy telekre, ellenben az uradalom kezén maradt haszonvehető legelő $1535^{307}/_{1200}$ hold, úgy haszonvehetetlen terület $557^{1044}/_{1200}$ hold, összesen $2093^{151}/_{1200}$ hold, mely kiosztás a területnek aránytalanul változó minősége miatt sok nehézséggel járt.

Marha- és lótenyésztés nem a főága a mezőgazdálkodásnak, mert a vizenyős talaj arra nem mindenütt alkalmas, még alkalmatlanabb a föld minősége a juhtenyésztésre, de azért száraz években tetemes marhamennyiség legel a rétségben, nedves években pedig a nádlás sok hasznot hajthat.

Hogy a török időkben fizetett adóval összehasonlítani lehessen Kolluth községének mostani adóját, felsorolom a nevezett községnek 1885-ik évre lefizetett egyenes adóját.

Ezen adó egész összege 17109 frt $93^1/_2$ kr és pedig:

Föld-adó	8614 frt	14	kr.
Házbér-adó	107 „	24	kr.
Házosztály-adó	896 „	60	kr.
Kereset-adó osztályai . . .	3028 „	47	kr.
Tőke-kamat-adó	148 „	31	kr.
Pót-adó	3912 „	63	kr.

Hadmentességi díj . . . . 882 frt — kr.
Fegyver-adó . . . . . 20 „ — kr.

Ehhez járul még az accise, bélyeg és az örökösödési illeték, melyek mint közvetett adók évenkint változnak.

A lakók száma jelenleg 2603, a házaké pedig 403.

A birtokosok között van egy telken felőli birtokos 8, egy egész telkes 16, háromnegyed telkes 22, féltelkes 49, negyedtelkes 120, végre nyolcadtelkes 4, összesen: 219 birtokos a házbirtokon kívül, hozzájárul még 58 úrbéri zsellér közlegelő birtokos.

A királyi kincstárnak birtokában van még elkülönített közlegelője, melyből 1530 $^{195}/_{1200}$ haszonvehető területet kibérelt évenkinti 6705 frtért, ellenben italmérési jogát és a korcsmaépületet eladta a községnek 21,765 frtért.

1882-ik évi március 25-én a régi, sárból épített, náddal fedett községháza leégett, mely alkalommal a padláson elhalmozott sok régi irat is a lángok martaléka lett. Az új, téglából épült tágas községháza azóta épült, ellenben a jegyzői lak egy régi náddal fedett kényelmetlen épület, a község jegyzőjének 10 hold legelő-földön kívül nincsen egyébb földje.

A plébánia régi kincstári épület meglehetős kényelemmel.

A községnek rendszeresitett orvosa van.

A mostani kolluthi lakosok nem járnak ugyan távollevő külföldi egyetemekre, de azért elegendő iskoláik vannak és általában tudnak olvasni és írni. A község 1885-ik évben csinos három tantermű iskolaházat építtetett, két tanítói lakkal. Tanitó jelenleg létezik 3. Tanköteles 6—12 éves fiú van 203, leány 172, ezekből iskolába jár fiú 195, leány 168. Az ismétlő iskolába jár 12—15 éves fiú 54, leány 40. Rendesen jár ezek közül fiú 26, leány pedig 25.

Zomborban, 1887. évi január 10-én.

Grosschmid Gábor.

Baja város történetéhez.

(Vége.)

1. Baja városának nem lévén a körülötte levő pusztáinktól különböztető bizonyos határa, az mentül hamarább exscindáltatik számára, akit szükséges rendtartással, úgy mint maga határát különösen fogja használhatni. Tartozik mindazonáltal mindennemű termésből, hordóból, bárányokból és méhekből a szokott kilencedet az uraságnak kiadni.

2. Engedtetik a városnak egész esztendő által egy borkorcsma, a melyben oly áron tartoznak maguk borait árultatni, valamint az uraság árultatja. Item engedtetik a sátoros- és hetivásároknak jövedelme, helypénz és karópénz, mérő- és mázsapénz; úgy nemkülönben jus detractus, azaz akármely fundusoknak eladásából és vételéből járó huszadik pénz, és az újonnan exscindálandó fundusoknak s kazányoknak regulált taksája, a regulált büntetésekkel együtt, mind egészben, hogy ezekkel maga közszükségeit segíthesse és a város lakosait a domestica impositával megkimélhesse.

3. És mivel a széna dolgából magát a város maga közszükségére tulajdon exscindálandó határából nem igen segítheti; azért az uraság pusztáin assignáltatik számára esztendőnként 60 boglyára való kaszáló, úgy mindazonáltal, hogy annak szénája nem másra, hanem a városnak szekeres marhái és a quártélyosok számára fordíttassék.

4. Immunitáltatnak a város lakosai mindennemű robotolástól, hanem reserváltatik egyedül, hogy az uraság borait a hajókról a pincébe szállítani s azokat ismét annak idején csak a belső korcsmákra kihordani, item szüretkor az uraság szőlőiben szükséges szedőket és szekereket, úgy nemkülönben dézsmáláskor eddig is szokott ordinantiákat állítani tartoznak. De reliquo ezenfölül mind a robotolásnak megváltása, mind pedig szokott census fejében a város in concreto esztendőként kétezer ötszáz rh. frtot fog fizetni és azt a 1-ma Januarii anni venturi 1756 angarialiter tartozik az uraság kassájába administrálni s

azonfölül mindenkor újesztendő-napkor és földesurak nevenapján szokott ajándékkal fognak megjelenni, vagy ha az uraság távolban lenne, itt az uraság tisztének resignálván, általa fogják elküldeni. Úgy nemkülönben amidőn a földesuraság a városba érkezik, konyhájára s tartására culinarékkal fognak concurrálni és az uraság szükségeiben forspontokat subministrálni.

5. Eszerint declaráltatván a lakosoknak jobbágyi kötelessége, rezerváltatnak az uraság fundusain lakozó censualis nemeseknek taksái, nemkülönben a görögök és az új piarcon építendő boltok hasznai és az egész dominale beneficiumok, úgy a történhető caducitások, kiket a magistratus mihelyest történnek, tartozik az uraság tisztének büntetés alatt megjelenteni.

6. És jóllehet itt aszerint, valamint a királyi városokban megengedtetik a házaknak és a belső fundusoknak és szőlőknek szabad emptiója és venditiója, úgy a lakosoknak szabad migrátiója; hogy ha mindazáltal találkoznék most vagy jövőben valaki, aki a várost botránkoztatná, a város vagy az uraság ellen gerjesztéseket tenne: az olyatén auctoritate dominali a városból fog örökösen eliminál tatni.

7. Tiltatik azonban a város per expressum, hogy a nékie engedett határából semminémű időben vagy szükségben, akármely szín vagy praetextus alatt legkissebbet elidegeníteni vagy elzálogosítani sub nullitate concessionis praesentis ne merészeljen. Tiltatnak eszerint az incautus emptorok maguk pénze elvesztése alatt, mienk levén a föld és annak proprietása, a városé pedig annak használása. Melyhez képest a város bennünket és maradékainkat maga örökös földesurának ismerni és nevezni, s jussunkat és uraságunkat minden engedelmességgel recognoscálni tartozik.

8. Végtére miképen authorisáltatik a város és annak magistrátusa, különös engedelmünkkel az igazság administrátiójában, s miképen reguláltatik mind a maga intrinsecumának kormányzásában, és miképen tartozik munkálkodni az igaz proportiónak tételeivel a szegénységnek megmaradására és a

városnak gyarapítására: a kiadott instructiónk mutatja, kihez magát a magistratus alkalmazni tartozik. Vagyunk is oly reménységgel, hogy az új magistratusnak például szolgálván az előbbeni magistratualisoknak degradátiója és a mostaninak extraserialis restauratiója, jobban fog gazdálkodni s igyekszik amazok által tett adósságokat hovahamarább lefizetni, hogy becsülete előttünk és mindenek előtt öregbülhessen.

Mindezeket mi saját kezünk irásával és pecsétünkkel erősítjük és ezeknek megtartására a város is magát kötelezi. Kelt Baján 10. septembris anno 1755. Gróf Grassalkovics Antal mp. (L. S.) Ivan Tyirkovity biró, Josef Keinz mp. Pintér István tanácsbeliek. Szolony András ord. notárius mp. és egész Baja városa. (L. S.)

VII. Ezen szerződés szerint a bajaiak csak a város határát kapták puszták nélkül, ami megélhetésöket igen megnehezíté. E miatt egyébb panaszok mellett 1757-ben kisérletet tettek a grófnál, őt sorsuk könnyítése céljából bizonyos engedményekre bírni, és tőle talán egyik-másik pusztát is megnyerhetni. Ez azonban nem sikerült nekik.

A város 8 pont alá foglalta panaszait s kérelmeit, a melyekre Grassalkovics azonnal válaszát is írta. — Ama 8 pont a válaszokkal együtt ime a következő:

1. Minthogy a városnak csak egy korcsma volt engedve, ebben pedig „a csekély termetű s vékony erkölcsű bor“, amelyet a portió és árenda fejében a lakosságtól beszedtek, el nem kelhetett: azért sorsuk könnyebbítésére s főleg régi adóságuk lefizetése céljából, félévi közkorcsmákat, vagy vásári korcsmákat és 1—2 egész évi korcsmákat kérnek.

Erre válasz: Egy korcsmája levén egész éven át a városnak, amelyet szerződésileg egyéb haszonvételekkel együtt engedtem, s a melyből a város magistrátusát, szolgáit sat., a szegény lakosok hozzájárulása nélkül is fizetheti; érjék be avval. „Sem jussomtól, sem a contraktusomtól in reliquo nem recedálhatok.“

2. Szerződés szerint a város határán kivül 60 boglyára való kaszálót is kapjon; mult évben mégis drága pénzen és nagy bajjal Rigyicáról kellett a szükséges szénát beszerezniök.

Válasz: Úgy tudom, hogy inspectorom taval Vrányesen már kivágott egy kaszálót; most újra meghagyatik neki, hogy ez ügyet rendbe hozza.

3. A városi lakosoknak közel 210 vontató lovuk van, a melyek után megélnek; de a város határán sehol zabot vagy szénát nem szerezhetnek, hanem messziről és drága pénzen.

Válasz: Megparancsoltatik az inspectornak, hogy a város határát Vaskút és Vrányos felől kitűzze. A többi akkor lesz kitűzve, ha Istvánmegye iránt az érsekkel rendbe jő a dolog; különben ha több föld kell, árendáljanak maguknak egy pusztát.

4. Vannak közöttünk szántövető gazdák is, akik itten a városban lakván, Vaskúton birtak gazdaságot és évenkint a vaskútiak között 10 frtot is fizettek; de a falusiak onnan kitúrták. Hogy tehát innen is el ne költözzenek és hogy megélhetési módjuk is legyen, kérünk egy közeli pusztát.

Válasz: A régi szabad turkálás és uraság Vaskúton nem lehet. Ha tetszik pusztát árendálni, jelentsék magukat az inspectornál.

5. Legelőnk nem lévén, minden darab marhánk után a vaskúti funduson 17 krajcárt kell fizetnünk az urasági pénztárba.

Válasz: Ez igen méltányos, mert ezen vidéken egy marhának évi legeltetési díja 1 frt szokott lenni.

6. Panaszt emelnek a vármegyei és az urasági tiszteknek adandó sok előfogat miatt.

Válasz: Az inspector hire és parancsolata nélkül senkinek se adjanak. A visszaélésekről ő lesz felelős. Tiszteim lovainak ezért van deputátuma, hogy maguk lovain járjanak, kivévén az uraság dolgaiban; ilyenkor pedig a városiak szerződés szerint tartoznak előfogatokat adni.

7. A rossz utak javítására szabadjon 3—4 krajcárt szedni

oly szekerek után, a melyek búzát vagy kölest kordanak a kereskedőknek.

Válasz: A sokadalmak és hetivásárok alkalmával a helypénzt nem kivánhatják; hanem oly szekerektől a melyek gabonát hordanak a hajókra, minden drb marha után egy-egy pénzt szedhetnek legelőpénz címén, ha pedig 24 óráig ott maradnak 2—2 pénzt szedhetnek.

8. Panaszolkodnak, hogy a hajón jött urasági bort mindig a város lakosainak kocsijain kell a kastélyba és a pincébe vinni s leereszteni, és ha a falusiaknak kellett bor, ismét csak nekik kellett azt a pincéből felhúzni.

Válasz: Minthogy a város semminemű robotokat nem teljesít az uraságnak, ezen csekély szolgálat nem érdemli meg, hogy panaszoljanak. Mégis megparancsolja az inspectornak, hogy a boroknak a hajókról való behordásához más falusiakat és az urasági béresszekereket is rendelje ki. — Kelt Gödöllőn 1757. ápr. 1. Gr. Grassalkovics Antal.

VIII. Gr. Grassalkovics Antal után, hasonnevű fia II. Antal kapta a királynőtől örökösödési jogon a bajai uradalmat, a melynek birtokába őt Latinovics Péter Bács vármegyei I. alispán mint kiküldött homo regius (kir. biztos) 1763. aug. 29-én Migazzi bibornok, a kalocsai érsek és a szomszéd birtokosok jelenlétében vezette be. — Alatta az 1714. évi privilegium végre teljesen érvénytelennek nyilváníttatott és a város és földesura közötti viszony urbarium helyett, örökös szerződés által szabályoztatott.

Az 1767. évben országosan behozandó Mária-Terézia-féle urbarium céljából a helytartó tanácsnak 1766. jul. 19. Pozsonyban kelt rendeletére Bács vármegyének nov. 9. Baján tartott közgyűlésén borsódi Latinovics Miklós alszolgabiró és Gombos Antal vm. táblabiró küldetett ki a helyt. által kitűzött kilenc kérdőpontra Baja városától felvilágosítást szerezni. Ezek az 1767 márc. 22-én tartott úriszék alkalmával a városi tanács aláirásával hitelesített választ beszerezték és evvel beszámoltak.

Ezen kérdőpontok és az ezekre adott válaszok Bajának földesurai iránti viszonyait foglalja össze röviden.

Az 1. kérdésre azt mondják, hogy itt még nincsen semmiféle urbarium, s azelőtt sem volt.

A 2. kérdésre: vajjon a jelenlegi parasztadózások régibb szokások vagy e részbeni szerződések alapján szedetnek, ezek is milyenek és mióta divatoznak? — E kérdésre válaszolják: Adózásaink vannak s pedig az 1755. évi szerződés szerint, de urbarium itt még nem volt. Az 1696. és újra 1714. évi privilegium alapján állandó fizetés lett a városra kivetve. 1727-ben gróf Czobor Márk kapta a bajai uradalmat, aki alatt a város minden a város területén levő földesúri beneficiumok és 4 puszta használatáért 15600 frtot tartozott fizetni szerződés szerint 12 évig, de e mellett a kir. privilegium érvényben maradt. Végre többször zálogul is adatott oda a város, de a nélkül, hogy a Czobor-féle szerződés meg lett volna másítva. — 1744-ben báró Vajai Lászlóé lett, akinek a város csak a kilencedet adta természetben és azonkívül szerződés szerint még évenként 1700 frtot, egyebet semmit. — Végre 1750-ben gyaraki gr. Grassalkovics Antal következett, aki a városban levő minden földesúri haszonvétel és öt puszta használatáért csak nyolczezer frtot kötött ki magának; a királyi privilegiumot érvényben hagyta és magának éppen csak egy korcsmát tartott vissza. — 1755-ben új szerződést kötött, amely maig érvényes. A privilegium 2. és 3. pontja megváltoztatott, a város pusztákat nem kap, évenkint 2500 frtot fizet, a szőlőmunkákra, borhordásra, a kilenced és tized szedésekor két férfiút állít sat.

A 3. kérdésre válaszolják: Minthogy urbarium nincs, a földesúr a szerződésben kitett adózáson kívül mást nem kap, csak az urasági tiszteknek néha (nem kötelességből, hanem tisztán udvariasságból) előfogatok adatnak.

A 4. kérdés: Mily előnyei s mily hátrányai vannak ezen helynek? — Felelet: A város előnyei a homokos halmok, a melyeken csak nehezen eladható bor terem; azonkívül a Duna

folyam is, amelyen a szegény nép idegen kereskedők hajóit húzván, fáradságosan keresi mindennapi kenyerét; továbbá a városban levő házaink, a szerződésben említett előnyeink és földesurunk atyai gondoskodása. Ellenben fánk és nádunk nincsen, ezt messziről és drágán kell szereznünk; pusztáink sincsenek, ha külön nem bérelünk. Talajunk homokos s terméketlen; a kevés legelőt, melyet használhatnánk, az idevaló kir. raktárakhoz, vagy vásárokra járó szekeresek legeltetik le, anélkül, hogy jogunk volna tőlök díjat szedni; másrészt az urasági juhász az urasági és néhány száz saját juhaival legelteti le. Makkoltatásunk, vadászatunk, halászatunk, malmaink nincsenek; szóval egész határunk igen csekély és hasznavehetetlen.

Az 5 kérdés: Mennyi és mily szántóföldde és réttel bir egy egész sessiós földmíves, és mindenik holdra hány pozsonyi mérő mag kell és vajjon a réteken a sarju is kaszálható e? — Felelet: Minthogy a város határa csekély és terméketlen azért egész telkes gazda itt nincs is, de szántásra kivágott külön földdel sem bir; hanem mindenki ott szánt, ahol egy darab kissé jobb földet talál. A sarju nem kaszálható, mert a szénát is máshonnan kell beszerezni.

A 6. kérdés: Milyen és hány napi robotot végzett eddig egy-egy paraszt, hány marhával kellett robotolnia, s vajjon csak a menet vagy a visszajövetel is beszámíttatott neki? — Erre a felelet: Itt semmiféle robot nincsen, kivéve a szerződés 2. pontjában említett u. n. ordinancok.

A 7. kérdés: Vajjon a kilenced-adó eddig adatott-e, mióta és miféle termés után? Vajjon ezen adó a vármegyének egyéb uradalmaiban is divatos? Miféle más adózások terhelik még a földmivest?

Felelet: A kilenced-adó Czobor idejében vette kezdetét, addig pénzen váltotta ki magát a város; most szedetik s pedig mindennemű termésből: bor, búza, árpa, zab, köles, kukorica, ének, káposzta, bárányok és gidák után. Más földesúri adó-

zások nincsenek, mint a szerződésben említett ajándékok, melyeknek értéke azonban a város jóakaratától függ.

A 8. kérdés: Mennyi üres sessió van itt, mióta s miért üresedtek meg? — Felelet: Üres sessió nincs, mert még nem is voltak kivágva; hanem szőlő sok van már régóta elhagyatva, mert minden évben trágyázni kell, különben terméketlen homokká lesz az egész talaj. A szegényeknek pedig legelőjök és marhájok nem lévén, kénytelenek voltak szőlőiket pusztulni hagyni.

A 9. kérdésre: Vajjon szabadon költözhetnek-e az idevaló lakosok, vagy pedig örökösen vannak helyhez kötve? — Felelet: Az itteni lakosság mindenkor szabad költözési joggal birt és ma is bir.

IX. Az 1767. év március 17-én Baján az urasági kastélyban varbói Kruspér Pál magy. kir. udv. kamarai tanácsos és a Bács vármegyei kamarai jószágok igazgatója, mint gr. Grassalkovics Antal, a bajai uradalom örökös földesura által e célra felkért elnök a fennemlített úri széket tartá, Forian Antal udvari inspector, Győri István számvevő, Deményi István gabnatárossal, jelen voltak a vármegye részéről Latinovics Miklós szolgabiró és Gombos Antal táblabiró.

Ez alkalommal az uradalmi ügyész Zsibsko János actiót kezdett Baja város ellen: Baja városának lakossága ez utóbbi években igen megszaporodott, s mégis mindig az 1755. évi ideiglenes szerződés van érvényben, mi által az uradalom nem kis kárt szenvedett. Azért az 1723. évi 18-ik törvénycikk értelmében kivánja, hogy ama szerződés megsemmisíttessék, és e város lakossága névszerint a föld- és szőlőmívelők az uradalom más alattvalóival egyformán rendszeresíttessenek; az iparosok, boltosok, kereskedők és más lakosok az ipar, kereskedés és más általok élvezett haszonvételek arányában adóztassanak meg; különben az uradalom minden királyi joga és haszonélvezete a földesúr javára tartassanak vissza.

A város részéről megjelent Popovics Miklós biró, Wieland

József és Nagy István és a legutóbbi vármegyei gyűlés által a bajaiak védelmével megbizott Pavianovics Mihály vármegyei alügyész, aki egész tisztelettel iparkodik a várost az uradalommal kibékíteni és az eddigi szerződés megtartása mellett szól.

A város márc. 24-én kérvényt adott be az úriszéknek. Beismeri, hogy a város lakossága szaporodott, de szegény néppel, amely csak a már 1755. évi szerződés által átadott fundusra telepedett, a régibb lakosok, hogy kis könnyebbséget szerezzenek maguknak, eddigi telkeik felével elégedtek meg s másik felét a jövevényeknek engedték által. A város határa tehát a régi maradt, a lakosok jobban összeszorultak. — Reflektálnak a mult napon a 4. kérdésben előterjesztett városi hátrányokra és bátran merik állítani, hogy főleg a városon kívüli munkák és kereskedések által képesek magukat fentartani. A földesúr nem akarhatja szegény jobbágyainak romlását, mert ezek jóléte neki is előny. Alávetik magukat a törvényszék intézkedéseinek és a jó kegyelmes földesúr atyai rendelése alá, de mégis „szörnyűképen esedeznek“, ha csak lehetséges az eddigi szerződést épségben tartani; hiában kötelezik magukat nagyobb terhekre, a melyeket mégis csak nem viselhetnek el.

Az uradalmi ügyész nagyobb készséget várt a városiak részéről annálinkább, mert a földesúr kegyelmét már számtalanszor tapasztalták, aki ezen esetben is a legnagyobb kiméletet ajánlotta az ügyésznek. — A városiak erre újra ismétlik kérelmöket, beterjesztik az 1714. évi privilegiumot, az 1755. évi szerződést és a márc. 22-én aláírt kérdőpontokat. A földesúr kegyelmébe ajánlják magukat és kijelentik, hogy pörösködni nem szándékoznak.

Az uradalmi ügyész erre birálat alá veszi ezen okmányokat. Először az 1714. évi privilegiumról azt állítja, hogy ez nem igazi privilegium és a városnak szabadalmait már nem képes védeni; 1. mert az 1715. évi 18. t. c. és az 1741. évi 19. t. c. értelmében nincsen meg a megkivántató alakja; 2. a király ama okmányt csak mint Bajának akkori földesura adta ki, amidőn

e város a kamara alá tartozott; 3. mert csak ideiglenesen volt értéke azon időre és nem kötelezi a következő későbbi földesurakat. — De ha rendes privilegiumnak veszi is, mégis már elvesztette értékét; mert a város és az egész uradalom királyi adományozás folytán minden földesúri jogokkal együtt ment által magántulajdonosokra, az országos szokások és törvények ellenére kiállított minden privilegium (az 1647. évi 122. t. cikk értelmében) érvénytelen. De hisz a bajaiak maguk is érvényen kívül helyezték, mihelyt az urasággal új szerződésre léptek, mint éppen 1755-ben. Az 1714. évi privilegium tehát semmiképen nem védheti többé a várost.

Az 1755. évi szerződés sem volt örökös, hanem csak ideiglenes, és a szerződő grófi földesúr a szerződés mellé adott instruktiójában határozottan fentartja magának a jogot másképen is intézkedhetui. — Az 1767. márc. 22-én kiállított 9 pont sem jöhet most számba és nem akadályozhatja az uradalom törekvését, hogy minden alattvalóját aránylag egyformán szabályozza. S minthogy a városiak kinyilvánították, hogy pörlekedni nem akarnak, az ügyész a törvényszék itélete alá terjeszti az ügyet.

Ezek következtében ápr. 10-én az úri szék az ügyész allegálását teljesen helyeselvén az 1755. évi szerződést alapul vevén, minthogy a város lakossága egyharmaddal szaporodott aránylag, annyival több terhet szándékozik rá kivetni és rendes urbariumot állít össze a város részére 10 pontban (szövegét nem közöljük) mely a városhoz lett beterjesztve jóváhagyás végett. De mielőtt ezen jóváhagyás megtörténhetett, a bajaiaknak sikerült Grassalkovicsosal Gödöllőn 1767. jun. 11-én örökös szerződést kötni, amely ama urbariumot fölöslegessé tette, és a vármegye közgyűlésén jun. 30-án kihirdettetett és tudomásul vétetett.

X. Az örökös szerződés eredeti magyar szövege ez: Gróf Grassalkovics Antal gedelői, hatvani, debrői, bajai és komjáthi dominiumoknak örökös ura, fölséges római császárunk és koronás királyné asszonyunk ő felsége belső titkos tanácsosa, udvari

főlovászmester, föls. magy. udv. kamarának praesese és Nemes-Neográd vm. főispánja. Adjuk tudtára mindeneknek akiknek illik, hogy ezen bajai dominiumot 1750. esztendőben aquirálván, jóllehet mindjárt akkori birodalmunk kezdetével az uraságnak minden beneficiumait bizonyos pusztákkal együtt, melyeknek ususában akkor Baja városa vala, nékie 8000 frtnak esztendőnként fizetendő árandája fejében engedtük volt; de mivel tapasztaltuk, hogy az ilyetén készpénzbeli fizetésben nemcsak hátramaradást szenvedtünk, hanem azon árendából ezer frtokat relaxálni is kényteleníttettünk, egyszersmind a közoeconomiának s administratiónak nagy fogyatkozása miatt (mellyel a város adósságokba ejtődött vala) azon árendának renunciálván az egész dominális jussainkat s pusztáinkat szabad dispositiónkra visszavenni, rajta könnyebbíteni s így az 1755. esztendőben azon városunkkal ismét további dispositiónkig új kontraktusra lépni kényteleníttetünk, úgy hogy az uraságot illető census és robot megváltása végett csak kétezer ötszáz frtokat tartoznak fizetni. Azonban 1755. esztendőtől fogva ezen város tulajdon segedelmünkkel s kormányzásunkkal nemcsak minden adósságait kifizetvén, hanem nevezetes új utcákkal s lakósokkal szaporodván és gyarapodván, valamint hogy a törvény és igazság szerint az uraság proventusai is nevelkedni s augealtatni szoktanak, úgyszintén mindezekre való nézve, mind pedig azért, hogy a szomszéd kameralis jószágokban fölséges asszonyunk kegyelmes parancsolatjából bizonyos és állandó urbárium elaboráltatott törvényesen, melynek formájára mi is szomszédságban levő bajai dominiumbéli népünket s jobbágyainkat törvényesen regulálni kivántuk, mindazonáltal Baja városának sok kérelmére s úgy ezen városi népnek állandó megmaradására s további gyarapodására nézve fiskusunk által ellenök indított urbarialis processust letevén, kivántuk különös atyáskodásunkat hozzájok mutatni, örökös emlékezetet nekik hagyni, ezen Baja városunkat úgy mint bajai dominiumunknak fejét és szívét örökös kontraktussal megvigasztalni. Azért is annak mostani alku szerint való

adóját, censusát, általunk engedet beneficiumait és hozzánk tartozó jobbágyi kötelességét ezen condítiók alatt örökösítjük, úgymint:

1. Mivel már az előbbi kontraktusnak idejétől fogva Baja városának a körülötte levő pusztáinktól külömböztető bizonyos határa exscindáltatott, azt szükséges rendtartásban, úgy mint maga határát különösen fogja tartani és őrizni; melynek hasznáért mindennemű terméseikből, borból, bárányokból és méhekből a szokott törvényes kilencedet az eddigi rend és usus szerint az uraságnak tartozik kiadni.

2. Engedtetik a városnak egész esztendő által egy borkorcsma, úgy mint azon vendégfogadó, melyben ekkoráig bort mérni szoktanak, akin oly áron tartoznak magok borait árultatni, valamint az uraság árultatja. Hogyha pedig ebben contra veniálnának, toties quoties a csapon levő borok confiskáltatnak és azonfölül 24 frt lészen büntetésök. Tartozik e mellett a város korcsmárosa az uraság sörét és pálinkáját is erga solitam epocilationis mercedem árulni.

3, Item engedtetik a sátoros- és hetivásároknak jövedelme, hely-, mező- és karópénz, mérő-, mázsa- és fizérpénz, úgy nem különben jus detractus, azaz akármely fundusoknak eladásából s vételéből járó huszadik pénz és az újantan exscindálandó fundusoknak és a kazányoknak regulált taksája, a regulált büntetésekkel együtt mind egészben, hogy ezekkel maga szükségeit segíthesse s a város lakosait a domestica impositával megkímélhesse.

4. És mivel a széna dolgából magát a város maga közszükségére tulajdon határából nem igen segítheti; azért is az uraságtól Rém nevű pusztánk a városnak szokott exarendáltatni, melynek mostan is birásában vannak, úgy ezentúl is bővebb subsistentiájokra való nézve, azon pusztánk prae-arendatiója mindenkor a városé lészen.

5. Immunitáltatnak a város lakosai mindennemű robotolástól, hanem reserváltatik egyedül az uraság borait a hajókról a

pincébe szállítani s azokat innét annak idejében csak a belső korcsmákra kihordani. Item szüretkor az uraság szőlőjébe szükséges szedőket, úgy nemkülönben a bajai dézsmáláskor ekkoráig is szokott ordinantiákat állítani tartoznak. De reliquo ezen fölül mind a robotolásnak megváltása, mind pedig szokott census fejében a város in concreto esztendőként háromezer rhen. frtokat fog fizetni, és azt a 1-ma januarii anni futuri 1768. angarialiter tartozik az uraság cassájába administrálni s azonfölül mindenkor újesztendő napján és földesurunk nevenapján szokott ajándékkal fognak megjelenni; vagy ha az uraság távolban lenne, ott az uraság tisztjének resignálván, általa fogják elküldeni, és mivel a törvényes culinárékat is, melyek Baja városába sokra mennének, elengedjük nékük; midőn a földes uraság a városba érkezik, konyhájára s tartására culinárékkal fognak concurrálni és az uraság szükségeiben dum et quando forspontokat subministrálni.

6. Eszerint declaráltatván a lakosoknak jobbágyi kötelességeik, rezerváltatnak az uraság fundusain lakozó censualis nemeseknek taksái, kivévén azokat, kik ab anno 1755. az uraság concessiójából már a város közé fizetnek. Item rezerváltatnak az új piarcon az uraság vagy külső kereskedők által építendő boltok hasznai és az egész dominale beneficiumok és az uraságnak teljes jurisdictiói, úgy a történhető caducitások kiket a magistratus, mihelyt történnek, tartozik az uraság tisztjének büntetés alatt megjelenteni. Reserváltatnak egyszersmind az uraság protectiója alatt levő zsidók taksái.

7. Ezenkívül reserváltatnak az uraság részére István-megyei major avagy birkásház, nemkülönben újonnan aquirált vranyesi inscriptió mostani excisió szerint. És hogy a legeltetésben netalán tán jövendőbeli villongások praecaveáltassanak, mivel ottan közellevő tiltott erdőcskében és mellette való környületén a városiak kaszálni szoktak, azon kaszálórétet addig mig a kaszálásnak és behordásnak ideje el nem múlik, a város tilalma alatt legyen.

8. És jóllehet itt aszerint, valamint a kir. városokban megengedtetik a házaknak és belső fundusoknak s kerteknek és szőlőknek szabad emptiója és vendítiója, úgy a lakosoknak szabad migratiója; hogy ha mindazonáltal találkoznék most vagy jövőben valaki, aki a várost botránkoztatná, a város vagy az uraság ellen gerjesztéseket tenne; az olyatén aucoritate dominali a városból fog örökösen eliminálatni.

9. Tiltatik azonban a város per expressum, hogy a nékie engedett határából semminemű időben vagy szükségben akármely szín és praetextus alatt legkissebbet elidegeníteni vagy elzálogosítani sub nullitate concessionis praesentis ne merészeljen. Tiltatnak aszerint az incautus emptorok magok pénze elvesztése alatt; mienk levén a föld és annak proprietása, a városé pedig annak használása, mihez képest a város bennünket és maradékainkat maga földesurának ösmérni s nevezni, s jussunkat, uraságunkat minden engedelmességgel recognoscálni, ottlevő és leendő tisztjeinkhez minden respectussal és subordinatióval lenni tartozik.

10. Végtére miképen authorisáltatik a város és annak magistratusa, különös engedelmünkkel az igazság administratiójában, s miképen reguláltatik mind a publikumnak, mind a maga intrinsecumának kormányozásában, s miképen tartozik munkálkodni az igaz proportiónak tételével a szegénységnek megmaradására és a városnak gyarapodására: a kiadott instructiónk mutatja, melyhez magát a magistratus alkalmaztatni tartozik.

Mindezeket mi saját kezünk írásával és pecsétünkkel örökösen megerősítjük s ezeknek örökös megtartása a város is személyünk elejbé maguk közül minden natióból deputált és authorisált plenipotentiariusai által magát örökösen kötelezi.

Kelt Gödöllőn, 11. jan. 1767. Comes A. Grassalkovics (L. S.) Nicola Popovics városi biró, plenipotentiarius mp., Nagy István esküttt, Jos. Vielandt mp., Harlikovics András formonder, Jos. Prumer aus den ausseren Rath, Jankovics Antal város notáriusa, mindnyája plenipotentiariusok. (L. S.)

A teljesség kedveért még megemlítjük, hogy gróf Grassalkovics özvegyétől a Horváth-család vette zálogba a bajai uradalmat, 1850-ben hédervári gróf Viczai Károly vette meg és 6 év mulva eladta gr. Zichy-Ferraris Felixnek, akitől végre a város 1862-ben 722 ezer frton magát örökre megváltotta, és saját tulajdonába vette által minden uradalmi földeket, épületeket és egy értékes ménest.

Iványi István.

Bács-Bodrogh vármegye történelmi társasága részéről 1887. évi január 12. napján Zomborban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.

Jelenlevők: Schmausz Endre Bács-Bodrogh vármegye alispánja, mint a történelmi társulat elnöke elölülése alatt, Iványi István alelnök, Czirfusz Ferenc, Graeff Nikáz, Grosschmid Gábor, Mihályi János, dr. Molnár István Lajos, Karácson Gyula, Sándor Béla, Huber Herman, dr. Lovászi Márton, dr. Schuller Simon, dr. Sztojkovics Péter, Városy Tivadar egyleti tagok.

1. pont. Elnök üdvözölvén a jelenlevőket, abbeli örömének adott kifejezést, hogy a történelmi társulat, a lefolyt év tartama alatt is örvendetes élénkséget tanusított, minek következtében az Évkönyv füzetei a megye történeti multjának felvilágosítására szolgáló érdekes és bő anyagot hozhattak, melyeknek hatása alatt a helybeli, valamint a vidéki sajtó is számos megjelent cikkben dicséretre méltó figyelmet tanusított és a közönségben a történelem iránti érdeklődést hatállyal előmozdította.

Mely jelentése az elnökségnek örvendetes tudomásul vétetett.

2. pont. A társulati pénztárnak érdekében felhivta az elnök a tásulatnak jelenlevő pénztárnokát, mutassa be jelentését a mult év bezártával fellevő pénztári állapotról.

E felhivás folytán dr. Schuller Simon egyleti pénztárnok bemutatta az egylet jövedelméről és kiadásairól készített számadásait, azon szóbeli jelentéssel, hogy a számadások szerint a mult évben készpénzben befolyt 858 forint, ehez járult mult 1885-ik évben Balla Pál egyleti tag alapítványa 50 frtal és Zichy Nepomuk János grót alapítványa 50 frtal és így az összes bevétel volt 958 frt, ennek ellenében a kiadás 446 frt 49 krt tett ki, összesen tehát készpénzben 408 frt 51 kr, hozzá az alapító tagdíjt 100 frtot, az egész 508 frt 51 kr, ehhez ha hozzá adjuk a tagdíjak hát-

ralékát 867 frtot, lenne a vagyonbéli állapot a mult év végével 1375 frt 51 kr, de minthogy a mult évből Bittermann Nándor nyomdásznak számlája 201 frt 74 kral még fizetetlen, a társulatnak vagyoni állapotját 1173 frt 77 krban lehetett csak megállapítani.

A bemutatott számadás átvizsgálás végett a jelenlevő számvizsgáló bizottságnak azzal adatott ki, hogy az átvizsgálás után jelentését mielőbb adja be.

3. pont. Bemutattatott továbbá az elnökség által a költségvetés előirányzata a jelen folyó év tartamára, mely szerint az Évkönyv kiadására és pedig 6 füzetben 50 frtjával, összesen 300 frt, irodai szükségletre 30 frt, postai költségre 50 frt, egy szekrény készítésére 20 frt, bútor beszerzésére 67 frt, végre előre nem látott kiadásokra 57 frt, összesen kiadásokra 524 frt, ennek ellenében pedig a bevétel 988 frt 77 kral van előirányozva.

Ezen előirányzat átalában helyeseltetvén, jóváhagyatott.

4. pont. Eddigi egyleti pénztárnok dr. Schuller Simon felhozván, hogy ügyvédi teendői annyira elfoglalják, hogy nem képes eddig viselt egyleti pénztárnoki tisztének megkivánható buzgósággal továbbá is eleget tenni, kérvén magát eddig viselt pénztárnoki tisztétől a jövőre felmenteni és helyébe más pénztárnokot választani.

Mire a folhozott indokok méltánylása mellett, kérelmének hely adatott és lemondása tudtul vétetett.

5. pont. Az elnöknek azon jelentése, hogy Zichy Nep. János gróf a társulat alapító tagjai sorába lépett;

Élénk éljenzés között örömmel fogadtatott és örvendetes tudomásul vétetett, egyszersmind határoztatott: Ő méltóságának a társulat köszönetét jegyzőkönyvileg kifejezni, együttesen azon kérelemmel, hogy a gróf jövendőre is a társulatot pártfogásával istápolni kegyeskedjék, miről a jegyzőkönyv kivonatának átküldése által értesíttetni rendeltetett.

6. pont. Az elnök azon indítványa, hogy Drescher Rezső és Erdélyi Gyula bajai lapszerkesztők, mint az egylet iránt figyelmet tanusítók a társulatnak működő tagjai sorába felvétessenek;

Elfogadtatott, és a nevezettek, a társulat működő tagjai sorába felvétetni rendeltettek.

7. pont. Ezután felolvastatott Iványi István egyleti alelnöknek azon indítványa, mely szerint indítványozza, hogy a társulat nevében Bács-Bodrogh vármegye közönségéhez egy kérvény intéztessen az iránt, hogy az egylet egybegyűjtött tárgyának elhelyezhetése céljából engedjen át a megye palotájában egy alkalmas helyiséget.

Szinte helyesléssel fogadtatván, annak teljesítésével az indítványozó alelnök és az egyleti titkár megbízatott.

8. pont. A folyó ügyek elintézést nyervén, és a társulat fenállásának harmadik éve lefolyván, a társulati alapszabályok értelmében bekövetkezett a tisztújítás szüksége, minek folytán az eddigi elnök megköszönvén az elnökségi ideje alatt iránta mutatott bizalmat, többi tiszttársaival együtt eddigi tisztjeiket, a közgyűlés kezeibe letették.

Mire Grosschmid Gábor egyleti tag mint korelnök, az elnöki széket elfoglalván, a tisztújítást megkezdve, az imént leköszönő elnökhöz azon meleg felhivást intézte, hogy tekintve a társulat üdvös és hasznos célját, foglalja el jövőre ismét eddig viselt elnöki tisztét, mert csak az ő további buzgó és tapintatos eljárása mellett reménylhető az egyletnek további felvirágzása. Mely felkérés átalános helyeslő viszhangra találván, zajos éljenzések közt, Schmausz Endre eddigi elnök megköszönvén a bizalmas kitüntetést, készséggel hajlandónak nyilatkozott a nekie felajánlott elnökséget azon feltétellel elfogadni, hogy ha az egyleti tagok jövendőre is vele közreműködnek, és törekvéseit pártolni fogják, mert működésének sikerét ő is csak ez esetben reménylheti, mely nyilatkozat után az eddigi elnök Schmausz Endre a jövőre közlelkiáltással társulati elnöknek ujból megválasztatott.

9. pont. Az újonan megválasztott elnök elnöki székét ujból elfoglalván, a tisztújítást folytatta, minek következtében egyhangulag megválasztattak:

Alelnöknek: Iványi István eddigi alelnök; első titkárnak: Grosschmid Gábor; második titkárnak: dr. Donoszlovits Vilmos; pénztárnoknak: Bittermann Nándor; ügyésznek: Kozma László; választmányi tagokul: Balla Pál Ujvidék, dr. Boromisza Tibor Jankovác, Czirfusz Ferenc Zombor, Dömötör Pál Zombor, Dudás Ödön Karavukova, Eigl József Futak, Frankl István Ujvidék, Fridrik Tamás Ada, Haverda Mátyás Szabadka, dr. Kanyurszky György Budapest, Karácson Gyula Zombor, Koch József Kis-Kér, dr. Lovászy Márton Zombor, Melkay György Szabadka, Mihályi János Zombor, dr. Molnár István Lajos Zombor, Pozsonyi Béla Csantavér, dr. Sztojkovits Péter Zombor, Tipka Antal Szabadka, Tormási Gábor Gákova, dr. Schuller Simon Zombor; számvizsgáló bizottsági tagoknak: Czirfusz Ferenc és Mihályi János; jegyzőkönyvi hitelesítő bizottságnak: Graeff Nikáz és dr. Molnár István Lajos.

10. pont. Végre az elnök azon előterjesztésére, hogy az egyletnek megkezdett könyvtára és gyűjteményei felügyelet nélkül nem maradhatnak, azért okvetlen szükséges egy szer- és irattárnoknak választása.

Mely előterjesztésre szertári őrnek Schwerer János, egyhangulag mint legalkalmasabb kijelentetvén, annak megválasztatott, kinek a leltár

elkészítése után, a jelen fenlevő tárgyak őrizetül átadandók, megbizatván az egyleti titkár, hogy a leltárt az új szertárőr hozzájárultával mielőbb elkészítse. Egyszersmind Schwerer János a társulat működő tagjává felvétetik, és azok jegyzékébe bevezettetni rendeltetett.

11. pont. Iványi István alelnök és Grosschmid Gábor titkár azon előterjesztésére, hogy kivánatos lenne, hogy a megyei történelem iránt az érdeklődés mentől szélesebb körökben terjedjen, és hogy ez által az egylet működése hatályosabb lehessen, szükségesnek tartják nemcsak a működő tagokat felhívni, hogy az egyletet munkáik által mentől nagyobb mérvben támogassák, de egyszersmind a megyei lapok szerkesztőit is felhívni, hogy az egylet működését figyelemmel kisérve, a történelem iránti érdeklődést az olvasó közönségben terjesszék, de különösen szükségesnek tartják azt is, hogy a megyei hatóságok, olvasó és kaszinói egyletek szinte az egylet pártfogására felkéressenek, végre hogy a megyei nagybirtokosok, kik leginkább hivatva vannak hozzájárulások által a történelmi társulat céljait előmozdítani, hasonlag az egyletbei belépésre és annak istápolására felkéressenek.

Az előterjesztők érvei méltánylása mellett Grosschmid Gábor, mint az egylet titkárja, megbizatott, hogy az előterjesztés szellemében a felhivásokat illetőleg felkéréseket, a megyében levő hatóságok, egyletek, lapszerkesztők, valamint a megye nagybirtokosaihoz elkészítvén, azokat az elnökség útján az illetők kezeihez juttassa.

12. pont. Az egyleti könyvtár gyarapítása tekintetéből:

Az egyleti titkár megbizatott, hogy a cserepéldányok szétküldése és megszerzése, ugy a magyar tudományos akadémia évkönyve és kiadványainak megnyerése végett az illető egyletekkel, úgy a m. t. akadémia igazgatóságával, az elnökség útján magát érintkezésbe tegye, magától értetődvén, hogy jelentése a rábizott teendőkről a legközelebbi közgyűlésre beváratik.

13. pont Az egyleti titkár azon jelentése, hogy Vojnits Imre szabadkai lakós a pártoló tagok sorába lépett

Tudomásul vétetett.

14. Az ülés ezután az elnök által öt percre felfüggesztetvén, annak multával a következő felolvasásra elfogadott művek olvastattak fel:

Első felolvasó: dr. Molnár István Lajos felolvasta Dudás Gyulának értekezletét „A praehistorikus emlékekről Zentán“, utánna Iványi István „Banca vagy Bancsa“ községe monografiáját, továbbá Grosschmid Gábor „Kollluth község“ monografiáját, végre ismét Iványi István „Bács vármegye fő- és alispánjai a két utolsó században“ című dolgozatát.

Mely felolvasások tetszéssel fogadtatván, azoknak az évkönyvbeni kinyomatása a mennyire még az elnem rendeltetett volna, elrendeltetett.

15. pont. Befejezésül az egyleti elnök előterjesztette, hogy elkerülhetlenül szükségesnek tarja, hogy a jelen 1887. évre a pártoló, működő, valamint a megszűnt egyleti tagok névsora elkészíttessen, de efelett a tetemes hátralevő tagdíj beszedése tekintetéből szinte nem mellőzhető, hogy a hátralékokról egy oly jegyzék készíttessen, melyből világosan kitűnjék, hogy ki, mely évre és mily összegel van hátralékban.

Ezen előadás következtében megbizatott a számvizsgáló választmány, hogy a tagok és hátralékok jegyzékét és kimutatását, a fennebbi utasítás értelmében elkészítvén, azokat mielőbb bemutassa.

16. pont. A hátralékban levő tagdíjak beszedésére nézve

határoztatott: hogy az Évkönyv első füzetének szétküldése alkalmával küldessen minden tagdíjhátralékosnak a pénztárnok által egy külön felszóllítás, melyben hátralékának 15 nap alatt Bittermann Nándor egyleti pénztárnokhoz történendő beküldésére felhivatik. Azon esetre pedig ha az illetők azt tenni elmulasztanák, felhatalmaztatik a pénztárnok a hátralékokat, postautánvétel útján az illetőktől beszedni; a fizetés visszautasítása esetére fenhagyatik az egyleti választmánynak a pénztárnok jelentésére az erélyes intézkedés.

Az idő előre haladván az ülés folytatása délutáni 4 órára halasztatott.

Folytatás délután 4 órakor.

17. pont. A számvizsgáló bizottság bemutatja az egylet alapító, működő, pártoló és törlésre ajánlott tagjainak 1887-ik évre átvizsgálás útján készített névjegyzéket.

A bemutatott jegyzék, mely szerint a társulatnak van 2 alapító, 23 működő és 184 pártoló tagja, újbol átvizsgáltatván, helyesnek találtatott, egyszersmind a halálozás, elköltözés és lemondás következtében törlésre ajánlott tagok névsora a következőkép állapíttatott meg: Klemm Jakab, Köröskényi Károly, Császár Péter, Fonyó Pál, Jablonszky Miklós, Kolti József, Kovácsfy Alajos, Laki József, dr. Margalits Ede, Popovics Döme, Popovics Szilárd, Radics György, dr. Váli Béla, Vojnits Jakab, Vojnits Nándor, Zsulyevics Döme, neveik a tagok lajstromából kihagyatni, és tagdíjhátralékaik a kimutatásban töröltetni, egyszersmind az ekkép kiigazitott jegyzék az évkönyv első füzetében kinyomatni rendeltetik.

18. pont. Nemkülönben a számvizsgáló bizottság bemutatja a tagdíj fizetésével hátralékban levő egyleti tagoknak az adott utasítás szerint készitett jegyzékét.

Az összeállított kimutatás, mely szerint összesen van a töröltetni rendelt 78 frt, hátralék törlése után 774 frt hátralék, újból átvizsgáltatván,

közgyűlésileg megállapíttatott és a beadott és jóváhagyott kimutatás Bittermann Nándor pénztárnoknak beszedés végett kiadatni rendeltetett.

A folyó 1887-ik évre a tagdíj lefizetésére nézve a fizetési felhivás minden évkönyvi füzet boritékára kinyomandó, egyszersmind a fizetők névsora bármely évre nézve a következő füzetben nyilvános nyugta gyanánt szinte kinyomandó.

19. pont. Jelentése a számvizsgáló bizottságnak, a mult 1886-ik évre, a volt egyleti pénztárnok által készített és átvizsgált számadásról.

A bemutatott jelentés szerint a számadás helyesnek találtatván, dr. Schuller Simon volt egyleti pénztárnok felhivatik a kezei között levő készpénzt 511 frt 51 krral az elnökség közbejötte mellett Bittermann Nándor újonan választott pénztárnoknak lefizetni, egyszersmind a mult évi nyomdai költségek fejében még kinem fizetett 201 frt 74 kr kiutalványoztatik, és Bitterman Nándor nyomdája részére kifizettetni rendeltetik, meghagyatván utóbbinak, hogy alapító díj fejében 100 frtot, készpénz fejében pedig 209 frt 77 krt számadásaiban bevételbe helyezze.

Végre a helyesnek talált számadásokra nézve Schuller Simon volt pénztárnoknak, a nálla levő pénzösszeg lefizetése után a felmentés kiadatni rendeltetik.

Minthogy pedig az átadandó összegben Sándor Béla és Tipka Antal tagoknak 1887-ik évre fizetett 3—3 frtos tagdíja is benfoglaltik, meghagyatik a pénztárnoknak, hogy a két tagdíjösszeget 1887. évre mint kifizetteket jegyzékbe vegye.

Felolvasás után jóváhagyva aláiratott és hitelesíttetett.

K. m. f.

Grosschmid Gábor,
az egylet titkára

Bács-Bodrogh vármegye történeti társulata tagjainak 1887. évi névsora.

Alapító tagok: 1. Balla Pál lakhelye Ujvidék, 2. Zichy Nep. János gróf l. Budapest. — Működő tagok: 1. Balázs Imre lakhelye Szabadka, 2. Bieber Gyula l. Szeged, 3. Drescher Rezső l. Baja, 4. dr. Donoszlovics Vilmos l. Zombor, 5. Dudás Gyula l. Zenta, 6. Dudás Ödön l. Karavukova, 7. Frakl István l. Ujvidék, 8. Grosschmid Gábor l. Zombor, 9. Hubert Herman l. Szabadka, 10. Iványi István l. Szabadka, 11. dr. Kanyurszky György l. Budapest, 12. dr. Lovászy Márton l. Zombor, 13. dr. Molnár Gyula l. Zombor, 14. dr. Molnár István Lajos l. Zombor, 15. Piukovics Ödön l. Budapest, 16. Pozsonyi Béla l. Csantavér, 17. Schwerer János l. Zombor, 18. Steltzer Frigyes l. Kiszács, 19. Szibenburger Károly

l. Szabadka, 20. Tormásy Gábor l. Gákova, 21. Erdélyi Gyula l. Baja, 22. Városy Tivadar l. Zombor, 23. Veneczianer Sándor l. Trieszt. — Pártoló tagok: 1. Abraham Mihály l. Ada, 2. Ada község, 3. dr. Alföldy Gedeon l. Zombor, 4. Antunovics József l. Apatin, 5. Antunovics Mátyás l. Szabadka, 6. Armbruszt Péter l. Uj-Palánka, 7. Arnold Antal l. Almás, 8. Balassa Endre l. Kis-Hegyes, 9. Balogh György l. Bács, 10. Barthal József l. Zombor, 11. Bartl Antal l. N.-Palánka, 12. Bende Imre l. Beszterce-Bánya, 13. Berényi Lajos l. Szabadka, 14. dr. Bernheim Samu l. N.-Palánka, 15. Breszlauer Lipót l. N.-Palánka, 16. Birkás Gyula l. Szabadka, 17. Bittermann József l. Szabadka, 18. Bittermann Nándor l. Zombor, 19. Boromisza János l. Zenta, 20. dr. Boromissza Tibor l. Jankovác, 21. Buchwald Simon l. Topolya, 22. Blumenthal János l. Zombor, 23. Csarsch Károly l. Uj-Palánka, 24. dr. Csihás Benő l. Zombor, 25. Csihás József l. Zombor, 26. Csicsáky Mihály l. Zombor, 27. Csupor Gyula l. N.-Palánka, 28. Cziráky József l. Kis-Hegyes, 29. Czirfusz Ferenc l. Zombor, 30. Dalmay József l. Zombor, 31. Deák Zsigmond l. Almás, 32. Dimitrievics Milos l. Budapest, 33. ifj. Donoszlovics József l. Zombor, 34. Dömötör Pál l. Zombor, 35. Dudás Lajos l. Zenta, 36. dr. Eremin György l. N.-Palánka, 37. Esztergamy Sándor l. Ada, 38. Eigl József l. Uj-Futak, 39. Fratricsevics János l. Kis-Hegyes, 40. dr. Fleischer Simon l. Zsablya, 41. Fischer Nándor l. Gajdobra, 42. Fridrik Tamás l. Ada, 43. Geiger A. Mór l. Szabadka, 44. Gräff Nikáz l. Zombor, 45. Gruits János l. Szilbás, 46. dr. Grüner Samu l. Zombor, 47. Gombos Gábor l. Zenta, 48. Grosz Gusztáv l. Szt-Tamás, 49. dr. Guln György l. Szabadka, 50. Gyorgyovánszky György l. Zombor, 51. Haar Samu l. Kis-Kér, 52. Harlekovics Gyula l. Titel, 53. Hartman János l. Uj-Soóve, 54. Haverda Mátyás l. Szabadka, 55. Harlikovics Károly l. Uj-Palánka, 56. dr. Hipp Antal l. Uj-Palánka, 57. Hoffmann Amália l. Szabadka, 58. dr. Holländer Adolf l. Jankovác, 59. Horváth Imre l. Doroszló, 60. Jabolnszky József l. Ada, 61. Jakobtsits Antal l. Szabadka, 62. Jancsó Ödön l. Gyurgyevó, 63. Jakováci olvasókör, 64. dr. Kameniczky Sándor l. Ujvidék, 65. dr Káplán Antal l. Szabadka, 66. Karácsonyi Gyula l. Zombor, 67. Karl Bálint l. Cservenka, 68. Kármán József l. Uj-Verbász, 69. Krappenheim József l. Veprovác, 70. Kelemen János l. Ada, 71. Keszler Mátyás l. Baja, 72. Kleiner Adolf l. Bukin, 73. Kertész Nándor l. Szabadka, 74. Kis Ábel l. Kis-Hegyes, 75. Olvasó-egylet l. Kis-Kér, 76. Koch József l. Kis-Kér, 77. Kolényi Gusztáv l. Glozsán, 78. Kolozsváry Sándor l. Ujvidék, 79. Kőrösy János l. Kiszács, 80. Kovacsevics István l. Csúrogh, 81. Kovalszky Lajos l. Uj-Vervász, 82. Kozma László l. Zombor, 83. Korossy Emil l. Szabadka, 84. Kőnig Gábor l. Zsablya, 85. Lajthay János l. Ó-Kér, 86. Lakatos Pé-

ter l. Temerin, 87. Lang József l. Szabadka, 88. Latinovics Ernő l. Borsód, 89. Latinovics Gyula l. Baja, 90. Lehoczky János l. Kulpin, 91. Lőbl Zsigmond l. Apatin, 92. Lukacsevics István l. Zenta, 93. Malachovszky László l. Szabadka, 94. Malin Károly l. Obrovác, 95. Markovics Sándor l. Szabadka, 96. Mánits Péter l. Szabadka, 97. Mártonfy Károly l. Budapest, 98. Matkovits Lajos l. Zenta, 99. Melkay György l. Szabadka, 100. Mérey Ágoston l. Szabadka, 101. Mérey Károly l. Uj-Palánka, 102. Mihajlovics Miklós l. Zombor, 103. Mihályi János l. Zombor, 104. Mirkovics Lyubomir l. Kulpin, 105. Mokry Dezső l. Kúla, 106. Mucsi György l. Szabadka, 107. Mukits János l. Szabadka, 108. Müller Béla l. Hódság, 109. Mikovics Kálmán l. Járek, 110. Nagy István l. N.-Palánka, 111. Nagy László l. N.-Palánka, 112. Németh Mátyás l. Szabadka, 113. Nikolics György l. Zombor, 114. Oltványi György l. Bács, 115. Ó-Morovica község, 116. Papp Antal l. Zenta, 117. Papp József l. Kis-Hegyes, 118. Papik Miksa l. Temerin, 119. Pártos Gyula l. Budapest, 120. dr. Pavlovics Simon l. Pakrac, 121. Payerle János l. Bukin, 122. Pertics Mihály l. Szabadka, 123. Prokesch Ignátz l. Szabadka, 124. Pfeiffer István l. Bulkesz, 125. Raics Miklós l. Zsablya, 126. dr. Rátay József l. Zombor, 127. Rezsnyi Aurel l. Zenta, 128. Rohonyi Gyula l. Ujvidék, 129. Rónai István l. Pr.-Szent-Iván, 130. Sándor Béla l. Zombor, 131. Schmausz Endre l. Zombor, 132. Schmausz Ferenc l. Torzsa, 133. Schenk Antal l. Ada, 134. dr. Schneider Károly l. Kúla, 135. Schneeberger János l. Uj-Verbász, 136. Stebler Lajos l. Bulkesz, 137. Steltzer Teréz l. Kiszács, 138. Sigmond Göntér l. Ó-Soóve, 139. Solymosy Lajos l. Szabadka, 140. dr. Spitzer Mór l. Zombor, 141. Sabadkai gymnasiumi könyvtár, 142. Szabadkai gymnasiumi ifjusági könyvtár, 143. Sosberger József l. Szabadka, 144. dr. Schuller Simon l. Zombor, 145. Szabadkai izraelita hitközség, 146. Szabadkai nemzeti kaszinó, 147. Szakál Adorján l. Zombor, 148. Szalay József l. Petrovác, 149. Szalay Károly l. Parabuty, 150. Széchényi Jenő l. Budapest, 151. Széchényi József l. Zombor, 152. Szegfű György l. Zenta, 153. Székely Simon l. Szabadka, 154. Szemző Gyula l. Zombor, 155. Szemző Mátyás l. Kulpin, 156. Szilágyi Mór l. Zombor, 157. Sztankovics Miklós l. Szabadka, 158. dr. Sztojkovics Péter l. Zombor, 159. Szőregi Antal l. Szabadka, 160. Szűcs Lajos l. Zenta, 161. Toncs Gusztáv l. Szabadka, 162. Tárczay Mór l. Zombor, 163. Temerini polgári kör, 164. Tessényi István l. Bulkesz, 165. Tipka Antal l. Szabadka, 166. Tripolszky Gyula l. Budapest, 167. Tóth Lajos l. Zenta, 168. Ujvidéki kaszinó, 169. Ujvidéki magyar főgymnasium, 170. Ujvidéki magyar olvasókör, 171. Ujvidéki állami polgári leánytanoda, 172. Ujvidéki ifjusági könyvtár, 173. Ujvidéki ipariskola, 174. Valihora Ágoston l. Kalocsa, 175. Valics

János l. Madaras, 176. dr. Wilheim Adolf l. Szabadka, 177. Vojnits Dániel l. Szabadka, 178. Vojnits Imre l. Ada, 179. Vojnits Izidor l. Ada, 180. Vujevics Zakár l. Zombor, 181. Webl János l. Szabadka, 182. Zittl Róbert l. Temerin, 183. Zomborcsevics Vince l. Szabadka, 184. Zsigmond Gyula l. Piros. — Megszűnt és kitörölt tagok: 1. Klemm Jakab, 2. Köröskényi Károly, 3. Császár Péter lemondott, 4. Fonyó Pál lemondott, 5. Jablonszky Miklós, 6. Kolti József, 7. Kovácsfy Alajos meghalt, 8. Laki József, 9. dr. Margalits Ede lemondott, 10. Popovics Döme elköltözött, 11. Popovics Szilárd, 12. Radics György meghalt, 13. Rácz Vilmos lemondott, 14. dr. Váli Béla, 15. Vojnits Jakab meghalt, 16. Vojnits Nándor, 17. Zsulyevics Döme meghalt.

Történelmi irodalom.

Budapest története. A főváros megbízásából írta Salamon Ferenc. Budapest 1885. II. és III. kötet úgy VIII. Buda.

Ezen monografikus műnek bírálatára Pauler Gyula, országos levéltárnok válalkozott és a „Budapesti Szemle“ mult évi decemberi füzetében birálatát közre is bacsájtotta.

Beható bírálata szerint nagyban csalódik az, ki Salamon jelen művében, melyben feladatát elméletileg ugyan igen helyesen fogja fel, a módszeres kutatás, felfogás és művészi előadás egyesülését keresné. Mert e munka olvasásánál azt a benyomást vesszük, mintha mind az, mit olvastunk csak előkészület lenne.

Nem helyesli túlságos merész kombinációit, ott is, hol arra szükség nincsen. Végül azon itéletre jön, hogy ha Salamon jelen műve kitisztíttatna számos hibáitól, irodalmunkat egy jeles művel szaporítaná, de így e mű nem méltó oly tehetséghez, mint Salamon Ferenc, mert ismereteinket a főváros történelmére nézve nem gyarapítja.

Ezen éles bírálatra nézve Gyulai Pál szerkesztő a következő észrevételt teszi: Ha Salamon csakugyan oly nagy tehetség, mint a minőnek a bíráló mondja, valjon miben nyilatkozik nagy tehetsége, ha módszere általában hibás, ha tudománya jó részt félreértés és tájékozatlanság és ha művei éppen nem sikerülnek? Nem akarjuk védeni Salamon egyes tévedéseit, de azt hisszük, hogy valamely író becse nem egyes tévedéseitől, sőt még árny oldalaitól sem függ, a melyek különben is gyakran a fényoldaloknak mintegy kényszerű következményei, hanem inkább szellemének erejétől, egész művének, vagy összes munkásságának irányától és eredmé-

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁR.

III. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor könyv- és könyomdájából.

Tartalom.

Az érmekről. Dudás Gyulától . . . . . .
Bács vármegye fő- és alispánjai a két utolsó században. Iványi Istvántól
A zentai kuriálisták. Dudás Gyulától . . . . . .
Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulata 1887. évi április hó 14-én tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve . . . . . .
Délmagyarország önvédelmi harca 1848—1849. Grosschmid Gábortól
A bácskaságra vonatkozó történelmi dolgozatok repertoriuma. Közli: M.—y. . . . . .

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat 1883 ban alakult az célból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ág ban mívelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történet- és régiségke velő, aki ez iránti szándékát írásban egyik elnöknél vagy a titkárnál sz mélyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénzt rába évenkint 3 frt tagdíjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ennek lefolytával a titkárnál nem jelenti be írásban kilépését, az továb három évre marad e kötelezettség alatt.

Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulat célja elérésében, felolvasásra munkálatokat küldenek be. S e címen a ta díjak befizetése alól felmenthetők.

Alapító tag egyszer mindenkorra legalább 50 frt alapítványny járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az ohet megi lető társulati címek használhatására.

A társulat elnöke Schmausz Endre vármegyei alispán Zomborban, a elnöke Iványi István főgymn. tanár Szabadkán, titkára Grosschmid Gábo Zomborban, pénztárnoka Bittermann Nándor Zomborban.

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy folyó é mult évi tagdíjaikat Bittermann Nándor újból vá lasztott társulati pénztároshoz mielőbb beküldeni szíveskedjenek hogy a következő füzetben nyugtáztathassanak.

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

Az érmekről.

(Tekintettel a Bács-Bodrogh megye területén előforduló éremfajokra.)

Nincs az a város vagy község, melynek határterületén különböző korú régi érmek nem találtatnának. Sajnos azonban, hogy az archaeologiai emlékek között éppen ezek mennek a tudományra nézve legtöbbször veszendőbe, mert a találók nyerészkedési vágyának, főleg ha a lelt érem értékes fémből készült, leginkább szolgál eszközül. A vidéki ötvösök mindig örömmel fogadják a hozzájok pár darab ezüst, vagy talán éppen arany pénzdarabbal beköszöntő tudatlan embert, s gyakran egy-egy vidék korára, egykori lakóira egyaránt fontos és jellemző érem, pár krajcár árán vándorol az olvasztó tégelybe. Kevésbé káros, de nem kevésbé veszélyes azon másik szomorú körülmény, mely szerint egyes űzérek az érmeket úgy, mint más régiségeket a helyszínén potomáron összeszedik s kereskedés útján külföldre szállítják. Külföldön, kereskedésekben úgy, mint muzeumokban, nagy számmal találhatni hazánkból kivándorolt régiségeket, melyek, igaz, hogy jelentőségük és becsük szerint méltóbb kezekben vannak, mint nálunk talán az előtt voltak; mindazonáltal hazai tudományosságunkra nézve jobbára elvesztek.

Ideje immár, hogy népünk minden rétege felvilágosíttassék a régészeti emlékeket illetőleg, s hogy szoktattassék a leletek megbecsülésére s biztos kezekbe való átszolgáltatására. Nem tűrhetjük tovább is, hogy leleteink legnagyobb része következetesen elpusztuljon, vagy a külföldre vándoroljon; nehogy ekként a szakember, ha hazai műemlékeinket tanulmányozni akarja, ezután is kénytelen legyen a külországi gyűjteményekhez fordulni. Mert talán csak eléggé visszás állapot az, hogy most, midőn az akadémia a magy. érmek teljes suite-jét készül egy önálló nagy műben (Corpus Nummorum Hungariae) kiadni, magának a magyar érmészetnek összes termékeit sem birjuk itthon feltalálni, hanem a szerkesztő bizottság egyik kiküldöttjének csaknem az összes — érmek dolgában gazdag — kül-

földi muzeumokat és magángyűjteményeket be kellett járnia, s ez útjában nem egy, hanem száz és száz oly érem spéciest talált, mely itthon egészen ismeretlen. Hogy fogalmunk legyen arról, mennyi műkincs került elődeink ignorátiája folytán külföldre, elég ha felemlítjük, hogy egyedül a Majna melletti Frankfurtban levő herceg Montenuovo-féle éremgyűjtemény maga is sokkal teljesebb magyar érmek dolgában, mint a Magyar Nemzeti Muzeum hasonnemű gyűjteménye. Mindez azt bizonyítja, hogy míg nálunk saját régiségeink iránt sem viseltettünk a multban elég kegyelettel, addig a műveltebb külföld az idegen műkincseket is megbecsülte és megőrizte.

Ha a külföldénél sokkal gazdagabb éremgyűjteményekkel birnánk, még akkor is felette fontos volna az egyes vidékeken talált érmek összegyűjtése s osztályozása; kétszerte fontosabb azonban akkor, midőn látjuk, hogy gyűjteményeink a legkevésbé sem teljesek. Igaz ugyan, hogy a legtöbb helyen csak már eddig ismert éremdarabok kerülnek felszínre; minthogy azonban hazánk ős- és hajdankorát még mindig meglehetős sűrű homály fedi, nem megvetendő egyetlen oly emlékjel sem, mely e homályban némi útmutatóul, gyakran pedig biztos kalauz gyanánt kínálkozik.

Területünkön négyféle érmekkel találkozunk. Legsűrűbbek a rómaiak, szórványosan lelhetők a magyar és a társországok, továbbá a külföld érmei, végre az u. n. barbár érmek. Hogy a tőlünk korra nézve oly távol álló római érmek csaknem lépten-nyomon találhatók, e körülmény az egykor fennállott római birodalom nagy kiterjedéséről s pénzügyének óriási fejlettségéről tanuskodik. A császárok korában Pannonia és Dácia római tartomány levén, az ezen vidéken előforduló érmek az ott virágzott római társadalom elszórt maradványainak tekinthetni. Találhatni azonban, még pedig eléggé nagy számmal, római érmeket vármegyénk területén is, mely tudvalevőleg — legalább egészben — nem volt a római birodalom tartozéka. Sokan az ily éremleletekből azt szeretnék következtetni, hogy e tájat, me-

lyen az érem előkerülni szokott, eo ipso rómaiak lakták. Azok azonban, akik így vélekednek, figyelmen kívül hagyják s kellőleg éppen nem méltatják azon nagyszerű befolyást, melyet a római birodalom nemcsak a közvetlenül szomszédos, hanem még a távollakó népekre is gyakorolt. Ők nem tudják, hogy a birodalom határain kívül lakó barbár népek nem voltak teljesen elszigetelve a rómaiaktól, hanem azokkal állandó érintkezésben álltak s velük kereskedést folytattak. A római elfogadta a barbárnak nyers cikkeit, a barbár viszont elfogadta a római értékmérőjét, a pénzt. S e pénzen nemcsak a rómaitól vásárolhatott egyes cikkeket a barbár, melyekre neki szüksége volt, hanem lassankint saját otthonában is állandó értékmérő gyanánt hozta forgalomba. Hogy a barbárok mennyire használták a római pénzt, azt sírleleteiken kívül az is igazolja, hogy azon idegen népek, melyek a fejlettség magasabb fokára emelkedve, szükségét érezték annak, miszerint ők maguk is bocsássanak ki általános érvényű értékmérőket, azok érmeiket rendszerint a római érmek mintájára készítették. A vármegyénk területén található római érmek tehát nem a mellett tanuskodnak, mintha itt a rómaiak mindenütt laktak volna, hanem, hogy a Dunán és Tiszán túl lakó rómaiakkal a mi vidékünkön lakó barbár népek állandó összeköttetésben voltak.

Hazánk és társországainak érmei földünkön igen ritkák. Ennek egyszerű oka az, hogy a magyar pénzügy soha sem állott valami jó lábon; pénzünk mindig kevés volt. Királyaink eleinte nem is itthon verették pénzeiket, sőt volt idő, midőn még csak külföldi (bajor) pénz járta. Hogy érmészetünk nem volt eléggé rendezett, már abból is kitűnik, hogy nálunk az idegen pénznemek századokon át csak úgy szolgáltak forgalmi eszközül, mint a királyaink által kibocsájtottak. A byzanti és velencei aranyok, a bécsi fillérek, a prágai garasok stb. mind oly idegen pénzekül tekintendők, melyek hazánkban is hosszú ideig voltak forgalomban. Hazai érmeink közül azonban csak az Árpádok, Anjouk és Hunyadyak korabeliek találhatók ritkán,

míg a XVI-ik századtól fogva napjainkig mind sűrűbb és sűrűbb példányokkal találkozunk.

A XVI-ik századtól kezdve hazai érmeinken kívül legsűrűbben találhatók a német, cseh és lengyel érmek; ezeknek lépten-nyomon való előfordulását onnan magyarázhatni, hogy a hazánkban ezidőt időző idegen katonaság az idegen érmek egész conglomeratumát hozta be magával. Ugyancsak ezen időtől fogva meglehetős számmal fordulnak elő a török érmek is, mert az ozmán uralom megszilárdultával a szultánok pénzei szintén meghonosultak. Különös figyelmet érdemelnek végül az u. n. barbár érmek. Ezek felette ritkák általában, de vidékünkön mégis szintén találhatók. Rendszerint kelta pénzeknek tartják ezen érmeket, melyek sokban a római pénznemekhez hasonlók, de technikájuk durvasága s a rajtuk levő, legtöbbször megfejthetlen ábrák, olykor pedig a barbár hangzású nevek kétségtelenné teszik, hogy azok egy némely független barbár nép forgalmi eszközei valának.

Ezek röviden azon érmek, melyek hazánkban általában, de vármegyénkben is találhatók. Eltekintve az egyes pénznemek absolut értékétől, bizonyos, hogy azok úgy régészeti, mint műtörténeti becsesel egyaránt birnak. Nem célunk e helyütt az érmészet tudományos fontosságáról szólni, azért csupán némely általános megjegyzést kockáztatunk.

Aki éremgyűjtéssel foglalkozik, könnyen tapasztalhatja, hogy a napfényre került pénzek az eredet és kor szerint különböző anyagból valók. Így a római érmek között túlsúlyban vannak a bronz, a magyarnál az ezüst, a töröknél a réz, a német érmeknél szintén az ezüst stb. De bár anyag, stylus és technika szempontjából némely érmek a többi fölé emelkednek, mégis bizonyos, hogy azoknak valódi értékét azon kor adja meg, a melyből származnak. Az egyes vidékeken előforduló pénzek gyakran egészen új világot vetnek az illető hely multjára.[1])

1) Azért is a muzeumi gyűjteményekbe szolgáltatott érmeknél, valamint általában minden régiségi tárgynál okvetlenül fel kell jegyezni a helyet, ahol? és egyéb körülményeket, melyek között az illető tárgy megtaláltatott. E nélkül nem igen használható adatokat vagy anyagot szolgáltatnak a történetirásra. Sőt ilynemű

Különösen fontosak pedig azon érmek, melyek bizonyos más leletekkel együttesen találtatnak. Ezek legtöbbnyire a legszabatosabban megmutatják nekünk a kort, a melyből az illető lelet való, mert az érem egymagában véve is kormérő gyanánt szolgál. És éppen azért, mivel az érmek már magukban véve is kormérők, bármely lelet korát önként meghatározzák. Itt azonban az érmeknek csak mellékes szerepe van, és sokkal fontosabb ennél az, hogy az egyes területek egykori néprajzi és culturai viszonyaira vetnek világot. Hogy csak egyetlen példát említsünk, ha semmiféle írott emlék nem volna arra nézve, hogy a római imperium mily hatalmas és mily messzeterjedő volt, csupán az elszórva talált érmek mennyiségéből lehetne erre határozott következtetést vonni.

Hogy az érmek kiállítási csínjéről, magára az illető kor műiparára, a rajtuk levő idomok- és ábrákból a készítő kezek műérzékére, a kiállítási modorról pedig az akkor dívó művészeti stylusra lehet következtetést vonni, itt csak mellesleg említjük. Az érmeken levő feliratokból az országban dívó nyelvre, a profilekről pedig még a fejedelmek személyiségére nézve is nyerünk igen sokszor felvilágosítást. Tudvalevő ugyanis, hogy, főleg a mi a római érmeket illeti, a legtöbb római caesár egyedül hiteles arcmása csupán a korában vert érmeken őriztetett meg; sőt vannak caesárok, kiknek még létezéséről sem volna tudomásunk, ha egynémely általa kibocsátott érem napfényre nem kerül.

Honi érmeinknél pedig, ha az ábrák tökéletlenségüknél fogva nem is szolgáltatnak műtörténeti tekintetben a római érmekhez hasonló adalékokat, mindazáltal az azokon levő jelvények, főleg pedig a címerek jogi és vallási szempontból nem egy helyütt szolgáltatnak biztos tájékozást oly korokra nézve is, melyekről az írott emlékek hallgatnak. De mindezektől eltekintve, az érmek,

---

feljegyzés gyakran többet ér magánál az egész leletnél, kivált midőn nem éppen ritka tárgyak és érmek kerülnek napfényre, amilyenek talán nagyobb számmal a gyűjteményben már megvannak A régészt és történetírót nem az érdekli, hogy 50—60 db. például Constantinus-féle érme legyen, hanem, hogy hitelesen tudja: hols mily beszámítandó körülmények között mit találtak? Iványi István.

mint a régi idők legközvetlenebb és legkézzelfoghatóbb tanúbizonyságai, kell, hogy kegyeletet keltsenek minden érző kebelben, melyből az ősökben való magasztos hit s a multak iránti nemes érzék ki nem halt. Mert hisz minden érem egy rég letűnt kor, egy-egy rég letűnt nemzet, elpusztult birodalom, nemzeti király, avagy a hazai régi közélet igénytelen emléke; törpe, de biztos hírnöke ama régi multnak, melyet ma csak könyvekből ismerünk némileg.

Részünkről lehetetlennek tartjuk, hogy az, aki az érmek történeti, régészeti, culturhistoriai, művészeti s ipari jelentőségéről csak némi fogalommal bir, útját ne állná az éremleletek lelkiismeretlen kezekbe való kerülésének, vagy elpusztításának. A vidéki tanintézeteknél alakított kisebbszerű muzeumok már eddig is örvendetes mértékben gyarapodtak éremleletek dolgában; s minden esetre szép, hogy az intézeti elüljárók némileg már eddig is iparkodtak a vezetésök alatt levő nevendékeket a talált érmek megőrzésére s beszolgáltatására szoktatni. Azonban a mily mérvben emelő ezen tudat, épp oly mérvben sajnálatos azon óriási ignorantia, melyet a köznépnél e téren még mindenfelé tapasztalunk. A helységbeli népnevelők e téren is sokat tehetnének, de leggyakrabban éppen ezeknél hiányzik a kellő buzgalom és érdeklődés.

Szeretjük hinni azonban, hogy valamint az archaeologia általában pár évtized óta nálunk is kezd mindinkább és inkább népszerűvé válni, és így e tudománynak mindinkább több hivatott művelője s fejlesztője akad; úgy a nagy közönség érdeklődése, a gyűjtési buzgalom s a leletek megbecsülése iránti nemes érzék is mindinkább terjedni és fejlődni fog.

Dudás Gyula.

Bács vármegye fő- és alispánjai a két utolsó században.

Vármegyénk régi főispánjainak névsora már több ízben volt közölve, bár eddig mindig hibásan és hiányosan. Ez alkalommal csak a török hódoltság után visszaállított vármegyének

dignitariusait szándékozom lehetőleg pontos jegyzékben közölni, amint okiratok és vármegyei hiányos levéltári adatok alapján összeállítanom sikerült.

A) Főispánok.

1698. október 16-án Széchenyi Pál kalocsai érsek mint Bács vármegye főispánja I. Lipót király által „ujra“ megerősíttetik, és e főispáni tisztség a kalocsai-bácsi érsek méltóságával egybeköttetik. — A magy. egyet. encycl. V. köt. és Dudás Ödön főispáni névsora szerint, Széchenyi már 1697-ben említtetik főispánnak (igaz, hogy érsekké már 1696-ban lett); ámde az 169⁷/₈. évi országgyűlésben a bácsi főispáni szék még üresedésben volt. — Bács vármegye maga is csak 1699. december 14-én tartotta Baján alakuló közgyűlését és hivatalos pecsétjét is ezen évszámmal látta el: „Sigill. Comit. Bachiensis 1699.“ (Ezen pecsét talán 1837-ben magyar köriratot kapott; mert az 1848-ban használt pecsétnyomón az 1699. évszám után még hozzá van adva: megújítva 1837.) — Széchenyi meghalt 1710. május 22-én, helyébe:

1710. junius 1-én gr. Csáki Imre lett főispán és érsek. — 1712. december 1-én volt Kalocsán vármegyei gyűlés, a melyen a Rákóczy-féle mozgalmak alatt újra elpusztult Bács vármegye ismét szervezkedett. Ez alkalommal hirdettetett ki az elveszett diplóma és pecsét helyett VI. Károly király által 1712. junius 2-án kiadott új diplóma. — Gr. Csáki 1732. augusztus 28-án halt meg.

1733—1745. Zajezdai gr. Patachich Gábor Hermann; érsekké lett 1733. február 6-án, a főispáni decretum ápr. 20-án kelt; főispáni installációját augusztus 25-én tartotta. Meghalt 1745. december 5-én, mindkét méltóságában 1747-ig székürese ség volt.

1747—1751. Keresztszegi gróf Csáki Miklós. A főispáni decretum 1747. május hó 31-én kelt, a mikor érsekké is lett; fős páni székfoglalását azonban okt. 8-án tartotta Baján, érsek

installációját pedig csak november 30-án. Minthogy 1751. juliusban esztergomi érsekké neveztetett ki, utóda:

1751—1760. Báró Klobusiczky Ferenc lett. Decretuma 1751. julius 30-án iratott alá. Meghalt 1760. április 5-én.

1760—1775. Gróf Batthyányi József 1760. máj. 22-én kelt decretummal neveztetett ki; szept. 20-án érkezett le Kalocsára. Ő volt utolsó érsek-főispán. 1776. jan. 1-én esztergomi érsek lett. — Utóda a kalocsai érsekségben Patachich Ádám lett 1776. márc. 8-án, a főispánságra való igényeiről azonban le kellett mondania, amit ő meg is tett; s ezen méltóság ezentúl világi férfiaknak adatott.

1776—1785. Hadik András (futaki) a hírneves magyar tábornok lett első világi főispán 1776. január 26-án kelt decretummal. — II. József újításai a vármegyei szerkezetet is megváltoztatván, Hadik 1785. március 25-én azt írja Bécsből, hogy a vármegyei rendszer változásával őt is más fogja a főispáni széken helyettesíteni. A vármegye május 10-én búcsúzik el tőle.

1785. április 17-én kelt kinevezés alapján dezséri Bachó János lett Bács, Torontál, Temes, Krassó vármegyék főispánhelyettese és kir. biztos; május 30-án Bachó már leírt a vármegyéhez. — II. József halála után az 1790. január 28-án kelt okirat alapján, a vármegyéknél is minden a régi állapotba tért vissza. Erre Bács vármegye 1790. február 1-én Bachó elnöklete alatt tartott gyűléséből felkéri Hadikot, hogy főispáni székét ismét elfoglalni méltóztassék. S február hó 15-én jelenti Bachó, hogy március 3-ától Hadik lesz Bács vármegyének rendes főispánja. Ez azonban akkor Bécsben az udvari főhaditanács elnöke levén, nem jött le és márc. 12-én meg is halt.

1790. márc. 19-én Ürményi József kir. személynök neveztetett ki bácsi főispánnak. S midőn ez Fehérmegye főispánjává lett, helyébe

1802. ápril 9-én báró Podmaniczky József de Aszód neveztetett ki, s ez ápril 26-án Baján tartotta székfoglalását. Meghalt 1823. május 11-én. Erre

1824. december 30-án radványi gróf Győri Ferenc neveztetett ki; installációját 1825. május 30-án tartotta. Meghalt 1839. ápril 23-án; gyöngélkedése miatt azonban

1837. május 18-án almási Rudics József neveztetett ki főispáni helytartónak, azaz helyettesnek. Beigtatása szept. 11-én volt Zomborban. — 1842-ben is főispánhelyettesnek mondatik; azonban 1841-ben installációt tartott, talán mégis mint rendessé lett főispán. A forradalmi év zavargásainak folyamán 1848. jul. 27-én István nádor Rudicsot „jövendőbeli alkalmazhatóságának fentartása mellett hivatalától felmenti“ és helyébe kinevezi

1848. julius 27-én Horváth Antalt. E mellett a szerb mozgalom elfojtása s honvédelmi célból mint kormánybiztosok szerepeltek: Csernovics Péter, Szentkirályi Mór, Beőthy Ödön. 1849-ben Hunkár Antal, gróf Batthyányi Kázmér, Haczel Márton.

1849-ben a nemzeti alkotmány helyébe absolutizmus lépett, a mely idegen rendszert honosított meg az országban. Augusztusban mint ideiglenes császári biztos Latinovics Károly, két hó mulva Nikolics Izidor mint valóságos csász. főbiztos működött. Ez év vége felé vármegyénk a szerb vajdaságba olvasztatott.

1861-ben az alkotmányos élet visszaállíttatván, jan. 5-én báró Rudics József neveztetett ki ismét Bács vármegye főisjává, aki február 6-án tartotta Zomborban installációját. — Az alkotmány azonban csakhamar ismét felfüggesztetett. Forgács Antal helytartó 1861. szept. 22-én tudósítja Rudics főispánt, hogy a vármegyei bizottmány végképen feloszlattatik és Piukovics Ágoston, volt vármegyei törvényszéki elnök, ezentúl kir. biztos és vármegyei kormányzó minőségében küldetik ki; s a midőn ez hivatalát elfoglalja, a főispáni állás is megszűnik.

Az uralkodó és a nemzet végre 1865-ben kibékülni kezdett, és már

1865. aug. 26-án báró Rudics József ismét főispán lett; de a vármegye kormányzását mégis Piukovics Ágost vitte

mint adminisztrator vagy főispáni helytartó és kir. biztos. — A kiegyezés az 1867. évi február 17. kelt leirat által ténynyé lett, mire

1867. ápril hó 17-én Rudics és Piukovics felmentettek, és Mihájlovics Miklós neveztetett ki főispánnak. Midőn ez 1869. szept. hóban a főispánság alól felmentetett és szeptemvirré lett, 14 havi szünet után végre

1871-ben Mártonfy Károly neveztetett ki főispánnak, installációját jun. 15-én tartotta.

1876. (aug. 10.) Gromon Dezső neveztetett ki a vármegyének és egyszersmind Zombor, Szabadka és Baja szab. kir. városok főispánjává. Tisztségéről lemondott 1880. okt. 14-én.

1880. december 7-én Sándor Béla addigi alispán neveztetett ki a vármegye és Zombor város főispánjává. December 20-án tartotta installációját s azóta bölcs mérséklettel kormányozza a vármegyét, melyben minden pártnak rokonszenvét kivívnia sikerült.

B) Alispánok.

Az 1699. dec. 14. tartott alakuló közgyűlésen kik választattak meg alispánoknak? még nem tudom. — 1703-ban Balog Ferenc említtetik e tisztségben.

1712. dec. 1. Kalocsán az alakuló gyűlésen báró Pejacsevics György választatott meg alispánnak. Ennek távollétében vagy megakadályoztatása esetében Skvarics János főjegyző helyettesíttetett az alispáni hivatalra, illetőleg II. vagy helyettes alispánnak is választatott.

1714. aug. 25. Baján a közgyűlésen a főispán Pejacsevics Györgyöt nevezte ki I. és Urbanecz Mátyást II. alispánnak. Skvarics János főjegyzőnek megmaradt. — 1717-ben Török (Türk) Györgyöt találtam felemlítve I. alispánnak, Urbanecz II. és Skvarics főjegyző.

1718. aug. 5. tisztújító közgyűlésben megválasztatott Imre János I., Urbanecz Mátyás II. alispánnak. (Baranyai László

főjegyzőnek?) Ugyanezek szerepelnek 1719-ben is. 1720-ban Imre János I. (Zichy Ádám II. alispán?) Baranyai László főjegyző, Kelemen János fiskus (ügyész).

1721. nov. 15. Baján tisztújítószék alkalmával kijelöltettek Imre János, Zichy Ádám és Hammerschmid Antal Ferenc, ezekből Zichy Ádám választatott meg I. alispánnak évi 600 frt fizetéssel; II-nak kineveztetett Hammerschmid évi 250 frttal. Baranyai László lett főjegyző, Kelemen János ügyész.

1723. okt. 17. tisztújítás Baján. Zichy Ádám újra I. alispán lett; és a költségek megkímélése tekintetéből a főjegyző Baranyai László tartozott egyszersmind a II. alispán teendőit is átvenni. — 1724. máj. és aug. hónapokban egy Daróczyt találtam alispánnak felemlítve.

1725. máj. 24. tisztújítás Száraz György kir. személynök elnöksége alatt. Megválasztatott Radics János I. és Hammerschmid A. Ferenc II. alispánnak. — 1728. Radics János I. Kelemen János főjegyző.

1729. dec. 9. Baján a közgyűlésen a főispán levél útján helyettesíté Csupor Ádámot II. alispánnak és főjegyzőnek. — Radics János megmaradt I. alispánnak.

1730. nov. 4. tisztújítás Baján. Száraz György kir. személynök, mint a főispán meghatalmazottja, elnökölt. Kijelöltettek Radics János, Csupor Ádám, Miczky Zsigmond, Paszárdi Pál; miután Radics a kijelölést megköszönte, közakarattal szentgyörgyvölgyi Csupor József Ádám választatott meg I. és Kelemen János II. alispánnak. Előbbinek 600, utóbbinak 200 frt volt évi fizetése, a főispáné 1100 frt. Tajnay Mihály lett főjegyző 300 frt és Lakoczy ügyész 100 frt évi fizetéssel. — 1734-ben a II. alispáni szék üresedésben volt.

1734. jul. 3. Baján tisztújítás volt a főispán elnöksége alatt. Az I. alispánságra kijelöltettek Csupor Ádám, Tajnay Mihály, Kereskényi György, Csejtei Pál és Körmendy István. Csupor Ádám a kijelölést megköszönvén, közakarattal megválasztatott Tajnay Mihály. A II. alispánságra kijelöltettek Kereskényi,

Csejtei és Körmendy; megválasztatott Csejtei Pál. — Ezek és Körmendy István László főjegyző a következő években is szerepeltek 1739-ig.

1740. nov. 21—22. Bácsban tisztújítás a főispán jelenlétében. I. alispánnak kijelöltettek Tajnai Mihály, Csupor Ádám, Körmendy László és Zbiskó Mihály; megválasztatott Csupor Ádám. II. alispánnak kijelöltettek Kereskényi György, Lakoczy Mihály, Latinovics Péter, Csejtei Pál; megválasztatott Csejtei Pál. Főjegyző lett Miskolczi István Antal. — Ugyanezek voltak a tisztségben 1748-ban is.

1748. ápr. 29. tisztújítás a főispán elnöksége alatt. I. alispánnak kijelöltettek Csupor Ádám, Tajnai Mihály, Latinovics Péter, Miskolczi István; megválasztatott Csupor Ádám. A II. alispánságra kijelöltettek Latinovics Péter, Miskolczi, idősb Köröskényi György; megválasztatott Latinovics Péter. Főjegyző lett Pécsi Ferenc.

1752. jul. 27. Baján a főispán jelenlétében tisztújítás. Az I. alispánságra kijelöltettek Csupor Ádám, Tajnay Mih., Latinovics Péter, Miskolczy István; megválasztatott Tajnay Mihály. A II. alispánságra Latinovics, Miskolczi, Pécsi Ferenc; megválasztatott Latinovics Péter. Pécsi Ferenc főjegyző lett. — A főispán évi fizetése 1500 frt, az I. alispáné 600 frt, a II-iké 300 frt, a főjegyzőé 300 frt.

1759. jun. 19. tisztújítás Baján a főispán jelenlétében. I. alispánságra kijelöltettek Tajnai, Latinovics, Zbiskó Mih., Miskolczi István; s miután Tajnai a kijelölést megköszönte, megválasztatott Latinovics Péter. A II. alispáni hivatalra jelöltettek Pécsi Ferenc, Csejtei Antal és Boczor István; megválasztatott Pécsi Ferenc. Lipkay Zsigm. lett a főjegyző.

1762. dec. 22. Baján tisztújítás a főispán elnöklete mellett. Kijelöltettek I. alispánnak Latinovics Péter, Pécsi Ferenc, Boczor István és Néveri Ignác; megválasztatott Latinovics Péter (évi 600 frt fizetéssel). A II. alispánságra Pécsi Fer., Csejtei Imre, Kontsek István; megválasztatott Pécsi Ferenc (300

frt fizetéssel), Lipkay Zsigmond főjegyző (300 frt), Adamovich Mihály (150 frt) ügyész.

1767. jun. 1. Baján tisztújítás. Kijelöltettek I. alispánnak Latinovics Péter, Pruzsinszky Ferenc és Lipkay Zsigmond; megválasztatott Latinovics Péter. A II. alispánságra Pruzsinszky, Lipkay, Adamovich Mihály; megválasztatott Lipkay Zsigmond. — Somsich Lázár 1768-ban főjegyző 400 frt évi fizetéssel. 1772-ben Szucsics András a főjegyző.

1773. máj. 11. tisztújítás Bács mezővárosban a főispán elnöksége alatt. Kijelöltettek I. alispánnak Lipkay Zsigmond, Latinovics Miklós és Csejtei Antal; megválasztatott Lipkay Zsig. (700 frt). A II. alispáni hivatalra Boczor István, Csejtei Antal és Adamovich Mihály: megválasztatott Boczor István (300 frt). A főispáni tiszteletdíj most is 1500 frt maradt. Kászonyi Ferenc lett főjegyző (500 frt) és Adamovich Mihály (300 frt) ügyész.

1777. nov. 10. Ujvidéken tisztújítás Hadik András főispán elnöksége alatt. Kijelöltettek I. alispánnak Lipkay Zsig., Kászonyi Fer., Piukovics Antal és Latinovics János; megválasztatott Lipkay Zsigmond. A II. alispáni székre Kászonyi, Kovács József, Csiba Gáspár és Latinovics János; miután az első kettő lemondott, helyettök Piukovics Antal jelöltetett ki; megválasztatott Piukovics Antal. Kászonyi Ferenc a főjegyző.

1781. jun. 18. Ujvidéken tisztújítás. Kijelöltettek I. alispánnak Kovács József, Latinovics János, Csiba Gáspár; megválasztatott Kovács József (700 frt). A II. alispánságra Piukovics Antal, Latinovics János és Csiba Gáspár; megválasztatott Piukovich Antal (350 frt). Kászonyi főjegyző (500 frt). Adamovich Mihály ügyész (300 frt). — Ezen évbeli szolgabírák: Latinovics Tádé, Neszmér Antal, Ódry András, Rudics Máté egyenkint 300 frt évi fizetéssel. — 1785-ben is ugyanazon alispánok és főjegyző működtek.

1786. jul. 11. kelt csász. kir. rendelettel Latinovits János neveztetett ki I. alispánnak.

1787. máj. 1. kelt hasonló rendelettel Kruspér Antal neveztetett ki II. alispánnak. — Ekkor Gombos Ferenc volt a főjegyző.

1789. ápril 7. kelt cs. rendelettel Kruspér Antal addigi II. alispán I-nek neveztetett ki és jun. 26-án Ódry András eddigi főbíró II. alispánnak neveztetett ki. — Ezen két alispán 1790. márc. 3-ig maradt meg a hivatalban. Ekkor t. i. az 1790. jan. 28. kelt cs. kir. rendelet alapján ismét az 1780. előtti alkotmányos állapot állíttatott vissza; az eddigi tisztikar lelépett és helyébe.

1790. márc. 3-án ismét Kovács József foglalja el az I. alispáni széket, Piukovics Antal a II.-ét.

1791. aug. 1. Zomborban tisztújítás. Kijelöltettek I. alispánnak Kovács József, Piukovics Antal, Kruspér Antal, Latinovics Miklós és Kászonyi Ferenc; megválasztatott Kovács József. A II. alispánságra Piukovics, Kruspér, Kászonyi és Ódry András; megválasztatott pacséri Ódry András. Márfi Lipót a főjegyző.

1797. január 23-án tisztújítás. Kijelöltettek I. alispánnak Ódry András, Kruspér Antal, Latinovics Miklós, Kászonyi Ferenc; megválasztatott Ódry András. A II. alispánságra Márfi Lipót, Latinovics József táblabíró, Piukovics Simon, Latinovics Tádé és Vojnics Sebestyén főbíró; megválasztatott Latinovics Tádé. Márfi Lipót aranysarkantyús vitéz főjegyzőnek megmaradt.

1801. junius 16. Zomborban tisztújítás. A kijelölt Ódry András, Kruspér Antal és Latinovics József közül ismét Ódry András lett I. alispán. A II. alispánságra kijelölt Latinovics Tádé, Márfi Lipót, Piukovics Simon és Vojnics Fábián közül megválasztatott bajsai Vojnics Fábián. Márfi Lipót főjegyző, Szucsics József ügyész. — 1808. Bunyik Benjámin volt főjegyző. 1810-ben Antunovics Albert a főjegyző.

1811. aug. 5. Zomborban tisztújítás. Kijelöltettek I. alispánnak Ódry András, Vojnics Fábián, Latinovics József, Szucsics

József; megválasztatott Ódry András. A II. alispánságra Vojnics Fábián, Siskovics Pál, Gombos Ferenc, Alföldi János; megválasztatott Vojnics Fábián. — 1819. nov. 28-án a főispán az elhalt Vojnics Fábián helyébe Szucsics Józsefet tette II. alispánnak. — Antunovics Albert volt főjegyző. (Talán most lett Rudics Dániel ügyész.) — 1822-ben meghalt Ódry András is, mire a főispán dec. 20-án kelt rendeletével a karok kívánságához képest az I. alispánságot is Szucsics Józsefre bízta. (Rudics Dániel az ügyész, Antunovics a főjegyző.)

1825. aug. 25-én tartatott Zomborban új választási rendszer szerint a tisztújítás. Kijelöltettek I. alispánnak Szucsics József, Kovács Imre, Vojnics Máté, Horváth Mihály; megválasztatott pacséri Szucsics József. A II. alispánságra Latinovics József, Antunovics Albert, Alföldi János; megválasztatott almási Antunovics Albert. Latinovics Benjámin lett főjegyző, pacséri Ódry József ügyész.

1828. okt. 1. Zomborban tisztújítás. Megválasztattak, illetőleg megerősítettek ugyanazok, Szucsics József I. és Antunovics Albert II. alispán.

1830. julius 27. Zomborban tisztújítás. Az I. alispánságra közakarattal Antunovics Albert választatott meg; a II. helyére kijelöltettek Vojnics Antal táblabíró, Latinovics Benjámin főjegyző, Rudics Dániel főbíró, Rudics József táblabíró. Megválasztatott pacséri Vojnics Antal; Latinovics Benjámin főjegyző lett és Ódry József ügyész.

1832. okt. 24. Zomborban tisztújítás. Az I. alispánságra kijelöltettek Latinovics Benjámin, Rudics Dániel, Ódry József, Zákó György; megválasztatott pacséri Ódry József. A II. helyre Latinovics B., Mészáros Dániel, Rudics József tüzetett ki s megválasztatott almási Rudics József. A főjegyző most is Latinovics Benjámin és pacséri Szucsics Károly az ügyész. — 1837. májusban Rudics József kir. rendeletre főispáni helytartóvá neveztetett ki, a többi nem változott.

1838. okt. 25. Zomborban tisztújítás. Kijelöltettek I. alis-

pánságra Ódry József, Antunovics Albert, Zákó György, Latinovics Benjámin; megválasztatott pacséri Ódry József. A II. alispánságra Latinovics B., Rudics Dániel, Kovács József s megválasztatott almási Rudics Dániel. Főjegyző lett borsodi Latinovics Károly és ügyész pacséri Szucsics Károly. — 1841-ben Rudics Dániel a pesti váltótörvényszék ülnökévé lett, mire ápril 22-én tisztségéről lemondott. S talán már most jött helyébe Knézy Antal II. alispánnak, legalább 1842-ben már az volt; sőt 1843. és 1844-ben I. alispán.

1845. máj. 7. tisztújításkor ismét Knézy Antal lett I. és Latinovics Károly II. alispán. Piukovics Ágoston főjegyző. — Latinovics 1848. juliusban lemondván, helyébe Piukovics Ágoston választatott II. alispánnak. (Mégis egy helyen 1848. szept. hóban Knézy I. mellett Thurszky Ferenc említtetik II. alispánnak!)

1849. jun. Putnik Béla vezéralispán, Karácsonyi Lipót II. alispán.

1849. szept. hóban Nikolics Izidor csász. főbiztos Piukovics Ágostont nevezte ki közigazgatási alispánnak; törvénykezési alispán lett Karácsonyi Lipót. — A következő nem alkotmányos időszakban alispán nem volt. Míg végre

1861. febr. 21—22-én megválasztatott Pál Antal I., Zákó Péter II. alispánnak; Aszt Ferdinánd főjegyzőnek.

1861. (nov. 16.) kinevezés útján Kovacsics Antal I., Athanaczkovics Trifun II. alispán.

1863. (elején) Latinovics Móric I., Athanaczkovics Trifun II., Kovácsfi Alajos III. alispán.

1867. jun. 4—5-én újra alkotmányos alispánok: Pál Antal I., Zákó Péter II., Aszt Nándor III. Midőn utóbbi kir. táblai bíróvá lett, helyébe 1868. jun. 22. Koczik Pál választatott meg III. alispánnak.

1869. jan. 11. Kovácsfi Alajos és Grosschmid Gábor urbéri alispánoknak választattak.

Miután a törvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. év 42. törvénycikk minden vármegyében csak egy alispáni állást engedett meg.

1871. dec. 28. Lovászi Mihály választatott meg. Ugyanő választatott meg újra az 1877. évi dec. hóban tartott tisztújításkor; de már 1878. aug. 29. meghalt s helyébe

1878. szept. 12. Sándor Béla főjegyző lett alispán. Midőn 1880. dec. 7. főispánnak neveztetett ki, az alispáni szék ismét megürült, mígnem

1881. jan. 10-én Schmausz Endre választatott meg e tisztségre. Az 1883. évi dec. havi tisztújításkor is megmaradt székében. Fáradhatatlan és sokoldalú buzgó működése elismeréseért a király 1885. jun. a III. oszt. vaskoronarenddel diszíté. Schmausz egyszersmind tört. társulatnak elnöke is, akit az Isten az egész vármegye jólétére s anyagi és értelmi felvirágoztatására még igen sokáig éltessen.

Iványi István.

A zentai kurialisták.

(Első közlemény.)

Hazánk déli részei a török uralom alól való felszabadulás után még sokáig nem képeztek egységes egészet az ország többi részeivel, hanem részint az ellenség közelsége, részint a bécsi kormány indokolatlan felfogása és intézkedése folytán, mint külön álló kerületek, többnyire katonai kormányzat alatt állottak. Ily vidékek valának a karlovici béke (1699.) óta a dunai, tiszai és marosi határőrvidékek, a passarovici béke (1718.) óta pedig a helytelenül u. n. temesi bánság. Ezen kerületek katonai őrségét általában azon szerbek képezték, kik részint már jóval előbb, részint pedig az 1691. évi tömeges beköltözés folytán a Duna és Tisza vidékein állandóan letelepedtek. Ezek képezték a tiszai határőrvidék zömét is, és így Zenta város, mely e kerület egyik fossatumát képezte, szintén ezen szerbek által volt megszállva.

A török háborúk megszűnte után s így az állandóbb békeidő beköszöntése után az ország déli részein levő katonai kerületek lassankint fölöslegessé válván, a magyar országgyűlés nem késett azoknak az anyaországhoz való visszacsatolását sürgetni, s így történt, hogy a dunai, tiszai és marosi határőrvidékek feloszlatása az 1741. évben végre kimondatott, s a kérdéses területek visszacsatolása és polgári lábra való állítása ekként kilátásba helyeztetett.

A közbejött örökösödési háborúk úgy Mária Terézia királynő, mint a hazai rendek figyelmét a birodalom nyugati felében majdnem egy egész évtizeden át lekötve tartván, nem csoda, hogy a kérdéses határőrvidékek tényleges feloszlatása csak 1751-ben foganatosíttathatott, bár az már az 1741. évi XVIII. t. c.-ben kodifikálva lett. Míg az ország e kerületek polgárosítását örömmel üdvözölte, addig eme tény az ott lakó szerbekre általában leverőleg hatott. Ők a katonai szabad szervezethez voltak szokva s a jobbágyi függő viszonytól irtóztak. A katonáskodás iránti hajlam elannyira nagy volt köztük, hogy egy részük kész volt inkább a Tisza-Maros vidékét elhagyva, orosz fenhatóság alá költözni, semhogy fegyverét letegye. A tiszai határőrvidékből szintén sokan vándoroltak át Beszarábiába, de még többen költöztek át a hozzájuk közel eső s ugyanakkor felállított nagy-kikindai katonai kerületbe. A tiszamelléki városokban csak azon része maradt meg a szerbeknek, kiket vagy a királyi kegy, vagy a békésebb hajlam tartott vissza.

A királyi kegy e vidéken a nemesi rang osztogatásában nyilvánult. Részesültek pedig e kegyben ez időt mindazok, kik a határőrvidéki községekben, mint váracsokban (fossatum), tiszti rangot viseltek. Kétségkívül méltányos volt, hogy azok, akik mint katonák érdem szerinti rangot viseltek, most, midőn a katonai szervezet megszűnt, legalább egyenrangú polgárai legyenek a hazának a kiváltságos nemesi osztállyal. Innen magyarázható azon körülmény, hogy a határőrvidék egész tisztikara (1751.) magyar nemesi rangra emeltetett.

A tiszai határőrvidéki számos szerb család közül a jelen alkalommal csak azokat kívánjuk ismertetni, melyeknek valamely tagja a zentai sánc tisztikarához tartozott, s melyek így Zenta város nemes családjainak körét egészítik ki. Városunkban az 1741. évi XVIII-ik t. c. életbeléptetésekor hat család állott a fossatum élén, s ezen hat család, névszerint: Baderlicza, Branovacsky, Golub, Milinovity, Tésity és Vuksity nyert nemességet. A nemesi armális levelek Bécsben 1751. évi március 1-én adattak ki, s meghirdetve a Szabadkán tartott megyei gyűlésen a következő 1752. évi febr. 1-én lettek.[1])

A tiszai határőrvidék polgári lábra állíttatása után csakhamar azon előnyben is részesült, hogy némi szabadalmakkal még ugyanezen (1751.) évben önálló kerületté nyilváníttatott, melyből utóbb, a század vége felé (1791.) az u. n. tiszai koronai kerület fejlődött. A kerületi tíz község — mert ennyiből állott — nemessége nemcsak a vármegye nemeseinek jogaival élt, hanem saját kerületében úgy a közigazgatás, mint a jurisdictió terén önállóan is működhetett. Mindezen jogok azonban korántsem biztosították volna az itteni nemesség existentiáját azon költözködési áramlattal szemben, mely a katonai szervezet megszüntetése óta e vidéken folyamatban volt, ha a nemesi rangon kívül az illető családok birtokadományokban nem részesülnek. Az itteni óriási földbirtokok, melyek a törökök elűzetése óta mint kamarai javak tekintettek, ekkoriban a felső vidékekről ide áttelepülni akaró egyénnek minden díj nélkül osztogattattak, ennélfogva a tömeges letelepülés és az ezzel kapcsolatos birtokfelosztás napirenden volt. A kerület nemesei, valamint a lakosság azon része, mely a határőrvidék fennálltakor katonai szolgálatot teljesített, a katonai szervezet megszüntetésével egyidejűleg földbirtokokkal jutalmaztattak. Így tudva van, hogy minden gyalogos közkatona 18, minden lovas közkatona 24 kerületi lánc földet nyert birtokul, az altisztek pedig a tizedestől a főkapitányig 24 usque 354 kerületi lánc földbirtokot nyertek.

1) Dudás Gyula: A zentai curialisták címeres levelei Turul. V. köt. 39—41. l.

E birtokok azonban, a melyekre vonatkozó donátionális levelek a zentai nemesek részére 1758. évi okt. 25-én bocsáttattak ki, nem örökös joggal adattak az illetők kezeibe, hanem csupán tíz évi használatra.[1]) Nemcsak nálunk, hanem egész Bácskaságban egyelőre ily értelemben lettek megadományozva az egyes szerb családok, oly kikötéssel, hogy a tíz év leforgása alatt az illető birtokok bizonyos összeg lefizetésével megváltathassanak. Ekként a nyert birtokok megtartására csak két út vezethetett, t. i. a megváltás és az örökös joggal való adományozás. A volt tiszai katonai s ekkor már kamarai kerület és vele városunk nemessége ez utóbbi utat választotta. Valószínűleg egyetlen, vagy legalább is egy időben benyujtott külön kérvényekben azon kérelemmel fordultak a koronához, miszerint az 1758. évben katonai szolgálat fejében tíz évi használatra nyert birtokok örökös joggal ruháztassanak az illető családokra.

Mielőtt a zentai nemes családok által benyújtott kérvényekre adott legmagasabb választ vizsgálnók, vessünk egy pillantást a város ezen kori birtokviszonyaira. A törökök kiűzetése után a tiszavidéki községek határterületei éppen nem lettek megállapítva. De az egész Bácskaságban roppant zavar uralkodott a birtokviszonyokat illetőleg, mi legeclatansabbul azon perből tűnik ki, mely ez idétt Bács és Bodrogh vármegyék határaira nézve folyt s melynek csak e megyék törvényes egyesitése által szakadt vége. A határőrvidéki szervezet fennálltakor az egyes községek területe szintén nem volt fixirozva, sőt itt-ott éppen annyira terjedt az, a mennyire az őrség fegyveres erejét éreztetni tudta. Városunkhoz az egykorú kimutatások szerint, Tornyos és Likas puszták tartoztak, tehát úgy látszik, a határterület, ha nem nagyobb, úgy akkora legalább is volt, mint manapság. A földek legnagyobb része parlagon állott, mert az itteni szerb lakosság csak annyiban foglalkozott földmíveléssel, amennyiben arra a csekély lakosságnak önfentartási szempont-

1) A családok eredeti donátionális levelei elvesztek, az ide vonatkozó királyi resolutió található: Orsz. levéltár, Kincs. oszt. Ben. Res. Fol. Nr. 88.

ból szüksége volt. A katonai szervezet feloszlatása után pedig, midőn úgy a tisztek, mint a többi katonák már megkapták földjutalékaikat; s midőn ekként az agricultura nagyobb lendületet nyert, — még ekkor is csak kis része került művelés alá az óriási terjedelmű határbeli földeknek. A művelés alatt nem álló nagyobb rész, mint legelő maradt hátra, melyből utóbb a felső vidékekről leözönlő magyarok, tótok, németek stb. számára hasíttattak ki egyes birtokrészletek. Még ma is él az unokák között hagyománya e birtokosztásoknak, melyekhez nem egy érdekes epizód járult; még ma is, mint egy boldogabb korra emlékeznek az öregek vissza, midőn a legjobb minőségű földek ingyen osztogattattak.

A kir. kamara, mint földesúr, a letelepülőknek osztogatott földbirtokokat a tulajdonosok örökös birtokába bocsátotta, s ezek azoktól az 1751. évi kerületi első privilegium értelmében a termények nyolcadán kivül egyéb illetményeket a kamarának adni nem tartoztak.[1]) A nemességre emelt egykori tisztek természetesen semmi terhet sem viseltek, az egykori határőrök pedig, kik armális levelet nem kaptak, szintén csak a nyolcadot voltak kötelesek fizetni. A körülmény tehát, hogy a kerület — s így Zenta városnak — földesura a kir. kamara volt, általában jótékonyan hatott már csak azért is, mivel a lakosság nem volt kitéve valamely kapzsi földesúr zsarnokoskodásának; de különösen emelte a jólétet a privilegiális szervezet, mely a lakosságnak ha nem is köz-, de minden esetre fontos magánjogi előnyöket biztosított.

A zentai felfolyamodó nemesek kérelmére a legmagasabb válasz 1765. márc. 31-én adatott ki, melyben röviden kimondatott, hogy a kérdéses curiális birtokok ezennel örökös joggal bocsátatnak a tulajdonosok birtokába, de ezen jog csak a férfi ágra vonatkozik; a női ág ellenben az örökösödésből kizáratik.[2]) Tehát ezen donátió csak a férfi ágra szólt, s így bár a folya-

1) Kelt 1751. Egykorú másolat Zenta város levéltárában.

2) Az eredeti donátionális levelek elvesztek, de megvan az ide vonatkozó királyi resolutio: Orsz. levéltár. Kincstári oszt. Ben. Res. Fol Nr. 95.

modóknak az örökös birtokjog iránti kérelme meghallgattatott, s annak hely adatott, mégis a leányágnak az örökösödésből minden kárpótlás nélkül való kizárása nemeseinket éppen nem nyugtatta meg. Ma már bajos lenne megfejteni, minő intentiók folytán látta jónak az akkori kormány e családok női tagjaira e donátiót ki nem terjeszteni; tény azonban, hogy e korban már rég kiment szokásból az új nemeseket földbirtokokkal, u. n. curiákkal is megadományozni, részint mivel maga az armális levél is elegendő becsecsel birt, részint pedig mivel I. Lipót koráig oly kamarai javak nem igen voltak, melyekből elajándékozni lehetett volna. A törököktől visszafoglalt nagy terjedelmű birtokok azonban a curiális birtokok adományozását ismét lehetővé, sőt a volt határőrvidékeket szükségessé is tették; innen van, hogy Mária Teréza királynő annyi curiális birtokot osztott szét. De az előző század nagyon is szűkmarkú s úgyszólván fösvénykedő politikájával végleg szakítani még ekkor sem lehetett, s talán innen volt, hogy a zentai és a többi curialisták csak a fentebb emlitett megszorításokkal nyerték.

Nemes családaink azonban nem vették figyelembe azt, hogy a bécsi hagyományos politika megengedi-e vagy sem az örökös joggal járó curiák adományozását, hanem egyedül saját érdemeiket s a méltányosságot vették irányadóul, melyek alapján azt látták, miszerint kérelmök jogos és így el nem mellőzhető. Ezen szilárd meggyőződésen alapuló tudat birta rá a zentai hat nemes és curialista családot is, hogy a második donátióban se nyugodjék meg, hanem újabb kérelemmel forduljon a királyi trónhoz, melyben az öröklést a leányra is kiterjeszteni kérték. Mikor nyújtatott be ezen újabb kérvényük, nem tudni; minthogy azonban a harmadik és végleges donátionális levél 1775. évben bocsátatott ki, valószínű, hogy az 1760-as évek végén szerkesztetett és nyújtatott be.[1])

Azon időköz alatt, mely az első és a harmadik donátió kö-

1) Ezt onnan sejtjük, mert a kancellária ezen kérvényt 1770. nov. 10-én küldte le a kamarához megfelelő véleményadás végett. (Lásd: Orsz. ltár. Ben. Res. Fol. Nr. 100.)

zött lefolyt, nemcsak a folyamodó curiális nemes családok tagjaiban, hanem városunk beléletében is tetemes változások álltak be. Az 1751-ben nemességet nyert Baderlicza János, Branovacsky Szubota, Golub György, Milinovity Néca, Tésity Mihály és Vuksity Ignácnak akkor már csak leszármazó örökösei szerepeltek s magukat a másodízben készült kérvényeket is ezek nyújtották be. A nagy előnyökkel kecsegtető kerületi privilegium kiadatása után pedig a város lakossága oly gyorsan felszaporodott, hogy ekkor (1775.) már nemcsak a római katholikus egyházi hitközséget és parochiát szervezte és dotálta, hanem az igényeknek megfelelő egyházat is felépíttette a kir. kamara. A szerb hitközség és plebánia dotátiója szintén ez idétt véglegeztetett, valamint a két felekezeti tanító földtelke is ekkoriban hasíttatott ki egyszersmindenkorra. Nem csoda tehát, ha a trón és kormány már most az ügyek ily állásánál maga is jónak látta — az egész tiszai kamarai kerület birtokviszonyainak rendezése szempontjából, — a curialisták kérelmét telhetőleg méltányosan intézni el. Így adatott ki 1775-ben azon oklevél, mely a curialisták donátiója iránt a végérvényes intézkedéseket magában foglalta.

E nagy fontosságú oklevél a királynő nevében a kir. udvari cancellária által Neubold és Pálffy grófok ellenjegyzése mellett Bécsben 1775. március hó 31-én kelt, s a birtokmennyiségre vonatkozó kitételen kívül általában valamennyi családnak egyenlő alakban küldetett meg. E donátionális levél bevezetésében az egész ügy rövid történeti vázlatát látjuk, melyben elmondatik, hogy az egykori tiszai határőrvidék polgári lábra való állíttatása alkalmábol nemesi rangra emelt családok 1758-ban azon határozott kijelentésük folytán, miszerint: „nem csupán a magyar birodalom összes ellenségeivel szemben, hanem ahol nekünk (t. i. a királynőnek) tetszik, a mi jóakaró parancsolatunkra hűségüket és vitézségüket a legutolsó csepp vérig saját fegyvereikkel, lovaikkal és ruházatukkal katonáskodva tanusítni fogják és azt teljesíteni mindenkor hajlandók és készek leende-

nek“ . . . . tíz évre szóló birtokadománnyal jutalmaztattak, mely most már — nem is reflectálva az 1865. évi rendeletre, — akként bocsáttatik az illető családok kezeibe, hogy: „mig . . . fiörökösök és utódok létezni fognak, ama földbirtokot minden nyilvános és uradalmi terhek nélkül, érdemdíj címe alatt, visszavonhatlanul birtokolják; ha pedig azok közül egyik vagy másiknak férfiága megszakad, úgy az azoktól leszármazó női ág a kamarai javakra nézve 1751. évi március 11-én kibocsátott rendelet értelmében az épületek közép becsértékének lefizetésével kielégíttetvén, minden, ezen donátióról szóló oklevélben foglalt, — javakat visszabocsátani tartoznak.[1])

Az oklevél ezen szavai világosan mutatják, hogy a birtokadomány a női ágra most sem terjesztetett ki, s a folyamodó családok csak annyit értek el, hogy ki lett mondva az, miszerint a birtokok visszaesése esetén, a nőknek az épületek ára ki fog fizettetni. *Dudás Gyula.*

Jegyzőkönyv

felvétetett 1887-ik évi ápril hó 14-én Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulatának választmányi üléséről.

Jelenlevők: Schmausz Endre társulati elnök, Balla Pál, Czirfusz Ferenc, Dömötör Pál, Gräff Nikáz, Karácson Gyula, dr. Lovászy Márton, Mihályi János, dr. Molnár István Lajos és Grosschmid Gábor, választmányi tagok, és társulati titkár.

1. Az elnök jelentésére, hogy a megyei honvédegylet szoborbizottságának elnöke Vujevich Zakár a választmánynak a hegyesi csata emlékének felállítása ügyében előterjesztést kíván tenni, Vujevich Zakár mint a felállítandó szobor választmányának elnöke, megjelenvén, a következő előterjesztést tette.

Az emlékszobor bizottsága a megye alispánját, és a történelmi társaság elnökét, maga részéről tiszteletbeli elnöknek, — úgy a megyei királyi mérnököket tiszteletbeli választmányi tagoknak választván meg, — egyszersmind az Oetl-féle budapesti vasgyárcég vasszobor mintáját fogadta el, és elkészítését el is rendelte. A leleplezés határidejét pedig f. évi julius

1) Az 1775. évi donátionális levelek szintén elvesztek. Megvan azonban ezeknek az Orsz. levéltár által kiadott hiteles másolata a Branovacsky és Tésity családoknál Zentán. (Eredetije Bécsben a cs. kir. közös pénzügyminiszteri levéltárban.)

hó 10-ére tűzte ki. Továbbá előterjeszti, hogy a szobor feliratai elkészítésére nézve elhatározta, hogy az elnök a történelmi társulattal karöltve határozza meg a felírások szerkezetét, és hogy a csata megírására szinte az elnök a történeti társulatnál pályázatot hirdessen, a szobor alapfeleslegéhez képest megállapítandó jutalomdíjjal, minek következtében az előterjesztő bizottsági elnök a választmány hozzájárulásával, a pályázatot, még a mai nap akkép kívánja meghirdetni, hogy a két ívre terjedhető történelmi leírások folyó évi junius hó 15-ik napjáig a történelmi társulathoz jeligés levélkével ellátva küldessenek be, jelentvén egyúttal, hogy a szoborbizottság a pályázati díjat 6 körmöci aranyban állapította meg; kérvén a választmányt az előterjesztést elfogadni és a szükségelt kellő intézkedéseket megtenni.

A választmány az értesítést tudomásul vévén, az előterjesztést egész terjedelmében elfogadja és magáévá teszi, egyszersmind a kitűzött 6 arany pályázati díjat, a társulat részéről még négy körmöci arannyal szaporítja, úgy, hogy a tiszteletdíj 10 körmöci aranyra emeltethessen. A feliratok elkészítésére nézve ezennel megbizatik az elnök elölülése alatt, Czirfusz Ferenc, a titkár, Mihályi János, dr. Molnár István Lajos, és az e célra meghívandó Vujevich Zakár bizottsági elnök hozzájárulásával, mint alválasztmány, hogy azok elkészítésére nézve akkép intézkedjenek, hogy a feliratok javaslata megbírálás végett mielőbb bemutathasson.

2. A titkár jelentése, hogy tagdíj hátralék fejében az elmult három évre nézve csak 146 frt, a jelen folyó évre pedig csak 18 frt, összesen tehát csak 164 frt folyt be, egyszersmind, hogy nyolcan a tagok közül a jövőre a tagságról lemondottak.

Minthogy a tagdíj fejében befolyt összegek ki nem elégítők, meghagyatik a társulati titkárnak, hogy a pénztárnokkal együttesen a hátralevő és folyó tagdíjak beküldését behatóan sürgessék, és az eredményről a legközelebbi választmányi ülésre jelentést tegyenek.

A kilépő tagokat illetőleg, minthogy az alapszabályok szerint az aláírás csak három évre kötelez, a kilépők, ha szándékukat írásban bejelentették, a tagok sorából kitöröltetni rendeltetnek, de a hátralékban maradt tagdíj fizetésétől fel nem menthetők. A társulat titkárjára bizatván a kilépők névjegyzékét elkészítve bemutatni.

3. A titkár bemutatja a felolvasásra beküldött dolgozatokat, ugyanis Iványi István alelnök értekezését: „Bácsvármegye fő- és alispánjai a két utolsó században“; — úgy Dudás Gyula kétrendbeli értekezletét: „A régi pénzekről“ és Fröhlich tanárnak „A római sáncokról“ tartott felolvasásának bírálatát; végre Steltzer Frigyesnek Kulpinról írt monografiáját.

A két első dolgozat felolvastatván, tetszéssel fogadtatott és az évkönyvben kinyomatni rendeltetnek. Ellenben a római sáncokról szóló bírálat csak akkoron fog az évkönyvbe jönni, ha az egészben megjelenhet. Steltzer tagtárs monografiája, mint már az „Ujvidék“ című lapban megjelent cikk, az előbbi határozatok alapján az évkönyvbe fel nem vehető.

4. Jelentése a titkárnak, hogy pártoló tagnak Mihajlovics Miklós nyugalmazott királyi táblai elnök és felsőházi tag, úgy Schlagetter Gyula megyei főügyész, működő tagnak pedig Thim József magokat felvétetni kéretik.

A nevezettek a társulat tagjai névsorába bevezettetni rendeltetnek.

5. Jelentése a titkárnak a társulat tárainak gyarapodásáról, mely szerint a könyvtárt a következő nyomtatványokkal gyarapították:

1. Dr. Haynald Lajos bíboros érsek: Henslmann Grabungen des Erzbischofs Dr. Ludwig Haynald.

2. Rónai István: Romer Flórián Monument archeologique en Hongrie 1878.

3. Oltványi Pál: Schematismus Dioecesio Csanadiensis.

4. Ugyanaz: A csanádi püspöki megye birtokviszonyairól.

Az irattár részére érkeztek:

1. A megye alispánjától: a feloszlott pacséri ipartársulatnak 1830-ik évben kelt királyi szabadalmi levele.

2. Hunkár Istvántól: Egy 1679-ik évben Rechniczen kelt közjegyzőinémet okmány.

A régiséggyűjtemény részére:

1. Dudás Gyulától egy Zentán talált vízözön előtti elefántfog.

A beküldött tárgyak a leltárba felvétetni, és kellőleg elhelyeztetni rendeltetnek, egyszersmind a küldőknek jegyzőkönyvileg köszönet nyilváníttatik.

Ezzel a jegyzőkönyv felolvastatott és aláírva hitelesíttetett.

Grosschmid Gábor
társ. titkár.

Délmagyarország önvévelmi harca 1848—1849.

I. KÖTET.

Irta: Thim József.

Üdvözöljük a fiatal írót a történelem e terén, kutatásainak sikere mindenesetre nagy hézagot fog kitölteni. Eddigi történetíróink, kevés kivétellel csak Magyarország szempontjából tekintették az 1848—1849. évi eseményeket, úgy mint azoknak indokait is, és különösen a szerb esemé-

nyeknek alig engedtek több részt, mint a történteknek regisztrálását; első Thim József, ki a szerb történetet akarja azért megírni, hogy a magyarországi események ez oldalról is kellő megvilágosításban mutatkozzanak. Thimnek buzgó munkásságát, és törekvését ez irányban igen helyesnek tartom, és ernyedetlen működése dicséretet érdemel.

Hogy a délmagyarországi önvédelem eseményeit kellőkép megitélhessük, szükségesnek tartom azoknak rúgóit és forrásait nem a harctéreken, de másutt keresni, úgy azon szálakat is, melyek azokat igazgatták egész a legfensőbb helyekig, kutatni.

Most, midőn új események egész közjogi állásunkat más alapra fektették, midőn a szenvedélyek csillapultak, és az akkori fő tényezők elhaltak, vagy a világ színpadjáról letűntek, nyugodtabb megfontolással tekinthetünk a multba vissza, és igen közel az idő, hogy az egész a történelemé lesz és akkor majd annak tárgyilagosságával itélhetünk.

A kérdéses eseményeknél két fő tényező volt az egész mozgalom előidézője. Egyik részről Magyarország alkotmányosságának függetlenítési törekvése, a másik oldalról az ausztriai birodalom egységének minden ároni fentartása volt a főcél; de még az előbbi a szabadság útján, addig a második az egységes korlátlan császárság hatalma által akart célhoz jutni, és így történt, hogy a magyar részről a nép minden osztálya, a másik részről az udvar és követői sorakoztak egymás ellenében. De míg az egyik fél nyiltan intézkedett minden iránt, mit szükségesnek vélt, addig a másik fél titokban működött és álutakon mozgatta a szálakat. Mind a két fél a régi történelem felé fordult, csak azon különbséggel, hogy az egyik részen a régi törvény és jogosság harcolt, míg a másik fél által a már sokszor igénybe vett, de azért a történelemből merített divide et impera fondorkodása használtatott fel a cél elérésére.

E harcban a két főtényező mellett, két melléktényező is működött: a szerbek és a horvátok, a harmadrendű cselekvők végre az oláhok és a tótok voltak. Mind a négy tényező a nemzetiség ürügye alatt hozatott működésbe a magyar állami törekvések ellen, és pedig oly sikerrel, hogy a magyaroknak egyedül önvédelemre lehetett szorítkozni a támadók ellen.

Most már mindenki előtt tudva van, mily szelíd, kegyes király volt V. Ferdinand, de az akkori francia forradalom által felizgatott népeknek kormányzására erősebb kezekre lett volna szükség, mint az övé, hozzá nem találtatott ki sem Bécsben, ki helyét pótolhatta volna. Az öreg Metternich túlélte magát, János főherceg másutt volt elfoglalva, az öreg Radeczky csak katona volt, a többi udvari tényezők pedig nem birtak elegendő tekintélylyel, hogy nyiltan felléphettek volna, és így titokban kellett működniök; ezen titok-

ban működők nyerték meg a kamarilla nevet, melyet azután a legfőbb körökkel azonosítottak.

Míg a magyarok a törvényesség terén véltek megállhatni, és a képviselőházban tömörültek, addig a bécsi kormány a régi történeti szokáshoz híven a különféle nemzetiségek követeléseivel támadta meg minden oldalról a már fenálló, de még nem rendezett magyar kormányt. A horvátok az illyrizmus eszméje által már régen felizgatva, az első támadók voltak, rövid idő mulva követték a szerbek, és pedig nem csak a benlakók, de a kívül lakók is. Ezen eljárás nem volt valami új; mind a két szemben álló fél már máskor is tette ezt. Emlékezhetünk még, mint hívták a szerbeket segítségül a magyarok Dózsa lázadói, — később a törökök ellen, — mint tette azt Ausztria a fekete Ivan cár és Rákóczy idejében. Ezek után jöttek a pusztító oláh mócok Erdélyben, és Hurbán tótjai felső Magyarországon.

A lázítások mellett a bécsieknek főeszközül maradt mindenesetre a hadseregnek zöme, főleg a határszéli ezredek, mert a seregnek magyar része mindjárt a kezdeten már nem volt tökéletesen megbízható.

A magyarok szerencsésebbek voltak, mert az alkotmányos harcban edzett jellemteljes férfiak állottak élükön, hatalmasan támogatva a szabadság és önállóságért lelkesült nemzet, lehet mondani minden rétege által, de a mindenfelé erőt vett szenvedélyek mind a két táborban nem egyszer tévesztették a kellő utakat.

Ily körülmények között folyt le Délmagyarországnak önvédelmi harca és ezen okból véli szükségesnek Thim az eseményeket a szerb oldalról is előadni. Ezen okból tanulmányozta nem csak a magyar kútforrásokat, de a szerb, osztrák és a külföldi írókat is; hogy nem volt oly szerencsés, mint Fraknói, kinek Martinovics összeesküvési történelme megírásánál, még a titkos kabinet okmányai is rendelkezésére állottak, annak Thim nem oka, még élnek a tényezők és így azoknak közlését nem tudta kieszközölni, azért az ez időbeli eseményeknek történelmi leírása sem lehet még most tökéletes.

Az előttünk fekvő mű első része a szerbek története egy részét tárgyalja és pedig öt fejezetben: „I. Események a szerb felkelés tényleges kitöréséig. II. A kitöréstől Jellacsics betöréséig. III. Betörésétől seregeinknek Bácskából való kivonultáig. IV. A várak és királyi városok szereplése. V. Perczel hadjárata; Jellacsics fellépése és viselt dolgai.“ A második kötet tárgyai leendnek: a bánáti események, Rajacsics összeköttetése az udvarral, a szerb sajtó stb.

Szemere, Kossuth, Klapka, Pulszky, Mészáros, Horváth, Vetter, Gelich, Majláth, Iványi iratai, a Közlöny és egyéb akkori lapok az Országos Le-

véltár, valamint a hatóságok fennmaradt levéltárai magyar részről, úgy szerb részről, a nyilvános kiáltványok, a főbb személyek levelezései, a szerb lapok, úgy Gruics, Nikánor, Risztics, Stephanovics, Dimitrievics iratai; osztrák részről Adlerstein, Springer, Helfert Erlebnisse eines kaiserlichen Offiziers, Chownitz stb. munkái elég bő anyagot szolgáltak az írónak, ki lelkiismeretes pontossággal kutatta azokat keresztül.

Az egész mű sok új részletet tartalmaz és valóban becses a szabadságharc történetére nézve; egyszersmind feljogosít reménykedni, hogy az író e téren még bővebb babérokat aratand.

Irálya az írónak egyszerű, helyes kifejezésű és ment minden felesleges sallangtól, előadása tárgyilagos és részrehajlás nélküli, főleg ott, hol az okmányok szolgálhatnak alapul. A mű, a szerzőnek egykori zombori tanárainak dr. Margalits Ede és Bergmann Ágostnak van ajánlva és Aigner Lajos cég bizománya Budapesten, nyomatva pedig kiváló ízléssel Zomborban Bittermann Nándornál.

Ez a műnek általános ismertetése. A részletek bírálatát fentartom a jövőre.

Grosschmid Gábor.

A Bácskaságra vonatkozó történelmi dolgozatok repertoriuma.

(1887.)

Első közlemény.*)

Bánca vagy Bancsa. Egy Bács vármegyei régi helység. Iványi Istvántól. Századok, 1887. jan. füzet.

Szerémi György emlékirata. Ismerteti Thim József. Bácska, 1887. 1. sz.

A délmagyarországi földművek. Irta Pontelly István. Ismerteti Dudás Gyula. Szegedi Hiradó, 1887. 31. sz. Délmagyarországi Lapok, 1887. 31. sz.

Egy régi község. (Bánca.) Dudás Gyulától. Bácskai Ellenőr, 1887. 8. sz.

Grosschmid Gábor emlékiratai. Thim Józseftől. Bácska, 1887. 10. sz.

Baja történetéhez. (d+gy.)-től. Zombor és Vidéke, 1887. 11. sz.

Hol feküdt az egykori Csésztó község. (d+gy.)-től. Zentai Hirlap, 1887. 8. sz.

A római sáncok kérdéséhez. Dudás Gyulától. Bácska, 1887. 14. sz.

A tiszai koronai kerület. Dudás Gyulától. Hazánk, 1887. febr. füzet.

A történelmi társulat választmánya. (d+gy.)-től. Zombor és Vidéke, 1887. feb. 13. sz. Bácska, 1887. 16. sz.

---

*) Hogy e rovatunkat minél teljesebbé tehessük, bizalommal kérjük a vármegyei lapok t. szerkesztőségeit, hogy lapjaik történeti érdekű számait a társulati titkársághoz beküldeni szíveskedjenek. A szerkesztő.

A bácskai u. n. római sáncok. Fröhlich Róberttól. Archaeologiai Értesítő, 1887. febr. füzet.

Tornyos, Likas és Kalocsa. Adalék Zenta multjához (d+gy.)-től. Zentai Hirlap, 1887. 9. sz.

A zentai gymnasium muzeuma. D. Gy.-től. Szegedi Hiradó, 1887. évi febr. 24. sz. Zentai Hirlap, 1887. 10. sz.

A magyar alföldről. Grosschmid Gábortól. Bácska, 1887. 19. sz.

A római sáncok kérdéséhez. Dudás Gyulától. Ujvidék 1887. 11. sz.

Eltünt községek. (d+gy.)-től. Zentai Hirlap, 1887. 11. sz.

Helytörténet és hazafiság. Dr. Dudás Gyulától, Pesti Hirlap, 1887. sz.

A történelmi társulat évkönyve. Dr. D. Gy.-től. Zombor és Vidéke 1887. 21. sz.

Az új Bodroghvármegye. Iványi Istvántól. Hazánk, 1887. febr. és márc. füzet. (Első és második közlemény.)

A zentai curiálisták cimerei. Dudás Gyulától. Turul. 1887. márc. füzet.

A történelmi társulat hivatása. Dudás Gyulától. Bácska, 1887. 21. sz.

Az egykori Gyékénytó fekvése. (d+gy.)-től. Zentai Hirlap, 13. sz.

Adalékok a bajai főgymn. történetéhez. Bajai Hiradó, 13. sz.

Közli: *M—y.*

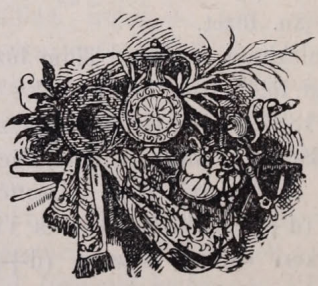

Az 1887. évi tagok névjegyzékéből mint kilépők kitöröltetnek:

Balassy Endre, dr. Hipp Antal, Jakobtsits Antal, Nagy László, Steltzer Terezia, Valihora Ágoston, Berényi Lajos, Haar Samu, Hartman János, Mucsi György, Szőregi Antal.

Uj tagokul beléptek:

Mihajlovits Miklós, Schlagetter Gyula, Vojnits Imre mint pártolók; Thim József mint működő.

A tagdíjat lefizették:

1884-ik évre: Arnold Antal 2 frt, Deák Zsigmond 3 frt, Kir. magyar főgymnasium Ujvidék 3 frt, Ifjusági könyvtár Ujvidék 3 frt, dr. Guln György 3 frt, Jakobtsits Antal 3 frt.

1885-ik évre: Deák Zsigmond 3 frt, dr. Hipp Antal 3 frt, Birkás Gyula 3 frt, Kir. magyar főgymnasium Ujvidék 3 frt, Szemző Mátyás 3 frt, dr. Guln György 3 frt, Bende Imre 3 frt, Jakobtsits Antal 3 frt, Karl Bálint 3 frt.

1886-ik évre: Karácson Gyula 3 frt, dr. Boromisza Tibor 3 frt, dr. Csihás Benő 3 frt, Deák Zsigmond 3 frt, Eigl József 3 frt, Fratricsevics János 3 frt, Harlikovits Gyula 3 frt, Hoffmann Amália 3 frt, Haverda Mátyás 3 frt, dr. Kamenitzky Sándor 3 frt, dr. Löbl Zsigmond 3 frt, Matkovits Lajos 3 frt, dr. Rátay József 3 frt, Schneberger János 3 frt, Szemző Gyula 3 frt, Szemző Mátyás 3 frt, Szalay Károly 3 frt, Lakatos Péter 3 frt, Szilágyi Mór 3 frt, Harlikovits Károly 3 frt, Ó-Morovica községe 3 frt, dr. Guln György 3 frt, Bende Imre 3 frt, Zsigmond Gyula 3 frt, Csupor Gyula 3 frt, Balassa Endre 3 frt, Jakobtsits Antal 3 frt, Szaich Gyula 3 frt, Blumenthal János 3 frt, Armbruszt Péter 3 frt, Karl Bálint 3 frt, dr. Alföldy Gedeon 3 frt, Melkay György 3 frt, Kolényi Gusztáv 3 frt, Sztankovits Miklós 3 frt 10 kr, Steltzer Teréz 3 frt.

1887-ik évre: Krappenheim József 3 frt, Karácson Gyula 3 frt, Papp Antal 3 frt, Szegfű György 3 frt, Vojnits Imre 3 frt, Mihajlovits Miklós 3 frt.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁR.

III. ÉVFOLYAM. III FÜZET.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor könyv- és könyomdájából.

Tartalom.

Tanulmányaim Tétel, Sóvár, és Zemony magyar órhelyek felállításáról és elnevezéséről. Balla Páltól . . . . . .
A zentai curialisták. Dudás Gyulától . . . . . .
A hegyesi csata 1849-ik évi julius 14-én. Zomborcsevits Györgytől .
Történelmi ismertető. A zsidók. Grosschmid Gábortól . . . . . .

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

M. ACADEMIA' KÖNYVTÁRA

Tanulmányaim

Tétel, Sóvár, és Zemony magyar őrhelyek felállításáról és elnevezéséről.

A történelem az emberiség életiskolája lévén, annak tudományos ápolását a művelt nemzetek csak a mostani században vették szorgos figyelmökbe; melynek alapvonalai nyomán — melyhez a régi földrajz, a rokon élő és halott nyelvek ismerete, a régészettan stb. tartozik — a ma is fenlévő nyomok után, a regék és költemények kiküszöbölésével, a valódi és igazolt történelmet tudományosan napfényre deríteni iparkodnak.

Bács-Bodrogh megye lelkes fiai, a midőn megyéjök történelmének kiderítése és összeállítása végett társulatba léptek, s mint ilyen, az országban az őket megillető helyet elfoglalták: azzal nem csak az emberiség életiskolájának oltárt emeltek; hanem az ázsiából Balambér vezetése alatt 373—375-ik évben ide beköltözött vérrokonaink emlékének is illőleg áldoztak.

Ezen társulatnak szerény tagja lévén, kötelességül vettem a magyar történelmi tanulmányaimnak Bácsmegyét illető ez időbeli részét a t. társulatnak bemutatni, s méltó figyelmébe ajánlani.

Régi krónikáink szerint Balambér a Tiszán átkelvén, a rómaiak uralma alatt lévő Pannoniába behatolt és azon helyet ahol a Tiszán átkelt, őseink, szokásuk szerint Tétel vagy Tétöl-nek nevezték el.

E szerint Balambér megyénkben kezdte a honfoglalást, mely nagyrészben Pannoniához tartozott.

Balambér vezetése alatt lévő őseinket azonban meg kell jó különböztetnünk az akkori európai öseinktől, illetőleg vérrokonainktól, kik több századok óta Balambér bevonulása előtt már Pannoniában laktak, ezek a latin iróknál jasi, serrates, andiretes; a görög irók szerint pedig ion, gepida néven nevezettek, és így magyar nyelven jászok és magyarok voltak és akikről ázsiai őseinknek biztos tudomása volt.

Codinus görög iró Szerémről, mely megyénk alsó részével

együtt Pannoniához tartozott, azt mondja: „Syrmium, nunc Hungaria, úgy Stridon; quondam vero Hungari Gepides vocabantur.“

A történelem tanusága és az összes népek beismerése szerint őseink kiváló, bátor s ügyes harcosok — régi nyelvük szerint — törők voltak; miért is a rómaiak, midőn a perzsákkal háborúskodtak, többnyire a pannoniai legiókat, vagyis a magyarokat küldötték a perzsák ellen, ily módon európai őseink, ázsiai őseinkkel több ízben érintkeztek, és megismerkedtek.

Ázsiai őseinknek tehát — kik a görögöknél Skyta néven fordulnak elő, mely elnevezés magyarul annyit tesz, mint csángó, csatangoló — biztos tudomásuk volt európai vérrokonaikról, és országuk előnyeiről, mivégett Balambér főgondja volt: hogy a pannoniai vérrokonokkal egyesüljön, kiktől biztos támogatást várt, akikben nem is csalatkozott, mert minden kardcsapás nélkül Tétel-nél kelhetett át a Tiszán.

Meddig időzött Belambér Tétel környékén? arról biztos adataink nincsenek, ha csak számitásba nem vesszük azon időt, mely az általa a Tisza partján vagy illetőleg a Tisza mentén felállított 3 őrhely vagyis váracs felépítésére szükséges volt, minthogy krónikáink állítása szerint Balambér, mielőtt a további honfoglalást folytatta, a Tisza partján 3 őrhelyet emelt, és pedig: Tételt és Sóvárt, de a harmadiknak nevéről az iró nem emlékszik.

Tételt illetőleg nincs kétség, hogy az a mai németül és szerbül Titel-nek nevezett hely; ami pedig Sóvárt illeti, azt a Tisza partján még most is keresik, a harmadikat pedig nem is nyomozzák.

Szerény nézetem szerint a t. társulat hazafias szolgálatot teend a hazai történelemnek is, ha ezen — csak az iróknál eltévedt, de a környékbeli lakósságnál emlékezetben maradt és romokban még ma is fennálló őrhelyeknek meghatározását magáévá teendi, s azt kellő úton s módon köztudomásra hozandja, s illetőleg érvényességre juttatja.

Pannonia, mint a régi térképek igazolják a Duna és Tisza között, körülbelül Szegedig terjedt, mert Szabadka, mint Szabák lakhelye, nevénél fogva már Pannoniához tartozott.

E szerint Sóvár, és a harmadik őrhely nem Szegeden fölül, hanem Szegeden alul a Tisza partján, s illetőleg mentén keresendő.

A Tisza mente Szegedtől Zemonyig régente ép úgy következett, amint az most is a gőzhajó menetrendében áll; mely szerint Tétel után Sóvár, szerbül Szlankamen, azután pedig Zemony következik, mely váracskák egyidejű keletkezését a ma is fenálló romok tanusítják.

A Balambér által felállított 3 őrhely: Tétel, Sóvár és Zemony, eredeti magyar neveit a környék magyarjai még most is fentartották, melyeket továbbra is fentartani és ápolni társulatunk körébe leginkább tartozik.

Tudvalevő dolog, hogy őseink úgy mint a többi nemzetek is lak- és családneveiket értelemmel bíró szavakkal nevezték el, mely szavakat s illetőleg neveket az idegen nemzetek nyelvük sajátságai szerint idomították át, vagy pedig egyszerűen saját nyelvükre átfordították.

Tétel vagy Tétöl néven nevezték őseink mindazon helyeket, ahol valami nevezetes cselekmény történt és ez volt a Tiszáni átkelés is.

A latin és szerb nyelvben és irásban nem lévén *é* betű, azt *i*-vel pótolják, továbbá a régi latin okmányokban úgy is találjuk, mint Tytul, mely helyesen magyarul Tétölnek mondandó ki, így találjuk írva a régi halotti beszédet is, ahol *ő* helyett mindvégig *u* betű használtatott.

Tétel avagy Tétöl eredeti magyar szó, melyet még ma is a környékbeli magyarság használ.

Sóvár-nak neveztetett el azon őrhely, mely egy dombon építtetett, mely dombnak tövében, akkor úgy mint most, egy bő sótartalmú sósforrás bugyog, melynek sós vizét az ottani

lakósság főzésre, kenyérsütésre, ökreik s lovaik itatására használt és használ.

Ennek tehát a természet maga adta nevét, mely a később beköltözött szerbek által nyelvük teljes értelmébe átvétetett Szlankamen elnevezéssel, ami a magyarral tökéletesen egyértelmű.

Ezen Szlankamenből lett az újabb korban a nevetséges „Zalánkemen“ elnevezés, de az is csak a papiron és a könyvekben; mert a környékbeli magyarság még ma is úgy nevezi, amint az 1500 esztendő előtt őseink által neveztetett.

Zalán nevű fejedelem, mint azt Horváth Ádám terjedelmesen kimutatta, soha sem létezett, annál kevésbé tartózkodhatott az Szerémi Pannoniában és minthogy Sóvár Balambér idejében már létezett, mely Tétel várral egyidejűnek találtatott; Zalán pedig csak Árpád idejében a költők által szerepeltetik; kétségtelen, hogy Szlankamen nem Zalán utan neveztetett el, hanem tiszta és értelmes szerb fordítása a magyar Sóvár névnek.

Ranzan lucerni püspök aki Hunyady Mátyás kir. udvarában követ volt, adott ki egy könyvet Magyarországról, melyben több szerémi város is említtetik.

A könyv latinul van írva, melyben a mostani Cserevits, Cserut-nak neveztetik és minthogy a latinnak nincsen *cs* betűje, azt Ranzan Xerut-nak írja.

Így történt ez nála Sóvárral is, melynek leírásában a szerb Szlankament utánozni akarván, minthogy só latinul Sal, saját esze szerint jónak találta Sóvár elnevezésénél latin-szerb kifejezéssel élni, és a Sóvárt latinul írt könyvében Sallankemen-nek nevezni, melyből később Zalánkemen koholtatott.

Ha már Ranzan a tudatlan és járatlan idegen neveink kiejtésében és leirásában tévedt, azon nem csudálkozhatunk, de ha saját iróink tulajdon neveinket bár mioknál fogva elferdítsék vagy épp eltorzítsák, azt bizonyára kötelességünk saját érdekünkben kiigazítani, és az illetőket helyes útra igazítani.

Szlankamen tehát nem Zalán után vette nevét, hanem ez

tiszta és értelmes szerb nyelvrei fordítása a magyar Sóvár névnek.

Zemony szinte régi magyar szó, mely annyit jelent mint megfigyelő avagy szemlélő hely, Zemony, Zöm, régi magyar nyelven annyit jelent mint Auge, occulus.

E szerint mind a 3 Balambér által felállított őrhely Zemony volt, és csak egymástóli megkülönböztetésük végett a másik két őrhelynek külön melléknevet kellett adni, amint meg is történt.

Egyébbiránt Balambér nemzetiségi nevén mint krónikáink állítják Zemein-nek neveztetett, mely név Zemony szóval tökéletesen egyértelmű, és csak a régi írásmód hiányának eredménye és bizonyosan Zemonynak olvastatott; amint még ma is több művelt nemzet máskép ír, és máskép mondja vagyis hangoztatja az írott szavakat.

Tanuló koromban a harmincas években többször voltam atyámmal Zemonyban, úgy Sóvár környékén Denk sógorommal, aki *Maradékon* gazdatiszt volt, vadásztam a környékben és ha magyarul beszélgettünk, mindenkor Zemony és Sóvár szóval neveztük az illető helyeket, ha pedig szerbül beszéltünk, akkor Zemun és illetőleg Szlankamen szóval jeleztük a kérdésben levő helyeket. A környékbeli magyarság is Szerémben csak a Zemony és Sóvár nevet ismeri, Zimonyt és Zalánkeményt ott hallani sem lehet.

De a szerb is, aki az átvett *ony* és *on* végzetű neveket, nyelve sajátsága szerint *un*-ra változtatja, Zemonyt Zemun-ra és nem Zimun-ra idomította át, éppen úgy mint Pozsont = Pozsun, Sopront = Soprun, Londont = Londun, Salamont = Salamunnak mondja ki.

Zemony névnek magyar eredetiségét eszerint kétségbe vonni nem lehet anélkül, hogy az illetőt a régi magyar nyelv- és a szerb nyelvbeni tudatlansággal ne vádoljuk.

Végre ha tekintetbe vesszük a célt, mivégett tartotta szükségesnek Balambér az említett őrhelyeknek felállítását, és a környéket szemügyre vesszük: lehetetlen át nem látni, hogy a má-

sik két őrhelyet Tételen alul a Tisza s illetőleg a Duna partján kell keresni, minthogy a további előnyomulás és honfoglalás esetére a görökök és bolgárok Pannoniábani betörését leginkább itt kellett megakadályozni s e végett őket szemmel tartani, e végett építtetett tehát a három figyelő váracs.

Balla Pál.

A zentai curialisták.

(Második és befejező közlemény.)

Ennek előrebocsátásával a nyert földmennyiség — az egyes családok szerint külön-külön — szabatik meg, határozottan megjelölve a szántó-, legelő- és kaszáló-földek térfogatát, nemkülömben az azokon tartható barmok számát. Ezen donátió szerint a Golub család 87, a Baderlicza, Branovacsky és Tésity családok egyenkint 58, a Milinevity és Vuksity családok pedig 44 kerületi lánc földet nyertek, illetőleg ennyinek használatában erősíttettek meg a női ágra vonatkozó s már előbb említett kikötés mellett. Az egyes birtokok a donátionális levelekben részletesen meghatároztatnak művelési ágak tekintetében is, a menynyiben kimondatik a szántó-, legelő- és kaszáló-földek mennyisége. Mind a hat család curiáinak részletezését nem ismerjük, s azért e helyütt csak azokat érintjük pár szóval, a melyekre vonatkozó oklevelekhez hozzá juthattunk. A Tésity családnak kezünknél levő donátionális levele szerint[1]) e család curiális birtoka összesen 58 lánc földből állott, nevezetesen minden nyomásban (calcatura) negyven pozsonyi mérőre való szántóföldből, hasonlókép negyven kaszásra való rét és a közös legelőn meghatározatlan számú ló, ökör, négy tehén és száznegyven juh számára vonatkozó legeltetési jogból. A Branovacsky család, melynek donátionális levelét szintén ismerjük,[2]) curiája szintén ugyanezen részletekben soroltatik elő, s benne egészben véve

1) Eredetije a bécsi cs. kir. közös pénzügyminiszteri levéltárban.
2) U. o.

annyi a különbség, hogy a legeltetési jog az előbb említett állatfajokon kívül még 40 darab sertésre is ki van terjesztve.

A Baderlicza család curiája, mint fentebb láttuk, szintén ugyanekkora levén, kétségtelen, hogy a művelési ágak is ily arányban osztattak meg a donátionális okmányokban. A Milinovity és Vuksity családok curiája a három családénál jóval kisebb (44—44 kerületi láncnyi) levén, a művelési ágak szintén csekélyebb terjedelműek voltak; végre a Golub család — melynek legnagyobb birtok (87 kerületi lánc föld) jutott — szántó, legelő és réti földjei terjedelmének is tetemesen nagyobbnak kellett lennie. Mind a hat családra nézve egyformán kimondattak azonban a következők: 1. hogy amely család a donátionális levélben kitüntetett mennyiségű jószágnál a közlegelőkön többet akarna legeltetni, az ezen többlettől legeltetési díjat éppúgy tartozik az előljáróságnak fizetni, mint a többi lakosok; 2. hogy a nyert telken 500 frtnál értékesebb épületek ne emeltessenek, mert a fiág kihalta esetén, vagyis akkor, midőn a birtok a kamarára fog visszaszállni, az 500 frtnál nagyobb értékű befektetések nem fognak megváltatni; 3. hogy a curiális nemeseket a húsmérés joga nem illeti.

A mértéket, melylyel a zentai családoknak most (1775.) a curiák véglegesen kiosztattak, azon rang szabta volt meg, melyet az illető családok egyes ősei, kik 1751-ben nemesi rangot nyertek, a határőrvidéki szervezet fennálltakor Zentán, mint a katonai kerület egyik fossatumában, viseltek. Minthogy Golub György a városban a legmagasabb rangot (alkapitány) viselte, legnagyobb birtokot nyert; rangban utánna Baderlicza János, Branovacsky Szubota és Tésity Mihály (hadnagyok) következtek, akik mindhárman egyenlő, de az előbbinél kisebb terjedelmű curiákkal jutalmaztattak; végre legkisebb terjedelmű a Milinovity és Vuksity család curiája volt, mivel ezeknek ősei, névleg Milinovity Nécza és Vuksity Ignác csak harmadrangú tisztek (zászlótartók) valának.

Az 1775-ik év ekként elvégre tisztázta a zentai curiálisták

donátionális ügyét. Minthogy a családok részéről újabb felfolyamodások nem tétettek, kétségtelen, miszerint meg voltak elégedve azon eredménnyel, mely harmadik kérvényöket követte. Az általuk benyujtott kérvényeket nem ismerjük, és így azok szövegéből nem vagyunk képesek ma már kiolvasni, vajjon mily részletes kérésekkel járultak a trónhoz. Mi csak a kérvényekre adott választ, az időközönkint kiadott donátionális leveleket szemlélhetjük s csak ezekből sejthetjük az illető nemesi családok kívánságait. Ha ezen következtetésünk helyes, úgy ki lehet mondani, hogy az 1775. évi diploma a folyamodók kívánatait csaknem mindenben teljesítette.

Az 1775. évi oklevél, mint tudjuk, megadta a curiák örökös birtokjogát, de e jogot nem terjeszté ki a női ágra. Állítólag ez iránt folyamodtak az illető családok az 1770-es évek elején, melyre 1775-ben, a fentebb ismertetett donátió szerint, a kérelem tárgya oly módon intéztetett el, hogy a női ágra az örökösödés ugyan ki nem terjesztetett, de a leányok némi kárpótlásra mégis számíthattak, amennyiben becsértékének kifizetését a kir. kamara magára vállalta. Az utolsó felfolyamodás tehát nem mondhatni, hogy egészen eredménytelen maradt, mert a női ágra vonatkozó rendelkezés kétségkívül szintén kedvező vívmány volt.

A családok be is látták a további lépéstételek szükségtelenségét. Ami kivihető volt, annak kivitelét nem mulasztották el annak idején megkisérleni, s a nyert donátió már így is igen előnyösnek mutatkozott, sőt abban az uralkodói kegynek így is kiváló tanujele nyilvánult. Bácskában sok család nyert 1751-ben birtokot, de ezen családok közül csak kevesen tartották meg azt. Azon nemesek ugyanis, kik a katonai szolgálat fejében nyert birtokaikra vonatkozólag nem folyamodtak örökös jogú donátionális levél kiadatásáért, vagyis ekként a tulajdonjogot arra nézve egyszer s mindenkorra be nem kebelezték, sem pedig azt meg nem váltották, azoktól ezen birtok a kamara által a tiz évi használati időköz leteltével egyszerűen visszavétetett.

Így vesztette el a többi közt az Antunovics család a tornyosi pusztán levő curiáját, melyet e család egyik tagja mint volt titeli kapitány nyert.[1])

A zentai curialisták tehát mindazt elérték, mit a curialis nemesek egyáltalában elérhettek; ennélfogva 1775-től egész 1848-ig a birtoklás zavartalanul folyt, mert sem részükről újabb kérelem az udvarhoz vagy a kir. kamarához nem intéztetett, sem onnan semmiféle intézkedés nem jött. A nemesi előjogok teljes mérvű gyakorlása s a nyert birtokok háborítlan élvezésének kora volt ez, melyben azonban nem mind a hat család részesülhetett. Vuksity Ignác egykori zászlótartó a század második felében örökösök nélkül halálozván el, a curialisták száma egygyel csökkent s a tulajdonát képezett földbirtokot a kincstár örökölte. Ez volt az egyetlen momentum, mely curialistáink ezenkori multjában felmerült s mely annálinkább fontos, mert a közelmultban oly nagy mozgalmakat előidézett u. n. járásper véglegesítésénél szintén szerepet játszott.

Az 1848. évi törvényhozás kimondván a közteherviselés elvét s ezzel megszüntetvén a nemesi előjogokat, a mi curialis nemes családjaink míg egyrészt ősi előjogaikat elvesztették, addig másrészt üdvös előny is hárult reájuk. A leányágra nézve sérelmes kikötés ugyanis ekkor önként elveszté jelentőségét. A birtokok tulajdonjoga ettől fogva a női örökösöket a fiörökösökkel egyformán illette, a kincstár tehát a zentai curiákra — a magszakadás esetét kivéve — nem reflektálhatott többé. Ennek folytán, minthogy időközben a Milinovity és Golub családok férfiága kihalt, a két curia el nem idegenített maradványát már a női ág örökölte. Egyéb változás azon idő óta nem történt, mert a nagy kiterjedésű Branovacsky, valamint a Baderlicza és Tésity családok általában virágzóban voltak.

Az u. n. járásper az, melyben a zentai curialistáknak a közelmultban tevékeny szerep jutott, s a melyről még e helyütt röviden szólni kívánunk. A kir. kamara az 1848. évi IX-ik t.

1) F. Antunovich: Razprava etc. (U Becsu, 1882.) 101. l.

cikket a tiszai koronai kerületre nézve — ennek privilégiális természeténél fogva — nem tekintvén a dézsmafizetésre irányadónak, a szokásos nyolcadot, illetőleg az annak fejében fizetni szokott váltságot továbbra is követelte. De a kerület lakósságának egy része ezen koronai distriktust úrbéri természetűnek tartván, az imént említett törvénycikk alapján a váltság további fizetését megtagadta. A kir. kamara tehát pert indított, azonban mielőtt ez véglegeztetett volna, a kerület hajlandónak mutatkozott a váltság lefizetésére, és azt 1.300,000 frtnyi összegben le is fizette, mely tény az 1870. évi XXVI. t. c.-ben ünnepélyes beigtatást nyert.

Még ezen örökváltság le nem volt fizetve, midőn városunkban a közlegelők felosztásának kérdése szóba jött. Hogy a közlegelők feloszthatók-e vagy sem, ezt temészetesen ezen kerületnek a koronához való viszonya határozhatta meg. Két eset foroghatott fenn! vagy úrbéri természetű e kerület s így a legelők feloszthatók, vagy pedig privilégiális természetű, s így a legelők fel nem oszthatók. Zenta város nagy kiterjedésű járásföldei mindenekelőtt a curialista családokat érdekelték, kiknek az 1775. évi donátió a legeltetési jogot biztosítá. Időközben történt, hogy állítólag az 1789. évi török háború alkalmából a helybeli szerb családok közül többen önkéntes fuvarozási szolgálatokat teljesítettek a birodalmi hadseregnél, számos szekeret küldvén a hadsereghez élelmiszerek és katonák szállítására akkor, midőn Laudon tábornagy Belgrádot ostromlá. Az itt teljesített szolgálatok jutalma fejében ama bizonyos családok csaknem az egész ma úgynevezett középjárást nyerték állandó és kizárólagos legeltetési joggal. Ezen családok azonban, melyek között a curialista Baderliczák és Tésityek is voltak, a nyert területeket nemcsak legelőül, hanem csakhamar szántóföldekül is kezdték használni. Minthogy azonban azon curialisták és a város többi lakósai, kiknek ebben részük nem volt, a jelen század elején e jogtalanság ellen mind erélyesebben tiltakoztak, ennek folytán a korona mint földesur által ama családoktól a középjárás visszavétetett.

Ez volt az első eset, mely azt tanusítá, hogy a curialisták s ezekkel karöltve nehány más család a járást könnyen darabolható s erőszakos úton is elfoglalható területnek vélte tekinthetni s így annak bizonyos részeire magának jogtalanul tulajdonjogot vindikált. Ez első kisérlet meghiúsulván, az 1820-as években a curialista Tésityek és Baderliczák — talán az imént elvesztett középjárási földekért akarván magukat kárpótolni — a gyantárosi pusztán lassankint majorokat építettek s ott tetemes földeket nemcsak legeltetés, hanem szántásvetés céljából is elfoglaltak. A várostól legtávolabb eső puszta földterülettel eleinte senki sem gondolt, mert az elfoglalt területeken emelt tanyák kezdetben csak baromtenyésztési telepek jellegét viselték; utóbb azonban úgy a város, mint a csekélyebb igényű többi curialisták, a Baderliczák és Tésityek eljárásában jogbitorlást látva, ellenök pert indítottak. A per a családok kihelyezésével ért véget, mely kihelyezés karhatalommal történt s beillett egy kis háborúnak. A gyantárosi pusztán emelt tanyák leromboltattak és a jogtalanul művelés atá fogott terület újból a közlegelőkhöz kapcsoltatott.

A járás erőszakos és önkényes birtoklása a curialista családoknak nem sikerülvén, lassankint megérlelődött bennök azon gondolat, hogy az 1848. év óta az örökváltság fizetése körül felmerült viták hullámzása között a közlegelőkből a régi legeltetési jog fejében maguk részére illetményeket követeljenek. Igényeik békés úton ki nem elégíttetvén, ők voltak az elsők, kik a várost perrel támadták meg 1873-ban s ez által a járásper meg lőn kezdve. Időközben a curialisták mellett a városi közbirtokos osztály is jónak látta megindítani a pert, mely által nem ugyan ősi jogok alapján, hanem a meglevő birtokaik arányában kívántak részesülni a járásföldekből. Csatlakozott végre ezen perhez a kir. kincstár is, mint a Vuksity család örököse.

Ezen bonyolódott pernek részletezése ide nem tartozván, elég megjegyeznük, hogy az az 1882. évi febr. 9-én kelt egyezséggel végződött. Ezen egyezség értelmében a curialisták is

megkapták óhajtott legelői illetményeiket, a hat család, illetőleg azoknak örökösei és jogutódai számára összesen 281 ker. lánc föld hasíttatván ki. Ezen 281 láncnyi földterület elnyerése által curialis nemes családaink igényei azonban nem lettek teljesen kielégítve, mert ők akként gondolkodtak, hogy ha e föld előbb-utóbb őket illette, úgy a haszonélvezet, melyet attól a város az 1848-ik évtől fogva húzott, szintén őket illeti. De ezen haszonélvezet megtérítésére a járásföldek felosztása után már nem számíthattak, hacsak újabb pert nem akartak volna indítani. Egy újabb pertől a kurialisták annál inkább idegenkedtek, mivel a nyert legelő illetményeknek a ma már szerteágazó családok egyes tagjai közötti elosztása is jókora bonyodalmakra, sőt itt-ott még csak ezután véglegezendő perekre adott alkalmat.

Egy pillantás, mit az eddig előadottakra vetünk, könnyen meggyőzhet bennünket arról, hogy a zentai curialisták a legmagasabb királyi kegyből kifolyólag már kezdetben oly kedvező helyzetbe jutottak, melynek folytán a városban várost, a polgárok közt úgyszólva önálló kasztot képeztek, s ezen helyzetüket olykor-olykor a saját javukra iparkodtak felhasználni. De tekintve e családok azon érdemeit, melyeket azoknak ősei úgy az egykori zentai fossatumnak fentartása és védelme által, valamint a távoli csatatérek porondján kardjaikkal szereztek: teljesen elenyészők azon hibák és jogtalanságok, melyek eme családok terhére volnának jegyezhetők, és pedig annál inkább, mert az utókor joggal és az illető' családok meglevő örököseinek teljes megnyugtatásával mondhatja ki, hogy azok nem annyira az illető családok tagjait, mint inkább magát a kort jellemzik és terhelik.

Dudás Gyula.

A hegyesi csata 1849-ik évi julius 14-én.

Emlékirat a csata emlékére 1887-ik évi julius 17-én a feketehegyi, hegyesi és szeghegyi hármas határon emelt szobor leleplezésének ünnepélyére.

Irta: Zomborcsevits György.

Bácsvármegye honvédegylete és történelmi társulata részéről 10 aranynyal jutalmazott pályamű.

A szabadság, testvériség és egyenlőség, a francia nagy forradalom e magasztos vezéreszméi, az 1848-iki február havi párizsi forradalom után ujra föléledtek s lavinaként terjedtek országról országra. Európaszerte támadtak fel az elnyomásban sínlődő, a szabadság és politikai jogok után sóvárgó népek, de lelkesedésük gyakran erőszakos fellépésre, sok helyütt véröntásra és féktelenségre vezetett.

A magyar nemzetet sem kerülhette el a nyugoti eszmék hatása; mert sehol sem találhattak termékenyebb talajt és kedvezőbb fogadtatást, mint éppen a magyar népnél, mely mint a leláncolt Prometheus századokon át rázta hiában a szolgaság bilincseit. Hasztalan küzdött egy Széchenyi, egy Kossuth a titánok erejével, hogy a magyar nemzetet a többi nyugoti népek sorába felemeljék, egyszersmind az ódon, az új eszmékkel össze nem egyeztethető sorompóktól felszabadítsák.

Végre ütött az óra, elérkezett a tettek szüksége, csakhogy most mind a két vezér, kik anynyira szerették hazájukat, külön úton törekedett célhoz jutni, mert míg a gyakorlatibb, de túlóvatos Széchenyi nemzetét előbb műveltté és csak azután szabaddá, addig a merészebb Kossuth elébb szabaddá és csak azután műveltté akarta tenni. Széchenyi látnoki lelke megtörött, ellenben Kossuth elvtársaival lépésről lépésre tért foglalt, vétót mondott a kamarilla jogfosztó törekvéseinek, majd a mindenünnen beözönlő ellenséggel és a fellázadt nemzetiségekkel szemben megteremtette a nemzet honvédő erejét.

Pedig a magyar nemzet nem fegyverrel, hanem törvényes úton törekedett biztosítani nemzeti létét és önállóságát.

A nemzet érettségét bizonyító 1848-ik évi, a koronás Király

által is szentesített márciusi törvények, elég alapot nyújtottak arra, mert a Budapesten székelő felelős miniszterium, az évenkint összehívandó népképviseleti országgyűlés biztosították az ország önálló függetlenségét és önjogát, míg a szabadsajtó és nemzetőrség, úgy a közteherviselés, valamint a robot, dézsma, a papi tized és az ősiség eltörlése biztosította az állami jogokat mint az egyéni szabadságot, és a személy- és vagyon-biztonságot.

De ezen oly annyira üdvös és messziható átalakítások érvényesülését csakhamar megakadályozták a mindenfelé kitört lázadások és zendülések.

Hazánkban is kitört a nyilt harc. Egyik oldalon a szabadságát, területi épségét és nemzeti létét őrző és védő nemzet, a másik oldalon a fanatizált nemzetiségek beözönlő hordái és a vas disciplina által elfogult hadsereg ezrei.

A nemzet, mely mint egy százkezű óriás, csatáról csatára diadalmasan küzdött, már-már kivívta szabadságát és lerázta a szolgaság jármát, midőn az észak réme véget vetett minden hazafiúi reménynek.

Nálunk Bács-Bodrogh megyében lelkesülés és hazafiúi öröm fogadta a márciusi törvényeket. Meghozatott minden áldozat, ifjaink lelkesülten sorakoztak a felemelt nemzeti zászló alá, készek megküzdeni a hon bárhonnan jövő ellensége ellen, nem is álmodván, hogy saját köreinkben támadnak majd első elleneink.

Szerbjeink száz éves békés együtt éltünk után önző és lelketlen izgatások folytán, oly kívánatokkal állottak elő, melyeket államiságunk feladása nélkül megadni lehetetlen volt, ezért Kossuth Lajos mint belügyminiszter követeléseiket megtagadta. A bécsi kamarilla felhasználta az alkalmat, Stratimirovics György és Rajacsics patriarchát eszközül használva, a fellázadt horvátok és szerbek által vélte a rebellis magyarokat leigázhatni.

Ily előzmények után ütött ki az 1848-iki önvédelmi harc, mely változó szerencsével folyt az osztrákokkal, oroszokkal és

a hazánkbeli nemzetiségekkel mindaddig, míg a nemzet hősi küzdelem és öldöklő harc után ki nem merült s önként le nem tette fegyverét Világosnál.

Megyénkbeli önvédelmi harcunk egyik legkimagaslóbb eseménye: a győzelmesen vívott hegyesi ütközet; legszebb napja: az 1849. julius 14-ike! E dicső napnak, ha nem is voltak döntő következményei, nagy horderejű hatásai, de anyamegyénk iránt köteles szeretetünknél fogva, kell, hogy emléke minden magyar szívébe be legyen vésve. Mert ha a multak emlékén épül és buzdul a jelen, akkor nekünk, az 1849. julius 14-én vívott hegyesi harc emlékén kell, hogy szívünk hangosabban dobogjon, mert fényes zálogát láttuk ott szabadságunk, hazánk és megyénk iránti hő szeretetünknek és dicső vitézségünknek.

Jellasits József horvát bán és osztrák tábornok a sukorói (Fehérmegye) ütközetben (1848. szept. 29.) Móga magyar tábornok által visszaveretvén, becsületszava ellenére megszegte a fegyverszünetet és Bécs felé hátrált, de a bécsi mozgalom elnyomása után, 1849. tavaszán az osztrák déli hadak alakításával megbízatván, első teendője volt, hogy a fölkelő szerbek csapatait saját osztrák seregébe beolvassza. Föllépésével megszünt a szerbeknek nemzeti harca és azokat csak, mint az osztrák sereg segédcsapatjait tekinthetjük. Kitetszik ez Jellasitsnak Zimonyban tartott beszédjéből is: „Ha a felforgató mozgalmak — úgymond — magyar vagy szláv földön ütnek ki, az nekem mindegy; én csak az egységes Ausztriát ismerem el, az összmonarchia fentartását és a jogegyenlőséget!“

Bizonyára nem is volt ínyére Jellasits ezen fellépése a szerb követelőknek és csak ígéretek birták őket az együtti fellépésre, és Jellasits serege inkább horvátokból, mint szerbekből állott.

Jellasits új seregével Slavóniából a Dunán átjövén a titeli fensíkra, ott horvát-osztrák seregét az itteni fölkelő szerbekkel megerősítvén, Perczel Mór magyar tábornokot egy véres ütközetben megveri (1849. jun. 4). Nemsokára ezután Kátynál ismét

összetűzvén, újólag Jellasitsnak kedvezett a szerencse; számos magyar halott borította a kátyi csatatért. A győzelemittas Jellasits mostmár a Kiss Pál ezredes által oly hősiesen védett Pétervárad ellen fordult, ennek ostromát tűzte ki céljául. A kevésszámú, de lelkes magyar őrség vitézül állt ellen Jellasitsnak, úgy, hogy ez belátván az ostrom sikertelenségét, visszahúzódott, s az osztrák fővezér utasításához képest, sietett Bácsvármegye felső részébe hatolni, s azt elfoglalni.

Junius 15-én már Uj-Verbászon találjuk seregének zömét, míg Dietrich Szent-Tamást, Turiát és Kis-Kért, Grammont pedig Bács-Földvárt szállja meg. Minden ellenállás nélkül nyomult fölfelé, csak Ó-Becsén állt még egy maroknyi magyar csapat Pereczy Mihály ezredes vezénylete alatt, mely a bánt hódító útjában megakadályozni merte. Jellasitsnak az volt a terve, hogy Ó-Becse elfoglalásával a magyar csapatot átszorítja a Bánságba s ezzel egész Bácsmegyét hatalmába kerítse. Ehhez képest junius 24-én megtámadja Ó-Becsét, melyet Pereczy hősi védelme dacára el is foglal.

S ezzel a bán véleménye szerint terve keresztül volt víve; egész Bácsvármegye ura lett, csak Bajmok és Baja között állott még egy kisded magyar hadtest.

Ó-Becse eleste után, a magyar IV. hadtest bácsmegyei csapatainak vezérletét Vetter altábornagy vette át, ki a csapatok mozdulatait Szabadkáról intézvén, a sereg vezényletét a branyiszkoi hősre, Guyon Richard tábornokra, bízta, ki vitézsége miatt méltán megérdemelte az „oroszlánszívű“ melléknevet. Guyon Török-Becsénél a Tiszán hidat verve, junius végén benyomult Bácsmegyébe s Topolyát elfoglalja, és Kohlmann ezredest Bajára küldi, hogy a Paksról lefelé jövő Kmetty tábornokkal egyesülhessen s hogy így az egyesült magyar hadsereg sikeresen megküzdhessen az ellenséggel. Csakugyan Kmetty hadosztálya, mely mintegy 8000 emberből s 20 ágyúból állott, julius 13-án már Kernyaján és Szivaczon táborozott.

Azalatt Guyon Kis-Hegyes, Szeghegy és Feketehegy kö-

zött üt tábort (julius 8.), Kmetty pedig Veprovácon át Kúlára tart.

Guyonnak az volt a terve, hogy Kmettyvel közösen támadja meg Jellasitsot; és míg ő elül támad, azalatt Kmetty hátba veszi az ellenséget. Guyon főhadiszállását Szeghegyen ütötte föl s hadserege a következő csatarendben volt felállítva: Bánffy alatt 4 zászlóalj gyalogság, 3 és fél század lovas s 8 ágyú; Pereczy Mihály alatt 7½ zászlóalj gyalogos, 6½ század huszár és 18 ágyú; Igmándy alatt 5½ század lovas és 14 ágyú. Tehát Guyon hadteste összesen 12,280 emberből és 40 ágyúból állott. Az egyes csapatok elhelyezése a következő volt: Pereczy hadosztályának egyik része képezte a jobbszárnyat a hegyesi földeken. Itt a legszélsőbb szárnyat a Wasa-zászlóalj képezte Künczel őrnagy alatt; majd beljebb Szeghegy felé a Kovách Ernő őrnagy alatti 30. csongrádi honvédzászlóalj; egy osztály Hunyady-huszár Móricz Károly őrnagy alatt; majd Pereczy hadosztályának a másik része s Igmándy ezredes hadosztálya; a bal szárnyat Feketehegy alatt egy dandár gyalogos képezte. Ez volt a legközelebb az ellenséghez.

Jellasits értesülvén Guyon hadi mozzanatairól, elhatározta, hogy mielőbb útját szegi a magyaroknak és támadólag lép fel, Bács-Földvárt, Verbászt és Szent-Tamást bőven ellátván védő csapatokkal, julius 12-én Verbásznál 15 zászlóalj gyalogossal, 22 század lovassal s 79 ágyúval, átkelt a Ferenc-csatornán, hogy a Hegyes-Feketehegy-Szeghegyen táborozó Guyont megtámadja. Elbizakodottságában már maga előtt látta a gyűlölt ellenséget, amint megverve menekül. „Hadd dúdolja el az ellenség a magyar felkelés utolsó nótáját. Az igazságszolgáltatás napja közeledik. Barátim! nemsokára, mint Herkules, egy csapással vágjuk le a hidra fejét!“ Így kiáltott fel a bán biztosnak hitt reményében. Csakhogy a sors könyvébe máskép volt megírva.

Jellasits a következő csatarendben nyomult előre: A sereg élén Castiglione ment másfél üteggel, őt követték az összes üte-

gek; a jobb szárnyat Puffer, a balt Budiszávlyevits hadosztályai képezték, a hátvédet pedig Rasztics vezényelte.

A hadtestek julius 13-án délelőtt 11 órakor indultak meg s 14-én hajnal előtt értek Feketehegy alá. Itt egy osztrák káplár, ki a magyaroktól megszökött, arról értesíti Jellasitsot, hogy a magyaroknak csak egy jelentéktelen serege táborozik Feketehegy alatt. Ez a tudósítás még merészebbé tette Jellasitsot, biztosnak hitte most már, hogy Guyont seregestől elfogja.

Guyon abban a hitben, hogy ő lesz a támadó, a támadás napját julius 15-ére tűzte ki.

E terv julius 13-án lett végleg megállapítva, midőn a táborban Vetter magyar altábornagy is megjelent, ki a támadás ideje és módozatai felől hosszabban tanácskozott Guyonnal. Ugyanezen napra volt kitűzve két huszár altisztnek kivégeztetése is, kik osztályparancsnokukon elkövetett sértés miatt, halálra itéltettek. Vetter azonban mindkettőnek megkegyelmezett.

Este pihenőre tértek fáradt harcosaink; senki sem sejtette még akkor, hogy alig egy-két óra mulva véres harcra fognak ébredni.

Jellasits, mint föntebb említők, azt hivén, hogy Feketehegyen csak csekély hadtest áll, az éjjel nagy kerülőt téve, Hegyesnek ment, hogy a magyarokat körül kerítse és elfogja. Jobb szárnyát Horváth, a balt Ottinger, a sereg zömét pedig Dietrich vezényelte.

Jellasits serege menetközben julius 14-én éjfél utáni egy órakor, teljes sötétségben, a magyar sereg balszárnyán levő előörsökre bukkant, azokat elfogta és azután egész erejével ráveti magát rendes csapatainkra, melyek álmukból fölocsudva, ijedten kapkodtak fegyverük után. Általános volt a zavar, senki sem sejtette, honnan jő a támadás, annál kevésbé voltak tájékozva az ellenség számbeli erejéről; csak a sűrűn felvillanó ágyú- és puskatűz világánál láthatták, hogy merre lőjenek. Nem tellett egy-két pillanatba, megtámadott balszárnyunk már talpon volt s Kafga Gyula és Gélán századosok jelt adnak a tüzelésre. A

kisded csapat hősileg állja az ellenség gyilkoló sortüzét. Gélán századost lelövik, Kafgát megsebesítik, de ők nem hátrálnak.

Ez alatt a jobb szárnyon is megtámadja Jellasits vitézeinket, de itt is kemény ellenállásra talál. Az a halálmegvető bátorság, melyet meglepett katonáink tanusítanak, zavarba ejti a bánt. De ő, mint hadi jelentésében írja, nem csüggedt; minden áron ki akarja csikarni a győzelmet. Most a magyar balszárny ellen Ottingert küldi, a jobb szárny ellen, mely már előörseivel küzdött, ő maga intéz heves támadást. A Wasa-zászlóalj nem birja ki az erős rohamot s már-már hátrálni kezd, midőn Kovács Ernő őrnagy Rözsényit küldi segítségére a 30. honvéd zászlóalj első és második századával.

Elkeseredett harc fejlődik ki; a mieink viszszaszorítják az ellent mintegy 400 lépésre, de Jellasits újra és újra támad, majd egymásután háromszor sortüzet ad, mely katonáink sorát megritkítja; a sereg legvitézebbjei egymás után esnek el, Argay és Fazekas hadnagyok holtan terülnek el, Vojnics Imre százados és Dáni Nándor főhadnagy pedig megsebesülnek.

Ekkor harcsorba lép a bácskai honvédzászlóalj is, melyet Pongrácz vezetett. Bátran szembe szállnak az ellenségnek egy horvát századával, sőt a harc hevében annyira megy vakmerőségük, hogy a horvátokat nem is lövéssel, hanem puskaagygyal támadják meg, akinek puskája nem volt, birokra kelt az ellennel. Nem hallatszott többé a vezényszó, a két ellenséges hadtest öszszegomolyodott, mint valami hangyatábor, ember ember ellen küzdött.

Közbe vág most Hertelendy százados is egy század Koburg-huszárral, de megsebesülten, csakhamar visszavonul, Kovács Ernő őrnagy pedig foglyul esik.

Ebben a végzetes percben szólalnak meg Pereczy Mihály ezredes összes ágyúi, gyilkos golyóik sivítanak az ellen sorai között, rendre hullanak Jellasits katonái. Ezt a vészes tüzelést nem állhatja ki az ellen, fut, ki merre rést talál; eldobják fegyverüket s esze-veszetten rohannak Verbász felé.

Maga az elbizakodott s most már megalázott Jellasits, ki ezzel az ütközettel akarta elvágni a magyar fölkelés hidra fejét, általános visszavonulót parancsolt.

Pereczy csapatai űzőbe veszik a futó ellenséget, de Horváth négy század dragonyossal és kilenc század kürassierrel fedezi a menekülőket. A vert hadsereg átkel a Ferenc-csatornán, lerombolja maga után a hidat s újra állást foglal; de diadalmas honvédeink a nyomukban tartanak, a hidakat folytonos ágyú- és puskatüzelés között helyreállítják s a bán hadseregét ebből az állásából is kiverik. Jellasits most Kis-Kérig meg sem áll; sőt julius 15-én éjjel már Kátyon találjuk vert seregét.

Hogy így Jellasits megmenekülhetett, csak a csatákban oly gyakran döntő szerepet játszó azon véletlennek köszönheti, hogy megelőzte Guyont a támadásban s ezzel nem adott az elkésett Kmettynek alkalmat, hogy Guyonnal egyesülhessen. Mert ha az egyesülés megtörténhetett volna és Kmetty elzárja a Verbász felé vivő útat, Jellasits aligha menekült volna meg a teljes tönkretételtől.

Hadseregünk vesztesége 81 ember s 145 sebesült.

Az ellen vesztesége 200 halott és 500 sebesült, köztük Freyberg báró és Cypert kapitányok, úgy Vranessevits hadnagy.

A győzelem általános lelkesedést szült az országban; Vetter altábornagy személyesen jelent meg, hogy a hadseregnek elismerését kifejezze. Kossuth kormányzó pedig levélben köszöni meg Guyonnak félelmet nem ismerő harci bátorságát. „Fogadja — úgymond Kossuth — a haza és a magam szíves köszönetét a julius 14-én nyert győzelemért. Reménnyel tekintek további hadvezérletének elébe, mert ahol ily bátor sereg élén az oroszlánszívű Guyon áll, azt csakis győzelem kisérheti!“

A győzelem következtében érdemjellel ki lettek tüntetve Schultz Róbert tüzér százados és Börczy Gyula hadsegéd; Guyon és Pereczy a másodosztályú érdemjelet nyerték.

A hegyesi győzelmes csata után, csakhamar megtisztult az

egész vidék az ellenséges hadaktól. Guyon ellenállás nélkül kergette maga előtt a bán hadait; Szent-Tamás, Bács-Földvár egymás után hódoltak meg a győzelmes hadvezérnek.

Nekünk, bácsmegyeieknek, a hegyeskörnyéki csatatér minden rögje szent; ott porladoznak csontjai azoknak a névteleneknek, kik életüket és vérüket miértünk és szabadságunkért feláldozták.

Ott nyugodtak ők, a hősök, a jeltelen sír alatt, hant sem domborult fölöttük, kő sem mutatta helyüket, ahol értünk elestek; de a hálás unokák elvándorolnak sírjukhoz, hogy lelkesedést és erőt merítsenek a jövő küzdelmeiben, szobrot állíttanak emléküknek, hogy az is hirdesse a hősök dicsőségét és az unokák kegyeletét.

És ti hősök nyugodjatok békében! a ti emléktek el lesz rejtve szívünkben s a viharok küzdelmeiben, a balsors csapásai között reátok fogunk emlékezni, hogy példátok lelkesítsen.

Legyen ez a szobor örök hirdetője a magyar nemzet vitézségének; legyen mindvégig tanújele Bács-Bodrogh vármegye fiai lángoló honszeretetének! De egyszersmind a lezajlott korszak után béke jele a magyar zászló alatt újból egyesült külön népfajoknak.

„Es álljon e domb, a multak jele;
Kímélve bánjék a vész is vele!“

(Arany).

* * *

A hegyesi csatáról két hivatalos jelentés létezik és pedig nem Guyon tábornoktól, de Vetter altábornagytól. Az egyiket az országkormányzó adta ki, mely 1849-ik évi julius 15-én jelent meg és a közlönynek julius 17-én 151. sz. a. megjelent számában közretétetett. A második jelentés Vetternek egy pótjelentése, mely kivéve az elsőnek számadatait, majdnem ugyanazonos az elsővel és pár nappal későbbi, és a közlönynek julius 24-én 157. számában szinte megjelent. A harmadik ok-

mány Vetter altábornagy julius 15-én verbászi főhadiszállásán kiadott napi parancsa.

Az első az országos kormányzóhoz tett jelentés a következő:

Az ellenség Guyon tábornok hadtestét tegnap hajnalban Verbász és Szenttamás felől a feketehegyi táborban megtámadta, de makacs csata után először Szeghegytől a csatornáig, ezután azontúl is visszaveretett és futásban Kis-Kér felé üldöztetett.

Az ellenségnek a csatában 12000 embere, 48 ágyúval vett részt Jellachich saját vezérlete alatt. Részünkről az egyik szárnyon csak 7000 ember 42 ágyúval csatázott az oroszlán bátorságú Guyon személyes vezérlete alatt.

Az ellenség 200 halottat és sokkal több sebesültet számít.

Ottinger alatt lova meglövetett, ő maga megsebesült.

Az ellenségtől foglyokká tétettek: Boganovics őrnagy, 4 más tiszt és 200 ember. Elfoglaltunk két 12 fontos ágyút és egy lőszertár szekeret.

Veszteségünk halottakban 45, köztük két tiszt, 140 vitézünk megsebesült, köztük 15 tiszt.

E győzelem érdeme Guyon tábornoké.

Különben kitüntették magukat: Tóth és Pereczi ezredesek, Igmándi alezredes, Scholcz százados, tüzérfőhadnagy Tóth, főtüzér Janek és az 5-ik és 8-ik honvédzászlóalj, melyek a verbászi elsáncolt hidat ostrommal vették be.

Kelt Szegeden, julius 15-én 1849.

Az országos kormányzó meghagyásából.

* * *

Vetter altábornagy utólagos jelentése.

Megjelent a közlönynek 157-ik számában, julius 24-én.

Folyó hó 14-én fél három—tizórakor támadá meg nagy számu erővel az ellenség Szenttamás és Verbász felöl a Kishegyes és Feketehegy mellett táborozó Guyon tábornok hadtestét, de makacs csata után először Szeghegytől a csatornáig, ezután azon túl is visszaveretett s futás közben Kis-Kér felé üldöztetett.

Az ellenségnek a csatában 12000 embere 40 ágyúval vett részt, Jellachich saját vezérlete alatt. Részünkről az egyik szárny csak 7000 ember 42 ágyúval csatázott az oroszlán bátorságú Guyon személyes vezérlete alatt.

Az ellenségtől fogollyá tétettek: Bogánovics őrnagy és 4 más tiszt. Elvétetett az ellenségtől egy 12 fontos ágyú és egy lőszertár kocsi.

Az összeszedett jelentések nyomán 81 halottat és mintegy 113 sebesültet, kik közt 2 halott és 15 sebesült tisztek vannak — számít hadtestünk.

Bolla főszolgabiró jelentése szerint az ellenféltől ő maga 418-at temettetett el.

Vesztett azonfelül az ellenség még 117 lovat, és kocsikon részint halott, részint sebesülteket körülbelől 600-at vitt magával.

Ottinger alatt lova meglövetett, ő maga megsebesült.

E győzelem érdeme Guyon tábornoké.

Különösen kitüntették magukat Tóth és Pereczi ezredesek, Igmándi alezredes, Scholcz százados, tüzérfőhadnagy Tóth, fötüzér Janek és az 5. s 8-ik honvédzászlóalj, melyek a verbászi elsáncolt hidat ostrommal vették be.

Vetter m. k.

* * *

Vetter altábornagy folyó hó 14-én a győztes csata után vitéz katonáinak következő napi parancsot adott ki:

Napi parancs.

Fegyvereitek fényes győzelmet vívtak ki sokkal számosabb ellenség ellen, dicsően harcoltatok a szabadságért és az igazságos magyar ügyért. Ezen diadalmas csata újabb bizonyság a világ, a nemzet előtt, mennyire imádjátok kedves hazátokat, ezért újra vívtátok ki a szép magyar honnak háláját. A magyar vitézség tegnap ismét dicsően tündöklött. Én érdemeiteket, melyeket a haza és a nemzet irányában szereztetek már feljelen-

tettem az ország kormányzójának, tudtul adtam neki főparancsnoktok vitéz, bátor vezényletét, őtet illeti legfőkép a nyert csata diadali babérja, feljelentettem azon tisztjeiteket, kik magokat megkülönböztették, Tóth, Pereczi ezredeseket, Igmándi alezredest, Schulcz tüzérszázadost, Tóth tüzérfőhadnagyot, Janek tűzmestert, tudtára adtam azon vitézséget, bátor elszánást, melyet mindnyájan a csatában tanusítottatok, kiadtam már a rendeletet, hogy a többi magokat kitüntető egyének névsora is tudomásomra legyen, hogy azokat a haza nevében kellőleg jutalmazhassam.

Meghagytam az egész hadtest részére, őrmestertől lefelé, ötnapi díjt jutalomkép kiosztani. Köszönetet végre nektek vitézek részemről, e nyert győzelemért azon kérésemmel párosítva, hogy jövő adandó alkalommal is szép híretek neveljétek, és az legyen fődolgotok, hogy a méltán kiérdemelt vitézsereg nevezet beszennyezve ne legyen.

Kelt főhadiszállásomon Verbászon, julius 15-én 1849.

Vetter m. k.

Történelmi ismertető.

A zsidók.

Kohn Sámuel a zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Budapest 1884.

Magyarország polgárosítására ugy, mint népesítésére is minden korszakban nagy befolyással voltak a zsidók.

Honnan és mikor jöttek az országba a zsidók? azt a sok, néha tétovázó, néha ellenkező, de ritkán határozott történelmi adatok tömkelegében nehéz meghatározni. Azonban általánosan tudjuk, hogy a zsidók már Titus császár általi leveretésük előtt is mint kereskedő nép az ismert világ minden részeiben elszéledtek, Titusz idejében és utánna pedig Rómában már nagy szerepet játszottak, de különben is Mózes törvényei, mint hitvallás messzire elterjedtek, így vették fel a magyarokkal egyesült Chazárok (kozárok) is Mózes hitvallását, azért már Árpád

bejövetele idejében kellett a magyarok között mózes hitvallásunak létezni. A pogány rómaiak nemsokára megszüntek a zsidókat üldözni, ellenben a byzanciaknál folytonosan üldözés tárgyai voltak, és nem egyszer kikergettettek, főleg Konstantinápolyból.

Ősi időktől fogva a zsidók leginkább kereskedéssel foglalkoztak, másutt úgy, mint nálunk. A legrégibb minket érdeklő okmány e részben a 903. és 907-ik év közt Rattelstettenben kelt bajor vámszabályzat, mely a Magyarországgal folytatott kereskedéssel és az azt közvetítő Dunahajózással foglalkozik, mely mondja: Zsidók és egyébb kereskedők bárhonnan jőjjenek, különösen a Dunán hajón; rabszolgák és egyébb árúcikkek után igazságos vámot fizessenek, és minthogy a Dunán e zsidók csak Magyarországból jöhettek, akkor már Magyarországban zsidóknak lenni kelletett.

Bizonyítja ezt 955 körüli követsége Csaszdaiben Iczedahnak a kozár fejedelemhez kordovából, kinek levelét a horváth zsidók juttatták a kozár chaghanhoz, és így nem csak Magyar-. de Horváthországban is voltak ekkor már zsidók.

Az Árpádok korában a zsidók létét Magyarországban leginkább tanusítják az okkori okmányokban előforduló számos zsidó helynevek, különösen a XIII. századból, például II. Endre idejéből: *Zsidovina*, *Zsidhig*, *Zsidfalu*, *Zsidányfölde*, *Zsidópatak*, *Zsidótábor*, *Zsidóvár*, stb. hogy ezeknek birtokosai valószínűen zsidók voltak, bizonyítják ismét a számos ősrégi zsidó szavakból származó családnevek, mert a benszülött zsidóknak is magyar nevük volt, holott a keresztháborúk idejében beözönlött idegen zsidóknak. idegen neveik voltak.

A keresztény hit behozatala azonnal ellenséges volt a zsidók irányában, így az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat eltiltotta a zsidók és keresztények közötti vegyes házasságokat.

Már az árpádkori királyok első két századában, a zsidók mint kereskedők, és közvetítők, úgymint pénzkölcsönző tőzsérek is, mindig nagyobb szerepet játszottak, a külföldi zsidókkal folytonos összeköttetésben éltek, utóbbiakból sokan Magyaror-

szágba vándoroltak, sőt a keresztény hitet is felvették, és átalában nem különítették el magokat a magyaroktól. Valószinű, hogy az első kereskedőkből álló nagyobb zsidóközség Esztergom volt, utánna jöttek: Pozsony, Sopron, Nagy-Szombat és Buda.

A megindult fegyelmetlen kereszthadak mindenütt a zsidók ellen fordultak, kegyetlenkedéseik Kálmán királyt arra birták, hogy nemcsak megtiltsa nekik az átvonulást, de az erőszakoskodókat 1096-ik évben vívott ütközet után szétverte. Ezen a zsidókra kedvező eseménynek következése volt, hogy az egész világ zsidai most Magyarországba özönlöttek, hol oltalmat véltek találni. A kegyetlenül elűzött cseh zsidók voltak az elsők. Az ily elűzött zsidók csak pénzértéket hozhattak magukkal, és így, hogy élhessenek a kereskedésre, pénzkölcsönzésre voltak kényszerítve, mely gyakran uzsoráskodásra fajult.

Az országban lakó bolgárok között sok mohamedán volt, kiket *ismaelitáknak* neveztek, kik hasonlag kölcsönzéssel foglalatoskodtak, vagy kereskedést űztek, és kiket nemcsak a lakosság, de még a pápák is azonosítottak a zsidókkal és azoknak zsarolásait szinte a zsidóknak tulajdonították.

Kálmán király volt az első, ki a zsidók és az ismaeliták ellen szigoru törvényeket hozatva, lakásuk helyeit csak a püspökök székhelyeire szorította, kiknek dézsmát is adni kötelezettek. De azért szabadon szerezhettek fekvő birtokot és megszoritás nélkül viselhettek magasabb hivatalokat is.

II-ik Endre idejében az ország jólétének általános sülyedése, a zsidók és ismaeliták gazdálkodásának tulajdoníttatott. Ezért Endre az aranybulla 24-ik cikkében 1222-ik évben a zsidókat eltiltja a hivatal viseléstől, de egyébként nem rendelkezik ellenük. A későbbi panaszok igaz, hogy inkább az ismaeliták és saracenusok ellen voltak intézve, de kérdés, hogy az ismaeliták elnevezése alatt, nem értettek-e az izraeliták vagyis a zidók is? noha azok a közokmányokban, nem említtetnek. Ezen állapot annyira elmérgesedett, hogy a pápa egyházi átokkal sujtotta az országot. IX. Gergely pápa befolyása megter-

mette gyümölcsét, a zsidók üldözése nemcsak Magyarországban, de egész Európában napirendre jött, a beregi erdőben kiadott okirat annak legnagyobb bizonyítványa, mely a zsidóknak megkülönbözésül külön ruházatot is rendelt, a híres veres foltot mellükön.

IV. Béla alatt megváltozott minden. A közjövedelmek IV. Gergely pápa beleegyezésével ismét zsidókezekbe adatnak, Henuk zsidó lett kamara gróf, a pénzverés rájuk bízatott, ugy a királyi kamara szolgálatja is, ők lettek mindenfelé a nagybirtokok haszonbérlői. Ennek hírére ismét tömegesen tódultak az idegen zsidók az országba, főleg a tatárjárás után, mert akkor Béla őket mint pénzhozó tőzséreket, nem nélkülözhette. Ez indította IV. Bélát, hogy 1251-ik évi december 5-én zsidó törvényt bocsásson ki, mely a keresztényekkeli viszonyaikat szabályozza és őket némi szabadalmakkal ruházza fel. Noha a pápa e törvény ellen tiltakozott, IV. Béla nemcsak megmaradt mellette, de a zsidókat mindenkép oltalmazta, így a fennevezett *Henuk* zsidónak Komárom várát 24 faluval adományozta.

IV. Béla halála után a pápák ellenzése dacára V. István és IV. László alatt a zsidók; Béla törvényei épségben tartása mellett, háborítatlanul éltek egész az Árpádok kihaltáig.

Károly Róbert egész kormányzása alatt a zsidók az országban békessségben maradtak, nem létezik okmány, mely ezen időszakban üldözésükről szólana.

Károly utóda, Nagy Lajos kormányának első évei szinte közös békében folytak le. De nagy Lajos fényes tulajdonainak is meg voltak árnyoldalai. Lajos tetőtől talpig lovagias szellemű király volt, és így nem volt ment a középkori lovagok előítéleteitől sem, mint ilyen a római pápák követője volt, őtet is uralta a térítési szellem, ez irányban akarta ő is erőszakosan téríteni a szerb, bosnyák és görögöket, de leginkább a zsidókat, és miután az jómóddal előre nem haladt, erőszakhoz nyúlt, főleg a zsidók irányában, mi annál könnyebb volt, mert a zsidóüldözés akkor már egész Európában el volt terjedve.

Végre Lajos is 1360-ik év körül az összes magyarországi és 10 évvel utánna a lengyel-zsidókat, kiűzte az országból, mely alkalommal sok zsidó, hogy ne kelljen kivándorolni, fel vette a keresztény hitet, de sokan inkább kivándoroltak, hogysem elhagyják ősi hitvallásukat. Ingó vagyonukat magokkal vitték, így költöztek azután át a zsidók Ausztriába, főleg Hainburgba és Bécs-Ujhelybe, úgy Cseh- és Morvaországba, sokan Lengyelhonba is menekültek, hol Nagy Kázmér király barátjuk volt.

A kiutasítás legjobban sújtotta a pozsonyi, nagy-szombati és soproni zsidókat, noha a király igazságos volt és a keresztények tartozásait a zsidóknak megfizetni parancsolta, de azért többször az ily követelések épp a király által keresett okokból megsemmisíttettek. A számkivetés nem sokáig tartott, mert Lajos már 1364-ik évben a visszatérést megengedte; és mivel az sok zavart idézett elő, a zsidóügyek rendezése és rendbetartása végett egy új hivatalt állított fel a zsidóbíró személyében. Az első zsidóbíró volt Simon mester, utánna az ország legelőbbkellői, a tárnok mester és nádorok, lettek zsidóbírók.

A visszatérő zsidók leginkább a németek által lakott városokban telepedtek le, és minthogy a pénz és kereskedés ismét kezeikbe jött és az uzsoráskodás és nyerészkedés újból fő foglalatoskodásuk lett, ez által gyakorta ütközésbe jöttek a néppel, valamint nagy úri hitelezőikkel, főleg a velük versengő németekkel. Hozzájárulván még az egyház nem szünő üldözése, ily körülmények között a zsidó-gyűlölet mindinkább lábrakapott.

Ezen gyűlölet leginkább a városokban nyilvánult, hol a királyt helyettesítő zsidóbíró beleegyezésével, polgárok zsidó-szabályokat alkottak, így például Budán, a „Budai törvénykönyv“ külön öltözetet ír elő számukra: hegyes zsidó kalapot, vörös köpenyt és ennek legfeltűnőbb helyén legalább is arasznyi sárga fótot. Noha a budai törvénykönyv a zsidók létét biztosította, mégis megalázásoknak tette ki őket, míg csak a zsidójelek a 16-ik század elején mindenfelé maguktól megszűntek, de azért dacára, hogy pénzükre szükség volt, még hivatalosan is meg-

bélyegző neveket viseltek, például Pozsonyban a „*gonosz zsidók lajstroma.*“

A zsidó-üldözés általános volt nagy Lajos alatt is, különösen husvét napján, így 1391-ik évben, de a király tekintélye oltalmazta őket, hol csak lehetett.

Lajos halála után, Zsigmond király alatt mindinkább terjedtek a zsidók, IV. Béla kiváltságai ismét feléledtek és a király által megújíttattak, Zsigmond bánásmódja ujonan felbátorítá a zsidókat. Ausztriából, Német- és Franciaországból a kiűzött zidók ismét Magyarországba menekültek, hol a király őket pártolva, az általa épített Zsigmond-templomot a budai zsidóutcában rendelte építtetni. Albert király Zsigmond halála után meghagyá szabadalmaikat, de a megtérteket különös oltalmába veszi. Hunyady János, előbb védi őket a városok zsarolásai ellen, de később kiszolgáltatja őket. V-ik László magyarország kivételével mindenütt üldöztetni engedi a zsidókat, de itt Capistrán János szónoklatai sem idéztek elő zsidóüldözést.

Mátyás bevonulása az országba, valóságos diadalmenet volt, a zsidók sem hiányoztak a díszmenetekből. Mátyás mindenütt kegyesen fogadta őket és már 1459-ik évben megerősítette szabadalmaikat, a megszűnt „zsidó biró“ hivatal helyibe pedig úgynevezett: *zsidó prefekturát* állított fel, mely az udvarnál székelt.

Ezen kedvezményt a zsidók hálás örömmel fogadták, minek Beatrix királyné Budárai bevonulása alkalmával fényes jelét adták, mert a zsidók pompás díszmenete ritkítá párját. A zsidók leginkább örültek, hogy az udvarnál lakó zsidó prefektus, nem mint eddig a zsidó bíró, keresztény, de Mátyás alatt zsidó volt. A prefektus hatalma az egész országra kiterjedt és a király különös oltalma alatt állott. Ők szedték be a zsidó adókat, és intézték a zsidó ügyeket. E prefektura Mátyás alatt úgy, mint utánna is a *Mendel* családban apáról fiúra szállott.

De dacára mind ennek, Mátyás sem volt egészen mentkorának előitéletétől, azért találjuk gyakran a zsidóságra nézve

intézkedéseit oly ellentéteseknek. A zsidók adóját például az Albert király alatt fizetett adóval összehasonlítva, ötszörösen felemelte, a zsidók követeléseit a tőke, valamint kamatjaikra nézve gyakran indokolatlanul megsemmisítette. A keresztényhitre áttért zsidónak adósságai nem követeltethettek ugyan, de a zsidók ingatlanokat zálogba nem vehettek és királyi hivatalt nem viselhettek.

Ezen okból azután sok gazdag zsidó kényszerülve volt keresztényhitre térni, mert akkor mindennemű jogokkal bírhattak, Így magának Mátyásnak keresztapja is: *Thuz János*, ilyen áttért zsidó volt, nagy uradalmakat bírt, hozzá horvátország bánja lett, Oszváld fivére pedig zágrábi püspök volt, de később kegyvesztett lett.

Ilyen volt Hampó nevű gazdag sváb zsidó is, az előkelő Ernuszt család ősapja, kit Mátyás különösen kedvelt. Bányaigazgatónak és főispánnak nevezte, de később szinte kegyvesztett lett.

Mindenesetre mondhatni, hogy Mátyás kormánya alatt a zsidók ugyan biztosságban és békében élhettek, de anyagilag a sok fizetés és terhes adók miatt sülyedtek.

Mátyás erős kormánya megszüntével, megszünt a zsidók biztossága is; az üldözés ismét általános lett, az erélytelen Beatrix özvegy királyné rendeletei dacára; az együtt kormányzó Corvin János pedig maga is az üldözők közé tartozott, tatai birtokáról a zsidókat elűzte, vagyonukat elkobozta. A pompával fogadott II. Ulászló a zsidók zsarolásával kezdette meg kormányát, noha megerősítette előbbi szabadalmaikat, de dacára ennek a zsarolás és üldözés országszerte űzetett, a városok úgy, mint a főurak egymással vetekedtek az erőszakoskodásban úgy, hogy számos zsidó el akarta hagyni a királyi városokat, de ezt a király úgy, mint a községek megakadályozták.

A zsidó hajsza általánossá vált. Nagy-Szombaton 1493-ik évben máglyákon égették el a zsidókat. A következő években

pedig Budán véres zavargások következtek, melyeket csak Bakács bibornok lovassai nyomtak el.

II. Ulászló, ki folytonos pénzzavarában a zsidókat mint királyi vagyont tekintette, bántalmazásukat vagy elűzetésüket nem érettük, de saját érdekében akadályozta.

Még nagyobb veszedelem érte a zsidókat Bakács érsek által hirdetett keresztes hadjárat és Dózsa zendülése által; a hitetleneket pusztító keresztesek, úgy Dózsa parasztjai, legelőször a zsidók ellen fordultak, irtván őket, merre lehetett.

A zsidók oltalomért II-ik Lajos gyermekkorában annak gyámjaihoz Báthory István nádor, Brandenburg György, Bakács bibornok és Bornemiszához fordultak, kik pénzért mindent megigértek, de a nagykorúságát elérő király 1518-ik évben nemcsak megerősítette szabadalmaikat, hanem a zsidókat bélyegző viseletet is megszüntette, mintegy 1520-ik évben.

II-ik Lajos király nyomorúságos pénzviszonyai ismeretesek, a királyi háztartást is csak hitelre lehetett fantartani, hol a zsidók bizonyára jó szolgálatokat tettek. Az adók mindig terhesebbek lettek; 1524. évben az összes zsidóság rendes adója 1600 arany forint volt, kétszer annyi, mint Ulászló alatt, a rendkívüli adókivetések szinte folytonosan szaporodtak és a pénzt onnan vették, hol volt: a zsidóktól. Lajosra nagy befolyással volt a spanyol származású, a zsidó-gyűlöletet magával hozó Mária királyné.

Kedvezőtlen befolyást gyakorlott a zsidókra Szerencsés Imre, Perényi Imre Nándor keresztatyasága mellett kikeresztelt dúsgazdag zsidó, ki mint Szalkay esztergami érsek és kincstárnok tanácsadója, az oligarchák és a nép gyűlöletét vonta magára, de kit a király oltalma alá vett. Az országgyűlésen történt megtámadása után Szerencsés elfogatott ugyan, azonban hamar kiszabadult, ezért a nép annyira felbőszült ellene, hogy a nemesség szolgáival egyesülve megtámadták a menekült Szerencsés házát, és töméntelen kincseit elrabolták, sőt evvel sem elégedvemeg, az összes magát bátran védelmező budai zsidóság házait

feldúlván, lakásaikat kifosztották és sokakat megöltek. Mindez a tehetetlen király palotájának szomszédságában 1525. évi május havában történt és csak Szapolyai György hajdui voltak képesek a rendet helyreállítani.

Szerencsés nem csüggedett, ismét előtérbe lépett, kibékítette az ellenpártot, Zápolya Jánost és különösen eddigi ellenségét Verbőczy Istvánt, új jövedelmi kútforrásokkal kecsegtetvén őket, úgy, hogy most ezek lettek előbbi barátai ellenében szószólói, és a hatvani országgyűlésen a kincstár kezelését ismét rábizták. Most a nemesség Verbőczy ellen, mint Szerencsés előbbi ellensége ellen fordult és az ő házát akarta feldúlni. Végre Szerencsés 1526-ik évben kevéssel a mohácsi vész előtt Budán meghalt. Szerencsés rendkívüli egyéniség, de épp oly jellem- és erkölcstelen volt, mint az akkori idők többi intézői általában voltak.

Noha Lajos király uralkodásának második felében szinte oltalmában tartotta a zsidókat, de királyi tekintélye akkor már annyira sülyedt, hogy hasztalan volt minden parancsa, és a zsidók országszerte, önkénynek és mindennemű erőszakoskodásnak lettek tárgyai.

Így következett azután a mohácsi vész, mely a zsidók sorsára nézve is válpont lett.

Grosschmid Gábor.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat 1883-ban alakult azon célból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában mívelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történet- és régiségkedvelő, aki ez iránti szándékát írásban egyik elnöknél vagy a titkárnál személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenkint 3 frt tagdíjat fizet. A kötelezettség három évre szól. Aki ennek lefolytával a titkárnál nem jelenti be írásban kilépését, az további három évre marad e kötelezettség alatt.

Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot célja elérésében, felolvasásra munkálatokat küldenek be. S e címen a tagdíjak befizetése alól felmenthetők.

Alapító tag egyszer mindenkorra legalább 50 frt alapítványnyal járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használhatására.

A társulat elnöke Schmausz Endre vármegyei alispán Zomborban, alelnöke Iványi István főgymn. tanár Szabadkán, titkára Grosschmid Gábor Zomborban, pénztárnoka Bittermann Nándor Zomborban.

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy folyó és mult évi tagdíjaikat Bittermann Nándor újból választott társulati pénztároshoz mielőbb beküldeni szíveskedjenek, hogy a következő füzetben nyugtáztathassanak.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

GROSSCHMID GÁBOR

TÁRSULATI TITKÁR.

III. ÉVFOLYAM. IV,. V., VI. FÜZET.

ZOMBOR.
Bittermann Nándor könyv- és kőnyomdájából.

Tartalom.

Lap.

Magyarhon népesítésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrogh vármegye történelmére . . . . . 101.

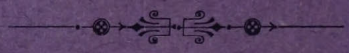

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Magyarország népesitésének áttekintése.

Figyelemmel Bács-Bodrogh vármegye történetére.

I.

Bevezetés.

A mostani Magyarország Árpád honfoglalása előtt, mintegy ezer év alatt sok mindenféle népfajnak volt nem annyira lakó-, mint inkább küzdhelye; ezek egymást űzve, külön hódítások által mulékony hatalomra vergődtek.

Ezen régi népek történetét meglehetős homály borítja. Sokan voltak, kik arról írtak, dacára ennek hiányzik a kellő felderítés és történelmi folytonosság. Igen nehezíti a népvándorlási történetek lebonyolítását, hogy az akkori legtöbbnyire byzanci görög írók irmodora, majdnem kivétel nélkül oly homályos és zavart, hogy előadásuk nehezen érthető; hozzá a tulajdonneveket minden író saját nyelve hangzása szerint írja, innét ismét sok zavar keletkezett, főleg mert gyakran az elnevezések is helytelenül cseréltetnek fel.

Feszler és Gibbon a legegyszerűbben adják elő híres műveikben az akkor történteket, melyek azonban, jelen a mostani népesítésre nézve csak másodrendű történeti becscsel bírnak.*)

A rómaiak voltak történetileg az elsők, akik a mostani Magyarország külön részeiben hatalmukat hosszabb időre állandóan megszilárdították. E különálló részek, illetőleg tartományok voltak: Pannonia, Dácia, Illyricum, Moesia superior & inferior.

Ezek telve voltak főleg a folyók mentiben, római castrumokkal a legiók erődített székhelyeikkel, honnan azután a tartományokat uralták inkább, mint kormányozták. Innen szervez-

*) Lásd: Feszler: „Geschichte der Ungarn und ihre Landsatzen.“ Feszler műve azért is nagy becscsel bír, mert nem csak a speciális magyar állam történetét írja le, de különös figyelmet fordít a nem magyar fajok eseményeire és fejlődéseire is

Gibbon: „The fall aud decline of thi roman empire“ világhírű művében a római és az azelőtti történelmet adja elő, Tacitushoz illő irmodorában.

Horváth Mihály: „Magyarorsz. történelme.“ I. fejezet.

Szt Klárai a Dunai hajóhadak I. fejezet.

ték ők a világ csatatérein oly hősiesen küzdő pannoniai legióikat is.

Traján császár kettős hadjárata volt e területeken a legeredményesebb. Traján 101—103-ik K. u. években Dáciát, Decebal király leveretése és Sarmisegetuza fővárosa elfoglalása által véglegesen meghódította, és ez által Pannoniát és Dáciát a rómaiak uralma alatt egysítette. Az úgynevezett Traján oszlopa Rómában mai napig hirdeti ebbeli dicsőségét.

A rómaiak a velök szemközt álló idegen népeket átalában mindig barbaroknak, Traján hadjárata korában pedig: Dákok, Sarmatak, Jazigok, vagy Scytáknak, (Skyták) nevezték.

Mark Aurel, Commodus, Diocletian, főleg Probus császárok, sokat tettek e vidéken. Feszler Diocletiannak tulajdonítja a bácsi, most is látható római sáncokat, melyeket szerinte a barbárok betörése ellen, mint végműveket Diocletián császár építette. Theodosius is működött jó darabig; sokat vitt véghez nagy Constantin is e vidékeken, ezt mutatják oly számosan talált érmei, de végre a népvándorlások véget vetettek a római uralomnak is.

Gibbon,*) a „római birodalom széthullása és hanyatlásáról“ írt híres művében élénken ecsetelte a régi közép-ázsiai viszonyokat, midőn előadja, hogy több ezer évig Közép-Ázsiát vándor pásztornépek lakták, kik nem vetettek és nem arattak, mert nem volt idejük az aratást bevárni, hanem ha le volt legelve a mező, melyen tanyáztak, tovább mentek, a roppant terjedelmű rónák igen alkalmasak voltak az ily pásztorkodó vándor életre. Fő foglalkozásuk, a barmok tenyésztése mellett, vadászat és harc, hozzá fegyvergyakorlat és lovaglás volt.

Északról Szibéria beláthatlan havas mezei, délről Közép-Ázsia óriás hegyláncai, keletről pedig a legnagyobb ellenségeik, a chinaiak zárták el őket a többi világtól, úgy, hogy

*) Lásd: Gibbon: The fall aud decline of thi roman empire. XXVI. fejezet.

nem maradt számukra csak a nyugot nyitva. Ezen ezer meg ezer mértföldnyi területen laktak a tatárok, mongolok és hunok, sok más kisebb népfajjal vegyülve. E népfajokat a görögök és rómaiak csak mende-mondából ismerték és átalában Skytáknak nevezték. Sok harc és dulakodás után végre az erősebb népfajok a gyengébbeket nyugot felé szorították, hol nem csak szelidebb éghajlatot és zöldebb mezőket találtak, de a gazdag zsákmányt igérő sok arany és ezüst híre is ösztönszerűleg oda csábította. Így vette kezdetét a népvándorlás és fenmaradt mindaddig, míg a keletrőli nyomás tartott.

A hunok, germánok, gepidák, quadok, longobardok, keleti mint nyugoti gothok egymást követték; 560-ik évben Kr. u. jöttek az avarok és bolgárok, kik rokon származásuak voltak.

A szlávok a történelemben legelőször a hatodik században kr. u. tünnek fel, ekkor már nem csak érintkezésbe, de ütközésbe is jöttek a byzanciakkal, különösen leghatalmasabb császárjuk: Justiniánnal, ki az akkori írók szerint maga, úgy mint hires hadvezére: Belizár — Bieli-czár — fehér császár, szinte szláv eredetű volt.

A szerbek akkor szorbok és a nagyhorváthok először a 7-ik században 640-ik évben említtetnek, mikor Constantinus porfirogenitus szerint Heraclius byzanci császár előtt megjelentek lakhelyeket kérni, ki is a szerbeknek Maccedonia északi részét; az ugynevezett Nagy Chrowátoknak pedig Dalmáciát jelölte ki lakhelyül, de mert e területek az avarok által megszállva tartattak, a két honkereső nép előbb azokat visszahódítani köteleztetett, mit azok meg is tettek és a kijelelt területi helyiségeket tettleg birtokukba vették.

A frankok hódítása a IX-ik században Nagy Károly császár alatt szinte hagyott nyomokat maga után. Ugyan e században keletkezett a nagy Morva birodalom is, mely Magyarország északnyugoti részére is kiterjedt, és melynek utódai valószínűen felvidéki tótjaink.

Árpád népével 888-ik évben Kr. u. tört be az országba, hol akkor leginkább szlávokat és bolgárokat talált, de azért majdnem minden egymást követő népfajnak is volt található kisebb vagy nagyobb hátrahagyott töredéke, voltak itt chazarok, dákok, frankok, kunok, pecsenyegek, (besenyők, Bysseni) (kozárok) és mások, kik az országban szerteszét laktak. Árpád népét átalában hunoknak lenni állítják, és Attila népével azonosítják, de ez téves.

A római és görög, úgy más írók is különféle Skytákat és hunokat említenek. Herodot és a Kr. e. 556-ik évben, élt Hekateus fekete skyta népet említ, kikről Kr. u. 370-ik évben Animianus Marcellus is beszél, ezek állítólag az azovi tenger partján laktak. Feketéknek mondták őket, mert ruházatuk, mely valószínűen fekete báránybőr lehetett, úgy némelyek szerint arcszínük is fekete volt.

A későbbi írók már nem skytákról, de hunokról és ugorokról beszélnek, így Kr. u. 530-ik évben Prokopius byzanci író különösen fehér hunokról írt.

Jornandes Kr. u. a VI. században és így ugyanez időtájba azt állítja, hogy a hunok keleti ágát fehéreknek, a nyugoton lakókat pedig feketéknek nevezték.

Árpád népét Nestor orosz krónikus fehér ugoroknak mondja. Szent István udvarában tartózkodó Bruno püspök és Ademár német krónikus Magyarországot Alba Ungariának, Erdélyt pedig Nigra Ungariának nevezik. Nemkülönben Kézay fehér és fekete hunokat említ.

A fekete hunokat mások is említik, de léteznek, kik a fehér hunokról is szóllanak. Némelyek a fehér hunokat a győztes, uralkodó, külön fajnak tartják, mig a feketék alatt a legyőzötteket vélik érthetni.

A fenn idézettekből az látszik kitünni, hogy az írók az ugorokat és hunokat nem különböztetik meg és ugyanazonosítják, mert sokszor hunokról beszélnek, mikor ugorokról, vagy ellenkezőleg kellene szólani, de bár hogy legyen is,

bizonyos, hogy a fehér és fekete szín a magyar népviseletben most is nyilvánul és a helyek elnevezésénél is nagy szerepet játszik, de hogy elkülönítve vagy együtt telepedtek le a fehérek a feketékkel, azt jelen meghatározni nem lehet, mert Magyarországon úgy mint Erdélyben, mind a két szín feltalálható; így Magyarországon fehér előnevű helység van 31, fekete nevű pedig 37 és így több mint fehér, ellenben Erdélyben fehér előnevű helység van 12 és fekete előnevű csak 5 és így kevesebb fekete előnevű helység találtatik mint fehér, mely körülmény ellentétben látszik lenni Prokopius állításával úgy, mint Brumo és Ademár elnevezésével is. De egy körülmény, mely a fekete ruházatra vonatkozik, érdemes a megfigyelésre, ez pedig, hogy Magyarországon jelen is ritka a fekete bárány, mig Erdélyben a feketék a túlnyomók és kedveltebbek. Mindez arra mutathat, hogy a fehér és fekete hunok, vagy ugorok külön faja, ha szintén Erdélyben valaha nagyobb számban is telepedtek le a feketék, de azért minden esetre Magyarországon is feltalálhatók es így valószínű, hogy mind a két faj vegyülve lakik itt is, ott is.*)

Régi krónikusaink Árpád népét azonosítják Attila hunjaival, de ez nagy tévedésnek látszik. A régi írók erre nézve oly hézagosak és hiányosak, hogy azokra nem építhetünk, tudjuk azt is, hogy Béla névtelen jegyzőjének állításai nagyrészt mesék. Az újkori nyelvészeti összehasonlítások a magyarok rokonaiul a fin ugorokat és a török tatárokat mutatták fel, igaz, hogy a hunok nyelvét nem ismerjük, mert abból mi sem maradt ránk, de tudjuk hogy a hunok mongolok voltak, és így rokonságukat a magyar fajjal csak annyiban lehet állítani, a mennyiben a magyarok úgy, mint a hunok Keleti-Ázsiából jöttek, de azért rokonságuk, származásukat vévén alapul, igen távoli is lehetett.

Különben mindenkép Árpád volt Attila eltünte és a

*) Lásd Fischer Károly Antal: A hunok és magyarok fekete, illetve fehér elnevezésének megfejtése.

rómaiak uralma megszünte után az első és egyedüli honfoglaló, aki a mostani Magyarországon hatalmát állandóan megalapította, azért az ő uralkodásától veszi kezdetét Magyarhon népesítésének és polgárosításának története is.

Magyarhonban a népesítés és a polgárosítás majdnem mindig karöltve járt.

A történelem bizonyítja, hogy a multban a népvándorlás megszünte és Árpád letelepedése után a bevándorlás és telepítés honunkban gyakori volt. Tényleg tanusítja ezt sok helységnek új vagy gyarmat melléknève, például: Balassagyarmat, Füzes-Kőhid-Gyarmat, Ujlak, Ujvár, Ujhely, Ujvidék, Ujszász, Ujfalu, Ujnép stb. ezek mind új telepítésre mutatnak.

Tudjuk hogy legnagyobb része a mostani népesség őseinek nem Árpáddal jött be az országba és későbbi bevándorlások eredménye. Már a betörő Árpád vezér elkergette, illetőleg kiszorította hajlékaiból az akkori lakókat, kik azután csekély kivétellel a hegyekbe menekülni kényszerültek, és minthogy a foglaló magyarok száma nem volt elégséges az üresen maradt területek művelésére, csakhamar pótlásul idegenekről kellett gondoskodni.

Ez többször történt a századok során. A tatárok pusztítása után majdnem lakó nélkül maradt az ország nagy része; sokat vesztett honunk a gyakran dühöngő ragályok által, a pestis nem egyszer borzasztó pusztítást vitt véghez, és mit a ragály megkimélt, azt ismét a belháborúk és a török vadság pusztított el, úgy, hogy a török elűzése után egész Dél-Magyarország nem volt más, mint messzeterjedő kietlen puszta ság. És így ezer év alatt háromszor kellett a magyar földet, majdnem egészen újonnan benépesíteni.

A vándornépek nagy táborokban mozogtak, melyek száma valószínűleg nagy városainkat is felülmulták, de a legnagyobb hadsereg tábora is, ha annak tagjai nagyobb területen szétoszlanak, csak csekély népességet adhat.

Az Árpád vezetése alatt betörő magyaroknak számát most nehezen állapíthatjuk meg. Hagyományaink szerint a bevándorlott magyarok hét tábora egyenkint 30,850 és így összesen 216,000 harcképes egyént számított, kik több csatlakozó népfaj hozzáadásával 400,000-re emelkedhettek, nem számítva a nőket és gyermekeket. Ezen számítást alapul véve, ha szintén számba vesszük, hogy a szüntelen karcok sokat fogyasztottak, még is a magyar faj szaporodása nagyon gyérnek tűnik fel.

Az átalában elfogadott számítás szerint, egy család, ha arra 3 gyermeket, 9 unokát, 27 dédunokát és 81 ősunokát számítunk, 400 év alatt másfélmillióra szaporodhatik. E számítást igazolják az izraeliták, kik Egyptomba csak 66 fővel költöztek be és még is 400 év után már 600,000 harcképes egyénnel voltak kénytelenek kiköltözködni.

Átalában figyelemre méltó körülmény, hogy nálunk az elnyomottaknak tartott népfajok, mint a tótok és románok, de főleg az eddig csak tűrt zsidók, a legszaporábbak, még a jobban élő németek és az uralkodó magyarok, nem annyira szaporodtak. Az ország egyik részének régi lakosai: az északi szlávok, dacára terméketlen földjeiknek és többnyire nyomorúságos életmódjuknak, leginkább szaporodtak, míg ennek ellenében a bevándorlott jó módú görögök egészen elfogytak és a szintén bevándorolt jobban élő szerbek és örmények napról-napra fogynak.

II.

Első bevándorlók.

Az első békés bevándorlás Magyarhonba a római birodalom széthullása után, nagy Károly császár uralkodása idejére, a kilencedik századba, de különösen azon időre tehető, mikor a magyarok a kereszténybitre tértek, ez volt a tizedik és tizenegyedik században, ki nem ismeri törvényeinkben az ugynevezett: „hospiteseket“? minden esetre akkori időben már a

nyugot sokkal hasznosabb bevándárlókkal gyarapította az országot, mint a kelet.

Géza herceg, ki 972-ik évtől 997-ik évig uralkodott, volt az első, ki Sarolta szép neje által sarkaltatva, országát polgárosítani kezdette, ki idegeneket hívott az országba és ki kóbor népéből nemzetet akart nevelni. A legelőnyösebb feltételekkel hívott az országba kézműveseket és művészeket, kik most már örömest jöttek, mert védnöksége alatt a kereszténység terjesztése céljából papoknak és barátoknak is tökéletes szabadságot adott, sőt a szomszéd országokból behurcolt foglyok is nem kevéssé járultak a polgárosodás terjesztéséhez; hogy pedig a beköltözők hitvallásának szabad gyakorlatot biztosítson, I, Ottó császár 972-ik évben Bruno verduni püspököt Géza vezérhez küldötte, hi azután őt a polgárosítás nagy művében sikeresen istápolta.

Így jöttek be számosan Szent István szép fiatal nejével, Gizella bajor herceg asszonnyal, ezek mint tanácsadók és vitéz katonák a király oldala mellett maradtak.

A magyarok betörésök alkalmával az országban lakó góth, longobard, avar, bolgár, dák és szláv népfajok között elszórva már számos, nagy Károly császár idejében a IX. század elején a frankokkal bevándorolt németet is találtak. A magyarok ősi vendégszeretete következtében folytonos volt a bevándorlása az oroszok, bolgárok, pecsenegek és főleg a németeknek, de csak Géza alatt nyertek azok valódi oltalmat és némi biztosságot, sőt itt-ott előnyöket is, az igazi szervezés azonban csak Géza fia: Szent István alatt vette kezdetét, kit 998-ik évben Hunt német lovag lovaggá avatott, Páznan német lovag mondván őt valóságos lovagnak „Isten, Szent György és minden szentek nevében“. Fővezére is a német Venczelin volt, ki a lázongó Kupát nyilt csatában agyonütötte.

1122-ik évben II-ik István uralkodása alatt jöttek be az első kunok. Tatár nevű vezérük vezetése alatt, ezek „Kálo“

János byzanci császár által megveretvén, magyar földre menekültek. A király őket szivesen fogadta, egyszersmind a Duna és Tisza közötti térséget, a mostani Kis-Kunságot jelelte ki lakhelyükül. Egyébiránt II-ik István királynak is Stephening, német származású fővezére volt, ki Adelheid nejének, Lipót osztrák herceg unokahugának volt közeli rokona. A magyarok igyekeztek a királyság kezdetén már gyarmatosítani, különösen Erdélyben, így 1075-ik évben építették Turdavárát (Thorenburg), mely sóaknái által gyorsan gyarapodott. 1103-ik évben sokat tett Erdélyben Simon-Albai (Gyula-Fehérvári) püspök a Maros mentében.*)

1160-ik évben, II-ik Géza alatt ismét számos német lovag jött be az országba, kik szívesen fogadtatva nagy területeket kaptak a királytól, mert ez időben törekedett Manuel byzanci császár a magyarokat maga részére megnyerni, mi által Géza király mintegy kényszerítve volt nyugot felé fordulni és I-ső Fridrik német császárban istápot keresni, egyszersmind ez által a németekhez mindinkább közeledni.**)

Azonban a byzanci szokások nem maradtak minden befolyás nélkül honunkra. Többen a magyar hercegek közül különösen II-ik Béla, hosszabb ideig tartózkodtak a byzanci udvarnál és megszerették az ottani életmódot, innen származott az előszeretet a kényelmesebb városi élet iránt, mi a városok keletkezését már akkor kezdette elősegíteni; e szokás a németekre volt kedvező, mert ezek azon korban is leginkább szerettek városokban lakni.

Manuel byzanci császár még inkább foglalatoskodott Magyarországgal, mikor mint IV. István király védője akart magának befolyást szerezni.***) 1163-ik évben elfoglalta Bácskát és Zimonyt, III-ik István ugyan visszaverte őt, de a következő évben Manuel serege ismét visszatért és meghódította

*) Lásd: Roeszler: Romänische Studien. Leipzig 1871.
**) Horváth Mihály: Magyarország történelme. V. könyv 1. fejezet.
***) Horváth Mihály: V. könyv 4. fejezet.

Syrmiumot és Dalmáciát. Ezen időtájban egy német író, Freisingeni Ottó, leírja a magyar életmódot, elbeszélvén, hogy „házaik csak vesszőkből fonva voltak és többnyire nyilt sátrakban mint nomádok laktak.“

De azért csalatkoznánk, ha azt hinnők, hogy városaink egészen német eredetűek, mert dacára, hogy a németség nagy befolyással volt a magyar művelődésre, sohasem fosztotta azt meg a maga eredetiségétől és pedig az államot úgy, mint a magány életet sem. — A magyarországi városok leginkább két módon keletkeztek, vagy az elhagyott római légiók gyarmatainak maradványaiban, vagy pedig a külön népfajok és idegen bevándorlók tömörülése létesítette azokat, azért mindig voltak magyar, német és szláv városok.

III.

Az Árpádház királyainak kora.

A római gyarmatok rendszerint az egész országban szétszórva a legiók erődített táborhelyeik voltak, és ritkán pusztultak el egészen, a biztosság érzete a vad csordák közepette kényszerítette a lakosokat azok fentartására. Régen a magyarok betörése előtt elkergették már a vándornépek a rómaiakat, de dacára legyőzetésüknek, számos gyarmat épségben maradt, melyeket azután a római hatóságok örökösei, a keresztény püspökök vettek birtokba, így keletkezett Buda (Aquincum romjain), Veszprém, Győr, Nagy-Szombat, Pécs, Esztergom, Eszék úgy, hogy a régi püspöki városokból, majdnem csak Eger, Fehérvár és Kalocsát mondhatni valóságos magyar eredetű városoknak.

Igy keletkeztek az első városok a római romokon a legiók egykori erődített székhelyeiken, csak később jöttek létre a nyilt városok, melyek vagy a győztesek táboraiból, vagy az elkergetett, de visszatérő eredeti lakosokból alakultak. Így származott Szeged, Nagyvárad, Debrecen és a többi felső magyarországi város. Harmadik sorban jönnek azok a városok, melye-

ket gyarmatosok építettek, mint Kassa, Késmárk, Eperjes és az összes bányavárosok.

De voltak más okok is, melyek a városi életet és fejlődést, majdnem a XVIII-ik századig igen előmozdították, ezek között a fő volt a biztosság hiánya, mert az összetartó városi polgárok védfallal és sáncaikkal körülzárolt városaikban, mint például Bazin, Modor, Szent-György, a bánya és szepesi városok, bármennyire kicsinyek voltak, sokkal könnyebben védhették magukat a külső erőszak ellen, akár jött az a túlkapó oligarchák, rabló lovagok, zsarnok hadvezérek, vagy ép dúló vad csordáktól, ez által lettek a városok a középkorban az akkori műveltség központjává és így lettek a városi lakók mindinkább elszigetelve az akkor még durva és műveletlen földnéptől. Sok felső-magyarhoni város létezik, melyeknek előjoggal bíró népessége számosabb volt a középkorban, mint jelen.

Azonban minden esetre idegenek voltak, kik a városokban leginkább előmozdították a művelődést és polgárosodást, azért valószínűen ezek voltak, kikről Deák Ferenc egykor mondotta: hogy őseink elhanyagolták őket velünk egybeolvasztani; voltak pedig ezek leginkább németek és görögök, kivételkép örmények, kiknek az akkori időkben kezében volt a pénz és a kereskedés, mert a magyarok, főleg a földbirtokos nemesség akkor is már előszeretettel viseltetett a szabadabb mezei élet iránt.

Egyébiránt a tizenkettedik századnak is volt már önálló magyar művelődése, bizonylatul szolgálnak erre Kálmán király törvényei, melyek minden esetre bizonyos felvilágosodásra vallnak. De főleg III-ik Béla idejében a pápai befolyás által felszaporodott gazdag kolostorok voltak ezen kultura fő tényezői; elősegítették még a középkor művelődését a mindig gyakoribb érintkezés a nyugoti népekkel, különösen a műveltebb velencei és genuaiakkal, valamint a nagyobbszerű szárazföldi és dunai kereskedés, mely a középkorban keletfelé nagy részben Magyarországon át vette útját, úgy a keresztháadak és lova-

gias vezéreik befolyása,*) sőt a hősies harcok Syria sivatagjaiban és Jeruzsálem falai alatt sem maradhattak minden hatás nélkül, mert megismertették a magyar világot a tudományok és művészetekben előrehaladottabb görögök és arabokkal. Nemcsak a középkorban, de már réges-régen a Duna folyója mindig nagy szerepet játszott, az országban, ez volt más közlekedési eszközök hiányában, azon út, melyen a római műveltség terjedt nyugatról kelet felé, a görög pedig keletről nyugat felé.**) Mind e körülmények előnyösen visszahatottak az ország hadviteli műipari, valamint kereskedelmi és ez által anyagi viszonyainak fejlesztésére, melyben a legnagyobb részt minden esetre a bevándorolt németek vettek, és a melyre annál nagyobb szükség volt, mert II. András távolléte alatt az ország közállapota sokat szenvedett.

Azonban, hogy akkor úgy, mint minden időszakban a magyar államnak meg volt önálló, saját magyar szelleme, bizonyítják törvényeink, mert még a német-római császárságban és az akkori többi európai államokban a római jog és törvények codexe uralkodott, nálunk önnálló corpus juris létezett, melynek törvényei Verbőczy előtt úgy, mint utána magyar szellemben hozattak és magyar szokások szerint alkalmaztattak.

Bizonyság erre nézve Kovacsicsank híres műve: Vestigia Comitiorum.***)

A beköltözött németeket eleinte átalában szászoknak nevezték. A tömeges nagyobb német beköltözéseknek idejét biztos adatok hiányában tüzetesen nem határozhatjuk meg, de ha tekintjük, hogy IV. Béla és II. András nem annyira új szabadalmakat adtak, mint inkább a már fenlevőket megerősítették, vagy ép az elavultakat megújították, okkor bizonnyára már előbb sok és számos németnek kellett az országba bevándorolni.

Ez úton jöttek létre: Német-Ujvár (Giessingen), Li-

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. 407. — Thurczy II. Cap 66

**) Lásd: Sentklárai: A dunai hajóhadak. 1. fej.

***) Lásd: Kovachich: Vestigia Comitiorum.

betbánya (Liebethen), Zólyom (Alt-Sohl), Korpona, (Karpfen), Körmöcbánya (Kremnitz), Ujbánya (Königsberg), Selmec (Schemnitz), Bélabánya (Dille), melyeknek német lakósai hivatva voltak, iparuk és szorgalmuk által a bányászatot előmozdítani és hasznosítani. Ilyen bevándorlók voltak a szepességi németek, különösen azon három falu építői, melyekkől később Kaezsmark város alakult, úgy az eperjesi és az alsó és felső Kassa lakói, kikből később Eperjes és Kassa város lett, hol 1235-ik évben már a bevándorolt thüringiaiak az országnak egyik legszebb góthízlésű egyházát építették, ilyenek voltak a sárospataki és beregszászi németek is.

Az erdélyi szászok, kiket előbb flandriaiaknak is neveztek,*) mintegy 1145-ik évben vándoroltak be, hatvan évvel később 1205-ik évben, már több erődített városaik voltak, mint: Megyes (Medvisch), Szeben (Hermannstadt), Brassó, (Kronstadt), Segesvár (Schaesburg), Vizakna (Mühlenbach), Beszterce (Bisztric), de csak később lettek e városok területei 11 székbe osztva és a szász nemzet egy szebeni gróf alatt egyesítve. Ezen időszakban a szászok példájára Erdélyben más városok is keletkeztek, így a régi római Ulpianum romjaiból Kolozsvár (Klausenburg), a római Alba-Julia romjain Gyulafehérvár. Ezen időszakban keletkeztek az erdélyi fehérmegyei krakói (Krapundorf) és magyarigeni lakósok. Az általuk művelt bányákhoz tartozik: Abrudbánya (Gross- und Klein-Schlatten) és Zalatna.

II-ik András kereszthadjárata már előbb hozzájárult az ország városai gyarapításához, mert a királynak, valamint az őt követő nemességnek a messze útra pénzre volt szüksége és ezt csak a vagyonos városi lakóktól kaphattak, melyért azután szabadalmakat osztottak, melyek fokonkint tágultak, míg csak alaptörvényekké nem váltak.

A bevándorlott németek befolyása mindinkább növekedett,

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. 407.

főleg II-ik András korában, kinek német származású neje Gertrud királyné annyira uralkodott férjén, hogy általa fivére sok más német úrral döntő hatalomra vergődött, de túlkapásaik a királyné esztelenségei folytán, utóbbi meggyilkoltatására vezetett. E tény annyira megrémítette a királyt, hogy mindenünnen szorongatva 1222-ik évben az úgynevezett „arany bullát" volt kénytelen kibocsátani, mely voltakép csak a nemességnek és a városoknak adta meg az aranyszabadságot, mi az akkori idők fogalmai szerint sok volt és nagyon is korlátozta az akkori nyugtalan időkben oly szükséges királyi hatalom tekintélyét.

Az Andrást követő IV. Béla király erélyes uralkodó volt, ki keveset törődött az arany bullával, szüksége is volt erélyére, mert alatta tették tönkre az országot a betörő tatárok, kik a szerencsétlen Sajó melletti harangodi pusztán történt ütközet után, dúlva, pusztítva özönlöttek szét az országban.*) 1264-ik évben a Duna és Tisza közti, leginkább a magyarság által lakott térségen, Bácsmegye széléig, egész a Dunáig értek, itt kétfelé oszolva, az egyik rész Kövi helységnél, melyet földig lerontottak, kelt át a folyón a Szerémségbe, melyet szinte nem kiméltek, az átkelés helyét, a mostani Begecs község mellett előbb Tatárrévnek, most Tatarnicának neveznek. A másik és pedig nagyobb része a tatároknak a mostani Monostorszegh helység mellett kelt át a Dunán Baranyába, e helyet szinte Tatárrévnek nevezték, és a régi okmányokban gyakran előfordul. A tatárok pusztítása leginkább a magyarságot sujtotta, de azért mindenki, ki szerét tehette, menekült, a király maga udvarával egész Dalmáciáig futott.

A tatárok elvonulása után oly gyér népesség maradt a nagyobbrészt elpusztított országban, hogy a király a benépesítés, de főleg a bányászat és bortermelés, valamint a kézművesek szaporítása érdekében kényszerítve volt idegeneket az or-

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. II. 11—24.
Pray: Ann. s. Hung. 316. 819—832.
Roger: Carmen miserat. Cap. I.

ságba hívni. A hívásra németek és olaszok tömegesen szállották meg az elhagyott vidékeket.

A németek a bányászathoz, az olaszok a bortermeléshez szegődtek, az utóbbiak teremtették meg a híressé vált tokaji borokat, ők hozták hazájukból a hegyaljának két legnemesebb szőlőfaját: a turmintot és gohért, valamint az egész honban elterjedt bakatort (baccad'oro) Formi és Napoli di Malvasia vidékéről. Az olaszoknak lakásul Zemplén megyében: Sárospatak, Petrahó, Olaszi és Liszka; Biharban: Várad-Olaszi jeleltetett ki, innen terjedt el későbben a szőlőművelés, még az olaszok elhalása előtt, az egri, pilizsi, érmelléki és soproni hegyekre és pedig váratlan gyors és dús eredménnyel, mert még Béla életében a határvámházak telve voltak a legnemesebb borokkal.

Már II-ik Géza kezdette (1141—1161-ig) a bevándorló németeket, magyarhonban úgy, mint Erdélyben szabadalmakkal és előjogokkal ellátni, követte ezt II-ik András 1211-ik s következő években, de főleg IV-ik Béla, ez által elősegítve és istápolva gyarapodtak Magyarhonban a bánya mint a szepesi és a többi felsőmagyarországi városok, Erdélyben pedig a szászok székhelyei.

De a tatárok betörése is hozzájárult a városok kellő méltánylásához,*) mert megtanította a benszülötteket, hogy mikép biztosítják őket erős falakkal körülvett városok. Ezen időben keletkeztek nagyobbrészben a vár utónévvel ellátott városok is, melyeknek szaporodását az akkor dívó hűbéri rendszer is előmozdította.

A II-ik István korában bejött kunokat még IV-ik László rendezte.

IV-ik Béla alatt a kunok nagy része Kuthen vezérökkel behivatván, szerteszét telepíttettek le, egyszersmind keresz-

*) Horváth Mihály: Magyarország történelme. II. 50.
Fehér IV. 3., 336.
Eudliher: Monn. 466.

tény hitre térítettek. Így például a Csalóközben is voltak telepeseik: mint Nyárhida, Sirok, Surán, Tormásköze, Hidhely.*)

A székelyek is a bevándorlók közé sorolandók. Ezek a magyar törzsnek azon töredékéhez tartoznak, melyek Athelkuzból a pecsenyegek (Besenyők, Bisseni) által megveretésük után kiszoríttattak. Volt pedig Athelkuz azon földterület, mely a Duna, Szereth, Pruth, Dnister és Bog folyók között feküdt. A székelyek Erdély keleti részében telepedtek le.

Később 1122-ik évben a pecsenyegek (Besenyők, Bisseni) egy kisebb, szinte honukból kiszorított része ismét Magyarországba tódult és a dunai megyékben, különösen Ó-Vár körül helyezkedett el. Ők is kiváltságokat nyertek, saját grófjaik alatt éltek, kiknek egyike Mogh, nádor lett és 1188-ik évben Bács vármegye főispánja volt.

Mi a magokat románoknak nevező oláhokat illeti, ezek úgy szeretnék magokat feltüntetni, mint Erdély és a körülfekvő magyar megyék ős lakói, egyszersmind a magyarokat és szászokat tartják későbbi foglalóknak. Hogy a mostani oláhok a régi dákok és rómaiak vegyülékéből származnak, az tagadhatatlan, bizonyítja ezt mindenek előtt nyelvük, mely telve van latin származásu szavakkal, de bizonyítja ezt a történelem is és tényleg a még most is fenálló római Columna Trajana, melynek, ha megtekintjük márványba vésett lapjait, feltaláljuk rajtuk a mostani oláh népviselet szakasztott másait, a férfiakon a bő nadrágot, a magos kucsmát, az asszonyokon a magas inget. Azért az oláhok mindenesetre a latin népfajhoz tartoznak, mint az olaszok, spanyolok, franciák és részben az angolok is, de hogy mint ilyenek Erdélynek ős lakói lennének, azt átalában kétségbe vonhatni. Utolsó időben dr. Réthy László vette fel újból a kérdést, Réthy az oláhokat későbbi bovándorlóknak tekinti és pedig különösen Albánia és Dal-

*) Lásd: Fehér Cod. dipl. VI. 216.

mácia területéről. De Réthy előtt voltak már mások is, kik e tényt a román írók ellenében történetileg megvilágították. Csak egyet nevezek: Roesler Róbert, még 1871-ik évben kiadott művében e kérdést tudományosan fejtegeti.*)

A régi római Dácia századokig folytonos viszontagságoknak volt kitéve. Határai, úgy beosztása gyakran változtak és lakóinak nem egyszer kellett új lakóknak helyet adni. Már a rómaiak különböző, többszörös felosztásokat rendeltek, de csak a népvándorlások idejében keletkezett a valóságos zavar, midőn Erdélyt, mely mindig központja maradt a régi Dáciának, mint valóságos kapuját kell tekintenünk a berontó vad vándornépeknek.

De lássuk magát a történelmet és annak adatait.

Mikor Traján császár kettős véres hadjárat után a dákokat végkép legyőzte és azok a hegyekbe menekültek, végre még is békekötésre került a dolog, ha szintén nem is szívesen tették azt a legyőzöttek. Ekkor már látta Traján, hogy a tartománynak kevés földnépe és sok üres területe van, azért a gyarmatosításhoz fogott, hívására sok római költözött be az új tartományba, hol hasznos foglalkozást találtak. Az idő minden esetre békítőleg hatott és a dákok Trajántól egész G. Jul. Marcianusig majdnem négy századon át a rómaiakkal békésen együtt éltek, mely idő alatt a közös érdek bizonyára közelébb hozta és összevegyítette őket.

De ekkor vége szakadt a békének, a vándor népek erőszakos fellépése védelemre kényszerítette a római császárokat is. Aurelian, Diocletian, Probus, Constantin és Valens császárok változó szerencsével, majdnem szünet nélkül küzdöttek a minden oldalról betörő idegen népekkel és bizonyára a hazájukat védő dákok velük tartottak, de azért a góthokkal egyesült germánoknak nem tudtak ellenállni és így elsők voltak a keleti góthok, kik egész Dáciát hatalmukba kerítették. Már Aurelian, de Diocletian alatt is a császárok a

*) Lásd: Romanische Studien von Robert Roesler. Leipzig bei Duncker & Humblot 1871.

menekülő, meg nem védhető római gyarmatosokat, valamint a benszülött dákokat is áttelepítették a Dunán túl fekvő Moesiába, hol sok ideig együtt éltek és új gyarmatokat alapítottak; különben a római császárok a legyőzött ellenségeknek is osztogattak itt-ott területeket. Így tartott ez majdnem a hatodik századig.

A keleti góthokat a több oldalról betörő fekete hunok győzték le, de hatalmuk nem sokáig tartott és midőn Attila a nagy hun vezér 453-ik évben meghalt, az egész hunbirodalom, poliglot népfajaival szinte lehanyatlott. Utánok a gepidák léptek fel és meghódítottak, mit lehetett. Ez időben Erdélyt Gepidiának nevezték, de a gepidákat ismét a longobardok és az avarok győzték le és véget vetettek uralmuknak.

A külön idegen népfajok mindig sürűbben özönlöttek szerteszét és lehetetlenné tettek minden nyugodt birtokot, 485-ik évben a bolgárok keltek át a Dunán és ismét csak emelték az általános zavart, majdnem egy időben velük jöttek a szlávok, kik rövid idő alatt annyira egyesültek a bolgárokkal, hogy őket szlavizálták. Jusztinián byzanci császárnak jutott a szerencse a barbár betörőkkel 539. év körül megmérkőzni.

Az ezidőben hódító avarokat, sokan mint a magyarokkal rokon népfajt akarják feltüntetni, de ezt is biztosan állítani, vagy épp bizonyítani nem lehet.

A vándornépek mitsem kiméltek, mit lehetett elraboltak, a legyőzötteket mint rabszolgákat elhurcolták, úgy hogy utánok csak a bujdosó szegénység, a kifosztott proletárok, a vándor pásztorok és a menekült hegyi lakosok, maradtak vissza, így történt ez előbb Dáciában, azután Moesiában is.

Végre a felvidéki szlávok egy részét legyőzték a velök versengő avarok, a déli szlávok ellenben egyesültek a bolgárokkal és megtámadták a byzanciakat, elfoglalván a Haemus, a mostani Balkán hegység és a Duna közti egész területet, különösen a régi Moesiát, Thraciát és Dácia mindkét ré-

szét és így az avaroknak csak a Száván és Dunán túli részek maradtak.

800. év körül jött Nagy Károly császár, kinek frankjai meghódították az avaroknak egész birtokát, különösen Pannoniát.

A következő 888-ik évben törtek be keletről nyugot felé a mostani magyarok elődei. Megérkezvén a Dunához, mindenek előtt segítették VI. Leo byzanci császárt 889-ik évben legyőzni a bolgárokat, később a frankoknak nyújtottak segítséget a szlovenoknak nagy Morva birodalmát megtörni, egyszersmind elfoglalták Magyarországban a Duna és Tisza folyók között fekvő nagy völgyterületet, hol letelepedtek, de mindig csak mint sátoros nomádok, végre a nagy Frank birodalom széthullása után egész Pannonia szinte hatalmukba került.

Ezen egész időszakban az oláhokról a történelmi irodalomban sehol sincsen említés, pedig az avarok által leigázott, a frank császár által felszabadított mindannyi nép a császárhoz köszönő követséget küldött, de az oláhokról ekkor sincsen említés, egyedül Nesztor orosz krónikus említ 900 körüli évben Wlahove népet, kiket állítása szerint a fehér ugorok legyőztek, de ezek nem az oláhok, hanem a frankok, illetőleg olaszok lehettek (Wälsche, Wlachi, Vallonen), mert még most is léteznek ily előnévvel jelzett községek, melyek egykor olasz telepítések voltak, például Wlachi-Olaszi Zemplén megyében, Mali-Wlachi Liptó megyében;*) azután Nesztor, mikor ezt állítja, Pannoniáról beszél, melyet a hunok — magyarok — 900-ik évben a szlovenektől csakugyan birtokukba foglaltak el. Ezzel ellentétben van Béla névtelen jegyzőjének állítása, mely szerint nem Pannoniát, de Dáciát foglalták el a fehér ugorok.

Tudjuk, mily romboló viharként dúltak egész Európában mindenfelé a hunok, de mindig csak ingó zsákmány után törekedtek, területet nem foglaltak, sehol sem maradtak állan-

*) Lásd: Korabinszky Lexiconjának névjegyzékét.

dóan, hanem rablott kincseikkel mindig visszatértek a Duna és Tisza közötti nagy síkságra, melynek messzeterjedő, bő füvet termő rónái, kedvenc tartózkodási helyük volt, mert itt kényük szerint folytathatták nomád pásztor életmódjukat; a környező kárpátok képezték a határt, melyet ritkán léptek át, azért a hegyes Erdéllyel: Ultra- vagy Transilvániával sem sokat törődtek. De főleg, mert Erdély akkor az általuk félelmesnek tartott, pecsenyegek által volt megszállva. Ezen egész hosszú időszakban ismét sehol sem történik említés az oláhokról mint nemzetről.

A királyságot megállapítani akaró Szent István király, mint vezér, mindenek előtt az akadékoskodó többi független társvezérek ellen fordult, ekkor jött Erdélyre is a sor, melyet hatalmába kerített és így lett ura Pannonia, mint Dáciának.

Sok zavart és érthetlenséget okoz e kor történelmében, hogy főleg a byzanci írók Dáciát és Pannoniát, sőt Dacopannoniát is összetévesztik és a magyarok honát hol egyik, hol a másik névvel jelzik, de noha e nevek gyakran előfordulnak, az erdélyi oláhokról egész a 12-ik századig sehol sincs szó, csak 1164-ik évben említik, hogy Manuel byzanci császár a moldvai románokat a magyarok ellen vitte. De itt ismét kétség merül fel, mert akkor Moldva vidékén nem az oláhok, de pecsenyegek voltak.

A tizedik században volt a legnagyobb verseny a nyugoti és keleti keresztény hitvallás térítői között, számos íróját ismerjük e korszaknak, de ezeknek irataiban sincs említés az oláhokról.

A történelemből tudjuk, hogy II. Géza idejében (1141—1161.) telepíttettek észak-keleti Magyarországban és Erdély déli raszében az akkor flandriaiaknak nevezett szászok,*) mely körülmény bizonyára azt tanusítja, hogy a kérdéses időben a telepített területek üresek voltak és hogy a rómaiak

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. 407. Fehér: Codex diplom. II. 250.

maradványa és az ott levő csekély lakók kulturája nem voltak elégségesek a kiosztott területek kellő gyarmatosítására, később II. András szabadalmi levelében 1211-ik évben Szeben vidékét „Desertum de Cibinium“-nak nevezi és ha e vidék a szászok telepítése idejében pusztaság volt, bizonyára az oláhok csak később jöttek oda.

Hasonlólag mondja II-ik András 1211-ik évben a német lovagrendnek ajándékozott „Tera de Burzát“ (Burzenland) puszta területnek és most itt is oláhok laknak, akkor tehát azok nem laktak ott. Mindazáltal ezen adományozás alkalmával, mikor a határok megállapíttattak 1222—1231-ik évek közt történik először említés okmányilag a „Walachokról“ azaz oláhokról, akik ezen okmányok szerint valószínűen tömegesen Erdély déli részének azon magas hegyvidékeit lakták, melyek Szebentől Brassóig húzódnak és a melyeket akkor a „Walahok és Besenyők“ erdejének neveztek.

Az egész Székelyföldön most sem találunk oláhokat, valamint Erdély nagyobb részében sem, csak Fogaras vidékén laktak egykor besenyőkkel (pecsenyegekkel) egyesítve oláhok, de a besenyők részint beolvadtak az ott lakó népfajokba, részint Magyarországba átköltöztek.

Most azon kérdés merül fel, valjon a mostani erdélyi oláhok mindannyian az akkori írók által említett: blahok, wlahowek és walachiktől származnak, vagy pedig ide is később, máshonnan költözködtek be?

Az eddig mondottakból kitűnik, hogy nem a rómaiak kergették ki a dákokat Erdélyből, de inkább, hogy századokig együtt laktak, és hogy csak a vándornépek kényszerítették őket Moesiába, a római gyarmatosokkal együtt menekülve átköltözni, és hogy csak kevesen voltak még II-ik Géza idejében a régi dákok közül Erdélyben a hegyek között elbujdosva, vagy épp a pecsenyegekkel egybeolvadva.

Tudjuk azt is, hogy Dáciának egy része: a „Dacia ripensis“ a Duna partjain volt, mert Dácia határai sokszor

változtak és azok az erdélyi havasokon túl, a Duna jobbpartján fekvő mostani Oláhországot, Moldvát és a most Dobrudschának nevezett területet is magokba foglalták.

Moesiát a rómaiak sok ideig védték a dulakodó barbár népek ellenében, de végre nem csak Dáciában, de Moesiában is engedni kellett, míg csak végre hatalmuk végkép megszűnt, minek következtében a telepített rómaiak vagy elvesztek, vagy a dákokkal, mint dákórománok máshová menekülve elszéledtek.

Mi természetesebb, hogy e szegény zaklatott nép visszaemlékezett egykori hazájára és ha szintén mint vándor pásztorok is, oda vissza vágyva, vissza költözött. Ekkor jöhettek ismét a dákorománok is vissza Erdélybe és onnan Magyarország szomszéd részeibe. Azonban a románok nem csak egyenkint jöttek vissza régi hazájukba. A magyar és szász földesurak, mintegy kényszerülve voltak üres birtokaikon munkás kezek után nézni, ez okból gyakorta magok hívták be az oláhokat jószágaikra, mert azok mint szegény ügyefogyott nép, mindenben engedelmesebbek voltak, mint a kevés számú rátartó benszülöttek. A városokba gyűlő szászok pedig sokkal csekélyebb számmal bírtak, hogysem földjeiket magok művelhessék.

De nem csak Erdélybe jöttek vissza a dákorománok, elvándoroltak azok délfelé úgy, mint kelet- és nyugotfelé is. Ezt legjobban bizonyítja azon tény, hogy Bulgária, Macedonia, Tracia, Dalmácia és leginkább Albániában elszórva most is találjuk őket, mert mindenütt megtartották nemzetiségüket, nyelvüket, szokásaikat és görögkeleti hitvallásukat, mi leginkább bizonyítja, hogy egy törzshöz tartoznak. Mondhatjuk, hogy az egész Balkán félszigeten egész Konstantinápolyig mindenütt találunk oláhokat, vagy ha úgy inkább tetszik dákorománokat, hol sűrűbben, hol gyérebben és így bizonyára, mint minden hazájából kiszorított népből, belőlük is vándornép lett, még pedig szegény, ellenségei által kifosztott nép, melynek alig maradt más életmódja, mint a pásztorkodás.

E pásztorok voltak bizonyára azok, kiket a benszülöttek, mokán vagy csobánoknak neveztek, de akkor már románizálva, dákorománok voltak, azonban mindez előbb nem történhetett, mint a 13-ik század után.

De van egy másik népfaj is, mely Magyarország polgárosítására és népesítésére minden korszakban nagy befolyással volt, ez pedig a zsidók.*)

Hogy honnan és mikor jöttek az országba az első zsidók, azt a sok, néha tétovázó, néha ellenmondó, de ritkán határozott történelmi adatok tömkelegében nehéz meghatározni. Azonben átalában tudjuk, hogy a zsidók már Titus császár általi leveretésük előtt is, mint kereskedő nép az ismert világ minden részeiben elszéledtek; Titus idejében és utána pedig Rómában már nagy szerepet játszottak, de különben is Mózes törvényei mint hitvallás messzire elterjedtek, így vették fel a magyarokkal egyesült chazarok, (kozárok) is Mózes hitvallását, azért valószínű, hogy már Árpád bejövetele idejében voltak a magyarok között is Mózes hitvallásuak. A pogány rómaiak nem sokára megszüntek a zsidókat üldözni, ellenben a byzanciaknál folytonosan üldözés tárgyai voltak és nem egyszer kergettettek ki főleg Konstantinápolyból.

Ősi időktől fogva a zsidók leginkább kereskedéssel foglalkoztak, máshol úgy, mint nálunk is. A legrégibb minket érdeklő okmány e részben a 903. és 907-ik év közt Rattelstettenben kelt bajor vámszabályzat, mely a Morvaországgal folytatott kereskedéssel és az azt közvetítő Dunahajózással foglalkozik, mely mondja: zsidók és egyéb kereskedők bár honnan jöjjenek, különösen a Dunán hajón, rabszolgák és egyébb árucikkek után, igazságos vámot fizessenek és minthogy a Dunán e zsidók csak Magyarországból jöhettek, akkor már Magyarországban zsidóknak szinte lenni kelletett.

Bizonyítja ezt ezenfelül a 955-ik év körüli követsége Csaszdai ben Jezedahnak a kozár fejedelemhez Kordo-

*) Lásd: Kohn Sámuel a zsidók története Magyarországon. 8. lap.

váról, kinek levelét a horvát zsidók juttatták a kozár chaghanhoz és így nemcsak Magyar-, de Horváthországban is voltak okkor már zsidók.

Az első Árpádok korában a zsidók létét Magyarországban leginkább tanusítják az akkori okmányokban előforduló számos zsidó helynevek, különösen a XIII-ik századból, például II. Endre idejéből Zsidovina, Zsidhig, Zsidfalu, Zsidányfölde, Zsidópatak, Zsidótábor, Zsidóvár, stb. Hogy ezeknek birtokosai valószínűen zsidók voltak, bizonyítják a számos ősrégi zsidónevek, mert a benszülött zsidóknak magyar neveik voltak, holott a keresztháborúk idejében beözönlött idegen zsidók, idegen neveket viseltek.

A keresztény hit behozatalának kora azonnal ellenséges volt a zsidók irányában; így az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat eltiltotta a zsidók és keresztények közötti vegyes házasságokat.

Már az árpádkori királyok első két századában a zsidók mint kereskedők, továbbá mint pénzt-kikölcsönző tőzsérek folyton növekedő szerepet játszottak, a külföldi zsidókkal összeköttetésben éltek, utóbbiakból többen felvették a keresztény hitet és az országba vándoroltak, hol nemcsak nem különítették el magokat a magyaroktól, de a kereszténynek megillető minden joggal éltek. Úgy látszik, hogy a kereskedőkből álló első nagyobb zsidóközség Esztergam volt, utána jöttek: Pozsony, Sopron, Nagy-Szombat és Buda.

A hitetlenek ellen megindult fegyelmezetlen keresztes hadak*) mindenütt a zsidók ellen fordultak, kegyetlenkedéseik Kálmán királyt arra bírták, hogy nemcsak megtiltotta nekik az országoni átvonulást, de összegyűjtvén seregét, az erőszakoskodókat, 1096. évben vívott ütközet után szétverte. Ezen a zsidókra kedvező eseménynek következése volt, hogy az egész világ zsidai most az országba özönlöttek, hol biztos oltalmat véltek találhatni. A kegyetlenül elűzött csehzsidók voltak az elsők, kik az országba

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. 406.

jöttek. Az ily módon elűzött csehzsidók csak pénzértéket hozhattak magokkal és így, hogy megélhessenek, a pénzzeli űzérkedésre és a kereskedésre voltak kényszerítve, mi gyakran uzsoráskodásra fajult.

Az országban lakó bolgárok között sok mohamedán volt, kiket ismaelitáknak neveztek, akik hasonlag pénzel űzérkedtek és kereskedést űztek és kiket nemcsak a lakosság, de magok a pápák is azonosítottak a zsidókkal és azok zsarolásait szinte a zsidóknak tulajdonították.

Kálmán király volt az első, ki a zsidók és ismaeliták ellen szigorú törvényeket hozatott, egyszersmind lakhelyeiket a püspökök székhelyeire szorította, kiknek dézsmát is adni kötelesek voltak. De azért Kálmán alatt szabadon szerezhettek földbirtokot és megszorítás nélkül viselhettek magasabb hivatalokat.

II-ik Endre idejében az ország jólétének átalános sülyedése a zsidók és ismaeliták gazdálkodásának tulajdoníttatott, azért Endre, hogy az e végett felizgatott kedélyeket megnyugtassa, az aranybulla 24-ik cikkében 1222-ik évben a zsidókat eltiltja a hivatalviseléstől, de egyébként nem rendelkezik ellenük.*) A későbbi panaszok igaz, hogy inkább az ismaeliták ellen voltak intézve, de kérdés, hogy az ismaeliták elnevezése alatt nem értettek-e az izraeliták, vagyis a zsidók is? noha azok a közokmányokban nem említtetnek. Ezen állapot annyira elmérgesedett, hogy IX. Gergely pápa átokkal sujtotta az országot. A pápai befolyás megtermette gyümölcsét, a zsidók üldözése nemcsak Magyarországban, de egész Európában napirendre jött, a beregi erdőben keltezett okirat annak legnagyobb bizonyítványa, mely a zsidóknak megkülönböztetésül külön ruházatot is rendelt, a híres veres foltot mellükön.

IV. Béla alatt minden megváltozott, a közjövedelmek a pápa beleegyezésével ismét zsidókezekbe adatnak, Henuk zsidó lett kamaragróf, a pénzverés rájuk bízatott, úgy a királyi ka-

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. I. köt 513—540. Katona: Hist crit. V. 586.

mara szolgálatja is, hozzá ők lettek mindenfelé a nagy birtokok haszonbérlői.

Ennek hírére ismét tömegesen tódultak az idegen zsidók az országba, főleg a tatárjárás után, mert akkor Béla őket mint pénztőzséreket nem nélkülözhette.

Ez indította Bélát, hogy 1251-ik évi december 5-én zsidótörvényt bocsásson ki, mely a keresztényekkeli viszonyaikat szabályozza és őket némi szabadalmakkal ruházza fel. Noha a pápa ezen törvény ellen tiltakozott, IV. Béla nemcsak megmaradt mellette, de a zsidókat mindenkép oltalmazta, így a fennevezett Henuk zsidónak Komárom várát 24 faluval adományozta.*)

IV. Béla halála után a pápák tartós ellenzése dacára V-ik István és IV. László alatt Bélának zsidótörvényei épségben maradtak és a zsidók háborítlanul éltek egész 1279-ik évig, sőt egész az Árpádok kihaltáig, III. Velenczei András haláláig.

IV.

A vegyes házbóli királyok kora.

A vegyes korszak királyai, Corvin Mátyás és Zápolya János kivételével idegen dynastiák sarjadékai voltak, azért nem csoda, ha azok idegen rokonoktól körülvéve jöttek be új hazájukba, kiket ismét hozzátartozóik követtek; így költözött be számos német, cseh, lengyel és olasz, amint a király egyik vagy másik nemzetiséghez tartozott; ezek többnyire annyi előnyben részesíttettek, hogy a benszülöttek írigységét és gyűlöletét felébresztették. — Zsigmond királylyal különösen sok francia és luxenburgi kézműves vándorolt be, kik azután a budai királyi várlakot építették.

Magyarország középkori királyai közül Mátyásig minden esetre az anjoui házból származott két király: Károly Róbert és I-ső Lajos a legkitűnőbbek. Mindketten nemcsak

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. II., VII. könyv 76—77. Fehér IV. 3., 443. Codex diplomatikus.
Eudliher: Bélae IV. Regis jura judaeorum. 471.

a közállami állapotot javították, de mindent megtettek az ipar és kereskedés emelésére. Ez okból nem mellőzhették a számos német gyarmatosokat, kik már akkor az ipar, szorgalom és jólét mintaképeül szolgálhattak.

Az ily lakókkal bíró városok körül lakó magyar uraknak is nagy hasznot hajtottak az iparos németek nemcsak szorgalmuk által, de az által is, hogy a németek, vagy is mint akkor nevezték, a szászok, erős falakkal védett lakhelyeik jobban ellenállhattak a vad népek pusztításainak, és így például már előbb a tatárok elvonulása után legtöbb német, illetőleg szász maradt életben, kiknek egy része azután elköltözött a magyar birtokosok földjére, hol szorgalmuk által újból felvirágoztatták a jólétet, nemcsak egyes laktanyákon, de az egész környéken.

Mily gyorsan gazdagodtak az ily gyarmatosok, sok adat bizonyítja, így a 14. században az abauji főispán Drugettnek 900 ezüst forintra volt rögtön szüksége, mely összeget Kassa város bírája neki azonnal előlegezte.

Az Anjou házból származott királyok Károly Róbert és I-ső Lajos ismét megerősítették a magyar és erdélyi szászok előjogait, és bölcs előszeretettel rendezték visszonyaikat, egyszersmind oltalmazták őket a magyar főpapok és urak önkénye ellen. Károly király különösen nagy barátja volt a bányászatnak, azért nagyobb terjedelmű jószágokkal ajándékozta meg a szepesi németeket, a bányák körül fekvő előbbi birtokosokat pedig más területekkel kárpótolta. Nagy Lajos egész odaadással követte atyja példáját, de már IV-ik László a nagy kúnbarát sem mellőzte a németeket, mert nemcsak területeket osztogatott számokra, de még akkor is, ha a nagy birtokosok, birtokaikat közöttük felosztották, mindig a szokott szabadalmakkal látta el őket.

Feszler egy a szepesi káptalan előtt kötött szerződés után előadja, mikép keletkezett nagy és kis Schlagendorf. Ugyanis sempsei Tamás mester szepesvári birtokos 1322-ik évben a schlagendorfi biró Conradnak ajándékozta a nagy

schlagenvaldi erdőt, hogy azon falut épitsen; azzal együtt kapott két telek (Huf) szántóföldet, összekapcsolván ezzel a bíráskodás jogát az új telepesek tulajdon és birtokügyeiben; csak rablók, gyilkosok és emberölők felett tartotta fel magának a birósvali együttes bíráskodás jogát, megosztván vele a bírságokat is. Az uj telepesek 12 évig minden fizetéstől felmentettek, csak annak lefolyása után tartoztak minden telek (Huf) után szent Márton napján Tamás mesternek egy negyed forintot fizetni, melynek hatod resze az új bírót és örököseit illette. Az adományozó megvendéglése helyett tartoztak kisasszony napra, minden telektől egy hordó sört és egy disznót, egy köböl zabot, két kalácsot és egy tyúkot Tamáshoz szállítani. Ezért feljogosította őket: hogy a faluban templomot építhessenek, papot szabadon választhassanak, és részére dézsmát szedhessenek, engedélyt adott egyszersmind területükön szabadon vadászni és halászni, korcsmákat és sütőházakat építeni, megadván nekik továbbá a szabad költözködési és végrendelkezési jogot. Hason szerződés alapján keletkezett: Kunschdorf és Dobschau és több más község.

Ily virágzó állapotban voltak a IV. Béla idejében Gömör vármegyébe bevándorolt németek az anjou-ok jótékony uralma alatt. De hogy a jó egyetértés a németek és magyarok között ekkor is néha megzavarodott, mutatja egyik pontja azon szabadalomnak, melyet 1244-ik évben IV-ik Béla Korpona városának adott, mely szerint ellenük csak németek tanúskodhattak, és a magyarok tanúskodása kizáratott.

Wladislaw Oppelni herceggel és Koriatovics Tódor Litvánia hercegével sok orosz költözött az országba, kik Ungh, Zemplin, Mármaros és Beregh vármegyékben helyeztettek el, szaporítván a már ezelőtt beköltözők számát.

Minthogy Károly és Lajos királyok Olaszhonból jöttek, velük számos szorgalmas olasz is vándorolt be, a Boldini, Geletti, Rubini, Negroni stb. családoknak Esztergamban teljes polgárjoguk volt és 1333-ik évben saját pecséttel és több más előjoggal birtak.

A német kereskedés Lajos király alatt sok kegyben részesült, így megengedte a norinbergieknek, boroszloiaknak és a prágaiaknak, hogy az országban szabadon közlekedhessenek. Minthogy továbbá a luxenburgi házból származott Zsigmond királynak az anjoui ház barátai ellenségei voltak, Zsigmond kényszerítve volt magának uj aristocratiát alkotni, ezen időben emelkedtek a Hunyady, Rozgonyi, Országh, Szilágyi, Pongrác, Palócy sat. családok, ezen okból emelte Zsigmond*) minden áron a városok jelentőségét is, mert ezeket az ellenkező nemességgel szemközt jól használhatta, és minthogy Zsigmond nem volt barátja sem a magyar nemességnek, sem a cseh és olaszoknak, leginkább a németek felé kellett hajolnia.

Mindenesetre azon sok idegen között, kiket az idegen királyok magokkal az országba behoztak, mindig legszámosabbak voltak a németek és minthogy ezek a velük született szorgalom és ipar által leggyorsabban tettek jólétre szert, ez által leginkább felébresztették a magyarok irígységét, mi sokszor perpatvarra is adott okot. — Zsigmond király alatt, ki egyszersmind német-római császár is volt, és udvarát 1411-ik évben Budára helyezte át, az egész német világ Buda felé, hol a császári udvar is volt, özönlött. Zsigmond számos szegény, de tetterős idegen lovagot tudott maga részére megnyerni, kiket azután szolgálatába fogadott, így szerezte például VI. Fridrik, nürnbergi határgróf Magyarhonban azt a nagy vagyont, mellyel későbben a brandenburgi határgrófságot szerezte, és ez által a porosz monarchia alapját vetette meg.

Minthogy pedig az egész ipar és kereskedelem túlnyomólag német kezekre jutott, az iparűző városok lakói is többnyire német polgárokból állottak, így volt ez magában a fővárosban, Budán is, ezek azután néha nagyon túlkapóan viselték magukat, így kerekedtek a németek a magyarokon felül Budán, a szinte német Albert király alatt. Rakoncátlanságuk any-

*) Lásd: Horváth Mihály: Magyarország történelme. II. 516., 521.

nyira növekedett, hogy 1439-ik évben a magyarok legtekintélyesebb polgára Eötvös János általuk megöletett. A Duna folyó által kivetett holttest bőszült bosszúra ingerelte az úgy is felizgatott polgártársait, vad dühhel zendült fel a sértett magyarság, úgy annyira, hogy Montebrandono Jakab szerzetes a feszülettel kezében alig tudta lecsendesiteni a zendülőket.

A kunok csekély számú bevándorlását 1476-ik évben kivéve, Corvin Mátyás idejében csak szerbek voltak, kik e korszakban számosabban jöttek be honunkba, különben előbb is, Zsigmond király alatt a galambóci várnak az osmánok általi feldúlása után, 1428-ik évben jöttek be már szerbek Brankovics György vezetése alatt, ezeknek a király Csepel szigetet jelölte ki lakhelyül. Itt épitették azután Ráckevét, de sokan közülök Budán és Szentendrén telepedtek le. 1439-ik évben Szemendria elfoglalása után ismét uj szerb bevándorlás történt, ezeknek a janopoli uradalom Bánátban jutott lakhelyül.

Egyébiránt a vad és műveletlen tatár, jászkun, orosz és rác bevándorlók kevés hasznára voltak a honnak, sokszor inkább ártottak, mert előbb az uj bevándorlókat kellett polgárosítani.

Hogy mennyire feküdt szívükön az Árpád és a vegyes házakból származott királyainknak a városok sorsa, leginkább tanúsítja a részükre adományozott szabadalmaknak felsorolása, valamint azt a jelen táblázat mutatja.

Sor szám	**Város neve**	Szabadalmi év	Király neve
1	Szeged	1200	Imre
2	Varasd	1209	II-ik András
3	Szatmár	1230	„
4	Fehérvár	1237	IV. Béla
5	Nagy-Szombat	1238	„
6	Zágráb	1242	„
7	Buda	1244	„

Sor szám	**Város neve**	Szabadalmi év	Király neve
8	Pest	1244	IV. Béla
9	Korpona	1244	„
10	Kőrös	1252	„
11	Zólyom	1255	„
12	Késmárk	1269	„
13	Győr	1271	V-ik István
14	XVI. Szepesi város	1271	„
15	Sopron	1277	IV-ik László
16	Kassa	1290	III-ik András
17	Pozsony	1291	„
18	Bártfa	1320	Károly Róbert
19	Szeben	1324	„
20	Eperjes	1324	„
21	Kőszegh	1328	„
22	Körmöc-Bánya	1328	„
23	Komárom	1331	„
24	Nagy-Bánya	1347	I-ső Lajos
25	Uj-Bánya	1355	„
26	Modor	1361	„
27	Szakolca	1372	„
28	Kis-Márton	1373	„
29	Felső-Bánya	1376	„
30	Libeth-Bánya	1379	„
31	Breznó-Bánya	1380	„
32	Kapronca	1386	„
33	Debrecen	1405	Zsigmond
34	Trencsin	1412	Zsigmond
35	Selmec-Bánya	1453	V-ik László.
36	Zenta	1506	II. Ulászló

Sor szám	Város neve	Szabadalmi év	Király neve
	A Habsburgok alatt:		
37	Ujvidék	1748	Maria-Theresia
38	Zombor	1749	„
39	Szabadka	1779	„
40	Pécs	1780	„
41	Eszék	1809	I-ső Ferenc.

Az általános népesítést illetőleg nagy fontosságú az ország városainak népességi állapota, a régibb népességgel összehasonlítva, mely a mellékelt kimutatásból látható.

Magyarhon városai népessége, gyarapodása, vagy fogyásának kimutatása az utolsó században.

Sor szám	Város neve	Korabinszky szerint 1780	Fényes szerint 1847	Osztrák összeírás 1857	Magyar hiteles összeírás 1880
1	Szeged	16160	35861	62700	70179
2	Szatmár	—	14446	14288	18353
3	Fehérvár	11000	22633	13217	22683
4	Nagy-Szombat	7340	7717	9556	9737
5	Buda	21665	42587	42685	53998
6	Pest	19000	109861	131705	200476
7	Korpona	3000	3415	3475	3742
8	Zólyom	1600	1835	2005	2047
9	Késmárk	3500	4391	3467	3938
10	Győr	12850	17200	17834	20035
11	Sopron	12000	14984	18819	21108
12	Kassa	6000	13672	16421	21742

Sor szám	Város neve	Korabinszki szerint 1780	Fényes szerint 1847	Osztrák összeírás 1857	Magyar összeírás hiteles 1870
13	Pozson	27000	37257	43843	46540
14	Bártfa	3000	4796	4222	5303
15	Kis-Szeben	2100	2843	2701	3078
16	Eperjes	5800	9947	8976	10372
17	Kőszeg	4000	6423	6858	6975
18	Körmöc-Bánya	5000	5053	8303	8442
19	Uj-Bánya	—	4502	4209	4293
20	Modor	4700	4662	4766	5066
21	Szakolca	5185	5852	5882	5278
22	Kis-Márton	1400	3111	2795	2476
23	Felső-Bánya	3075	4414	6069	6001
24	Libeth-Bánya	1166	1764	1770	1840
25	Debrecen	27000	55065	36282	46111
26	Trencsén	2000	3400	2981	3449
27	Selmec- és Béla-B.	8000	18120	13677	15029
28	Lőcse (1245)	4588	5611	5729	6887
29	Nagy-Bánya (1347)	2120	5415	7197	9082
30	Esztergam (1347)	5400	8236	7677	8780
31	Bazin (1647)	3720	4841	4275	4338
32	Kecskemét	—	40419	39134	41195
33	Breznó-Bánya (1655)	2338	5262	3661	11776
34	Szent-György (1647)	2297	3355	2924	3026
35	Temesvár (1750)	—	19081	22507	32923
36	Ruszt (1681)	1179	1321	1324	1294
37	Baka-Bánya	—	3101	2540	3207
38	Beszterce-Bánya	5090	11000	9994	11776
39	Komárom (1751)	—	19113	12256	11950
40	Ujvidék	10000	18896	15822	19119
41	Zombor	11421	22886	22438	24309

Sor szám	Város neve	Korabinszki szerint 1780	Fényes szerint 1847	Osztrák összeírás 1857	Magyar hiteles összeírás 1870
42	Szabadka	23000	41707	53499	56323
43	Pécs (1780)	—	15318	17477	23863
44	Arad	—	18156	26959	32725
45	Baja	—	15076	18110	18621
	Püspöki és más sz. városok.				
46	Zenta	—	14877	16808	19938
47	Veszprém	—	12276	10789	12002
48	Eger	6543	18675	17687	19150
49	Kalocsa	—	9929	12868	16362
50	Miskolc	13000	30148	17472	21199
51	Nagy-Várad	—	19358	22443	28698
52	Ungvár	500 ház	8015	8537	11017
53	Szegszárd	—	10712	10013	11069
	A XVI, szepesi városokból.				
54	Igló	—	5571	4252	6691
55	Szepcsváralja	—	3237	3317	3360

E kimutatás bizonylatul szolgálhat, mily gyorsan emelkedtek, a majdnem egészen elpusztult alföldi városok a felföldi városokkal összehasonlítva és hogy mily nagy mérvben elmaradtak a bányák művelésére szánt annyi szabadalmakkal felruházott bányavárosok, melyek alig tartották meg ősi lakóikat, míg a délirészi alföldi városok másfélszázad alatt kevés kivétellel egészen új lakókkal szaporodva népes városok lettek.

Voltak még más kivételes községek is, melyek külön szabadalmakat élveztek, legtöbbnyire bánya vagy püspöki városok voltak, de voltak olyanok is, melyek szabadalom nélkül kiváltságokban részesültek, mert midőn a hűbéri rendszer folytán, és

az önvédelem parancsolta várak keletkeztek, azok körül ismét részint a kiszolgált, vagy érdemeket szerzett agg katonák családjai telepedtek le, részint az oltalmat keresők oda menekültek, így keletkezett azután jelen a vár utónévvel biró helyeken kivül sok más hely is, mint Szepesváralyja, Unghvár, Szolnok, Végszendrő, Eger, Miskolc, Német-Ujvár, Bács, Érsekújvár, Pécsvár, és számos más hely, melynek első lakói nagyobbrészt harci zsoldosok voltak, és csekély földet birtokoltak, azért a legutolsó időkig szegények is maradtak, mert zsoldjuk megszünvén, a család jövedelme is megfogyott.

Ide számithatók még a későbben keletkezett, rendes tanácscsal ellátott mezővárosok is.

Mátyás király dicsőséges uralkodása alatt tetőpontját érte el az országban a középkori műveltség. A nagy király ritka értelemmel mozdított elő mindent, mi az ország jólétét emelhette. Németek, csehek, szerbek, olaszok, mind részesültek oltalmában, hacsak képesek voltak szolgálatot tenni, vagy a közjólétet más módon előmozdítani. Sokan hibáztatják Mátyást, hogy inkább észak-nyugotnak mint délkeletnek fordult, valószínű is, hogy a világtörténelemnek más fordulata lett volna, ha Bécs helyett Byzancban halt volna meg; a legelső keleti hercegnő több áldást hozott volna reá és az országra, mint a büszke gyermektelen Beatrix, ki nálunk is csak azt a szomorú tényt igazolta, hogy nagy emberek ritkán hagynak magukhoz méltó utódot.

Azonban Mátyás az országnak déli részét sem hanyagolta el, sokat tartózkodott e végett Szegeden, de mutatja ezt tevékenysége is Bosznia ős Szerbiában. A beköltözések e vidékekről mindinkább szaporodtak, midőn 1459-ik évben Mahomed szultán, elfoglalta és meghódította egész Szerbiát, Brankovics István, és Gregorievics János vezetése alatt a szerbeknek ismét jelentékeny része tódult be az országba, Mátyás Temesmegyébe telepítette őket, és elhalmozta előjogokkal, biztosította hitvallásuk szabad gyakorlatát, és hatóságaik szabad választását, később Grego-

rievics Vuk és Jakovics Demeter hasonlag hoztak magukkal sok bevándorlót. A király szívesen fogadta a jövevényeket, mert mint vitéz katonákat igen jól használhatta őket. 1481-ik évben. midőn Kinizsi Pál hadseregével egész Krusevácig hatolt, ujból 50,000 rác család, mint akkor a szerbeket hívták, jött be vele, kik ismét Magyarhon és Szlavonia rónáin telepedtek meg. A szerbek nagy részét Mátyás katonáknak használta, a híres fekete sereg többnyire szerbekből állott, és igen jó szolgálatot tett, Ausztria, a csehek és a törökök ellen. Mátyás tudta méltányolni jó tulajdonaikat és jól beszélte nyelvüket. De nem csak a szárazon használta Mátyás szerb katonáit, hanem a bevándorolt dunai szerbekből válogatja dunai haderejének egy részét. elhelyezvén őket kipróbált hűségű vajdák alatt, Győrött, Komáromban, a csepeli Kevében, Budán, Péterváradján, Zalankemén és Zimonyban. Parancsnokaikat pedig a dunai királyi uradalmakkal ajándékozta meg, melyek azután valóságos őrvidékek lettek a török ellen.*)

Hogy mily lakói, és kik voltak birtokosai Bács és Bodrogh vármegyéknek Mátyás király uralkodása előtt és alatt, valamint a török hódoltság idejében, nem lehet egész biztossággal meghatározni, mert az adatok hézagosak és hiányosak, de azon körülmény, hogy az idegen Besenyők vezére Mogh nádor és Angelus Ivanits bolgár herceg a 13-ik században Bácsmegye főispánja volt, és mint Feszler és mások után tudjuk, hogy Mátyás korában a megyében sok utraqista és huszita lakott, kik között bizonyára az ország többi részeiben is tartózkodott, főleg templomokat építő cseheknek is lenni kellett, továbbá hogy már Zsigmond, de főleg Mátyás korában sok szerb, illetőleg délszláv költözött át a megyébe, így igen valószínű, hogy Bács és Bodrogh megyéket már akkor származásra, valamint hitvallásra nézve a magyarsággal vegyest különböző népfajok is lakták, mit a 16-ik századbeli okmányok szinte bizonyítanak; egyébiránt a huszíták és calixtinusok által

*) Lásd: Szt. Klárai a Dunai hajóhadak 72. lap.

a megyében előidézett hitvallási mozgalom mindenesetre már maga fejlettebb műveltségre mutat.

Hogy hogyan származtak a calixtinusok, illetőleg a husziták tömegesen a régi Bács és Bodrogh megyébe? dacára hogy Zsigmond császár király Constancban Husztmegégettette, és hogy Mátyás király romanista volt, és a pápa kérelmére a huszitákat nemcsak üldözte, de hol lehetett, ki is űzte, annak oka megfejthető. Minekelőtte Magyarországnak egyeteme lett volna, a tanulni vágyók nagyobbrésze Bécsbe, Prágába és Krakkóba kereste a tudományt. Jirecsek felvilágosít és közli (Kultusbestrebungen der Ungarn und Böhmen) a 13. és 14-ik században a prágai egyetemen tanuló magyarok névsorát, ezek között vannak Bács és Bodrogh megyékből és szomszéd vidékeiről, szerémiek, titeliek, futtakiak és ujlakiak, báthmonostoriak, de leginkább zalankameniek s a t., ezek hozták el valószínűen magukkal az új tanokat is, melyek azután annyira elterjedtek, hogy már Zsigmond alatt 1436-ik évben a pápa egy boszniai franciscanust: Marchiai Jakabot hitvizsgálónak — inquisitornak — rendelt ki, ki azután Kamenácra — Kamenicre ment, és a Duna mindkét partján fekvő városokban és falvakban sok huszitát visszatérített, a hitetlenül meghalt csontjait pedig kiásatta és átkok közt megégettette. Így történt ez nem csak itt, de egész Délmagyarországban.*)

Tudjuk azt is, hogy nem csak Prágában és Krakkóban, de más egyetemeken is tanultak bácsi származású ifjak, mely körülmény szinte nagyobb fokú műveltségre mutat, mert akkor még a tudomány nem volt kenyérkereset, de inkább benső ösztön.**) Így például a 15. és 16-ik században a bécsi egyetemen 6 bácsi, 3 futaki, 2 titeli, 1 csoborszentmihályi, 2 báthmonostori, 2 szeremlei, a krakkói egyetemen 1 nagy-kwlwdi (Kolluth) és 3 martonosi, végre

*) Lásd: Katona XII. 735, 741, 746, 747. Fehér C. D. X. 7. 814.

**) Fraknói Vilmos: a külföldi egyetemeken tanuló tanítók és tanulók czímű értekezlete szerint.

a wittenbergi egyetemen 2 futaki magyar tanult. Sajnos, hogy a családi nevek a jegyzékekben nem említtetnek. Ezeken kívül voltak egyesek, kik főleg Mátyás korában Bolognában és más olasz egyetemen is tanultak; mindez szinte tanúsítja, hogy Bács és Bodrogh vármegyék lakósága akkori időben is bizonyos fokú műveltséggel birt.

Szomorú befolyással volt Bács és Bodrogh megye lakóira, hogy 1513-ik évben Bakács esztergami érsek és prímás unszolására a pápa a hitetlenek, illetőleg a törökök ellen keresztes hadjáratot hirdetett; a fegyelmet nem ismerő keresztes hadsereg — kurucok — Bács vára körül sereglett össze, és a háború a megyében három helyütt: Csoborszentmihályon (Zombor) Titelben, és Bács várában hirdettetett ki.*) Ezt követte azután Dózsa György paraszt lázadása, miután az alsó papság és sokan a kurucok közül Dózsához szegődtek.

Dózsa Györgynek felkelése és paraszt háborúja szinte nagy szerepet játszott Bács megyében, az eseményeknek szemtanúja volt Verancius (Verancsics) szerémi püspök, ki a történteket leírta, neki köszönhetjük a felkelésre vonatkozó legtöbb adatot.

A parasztok hada,**) Mészáros Lőrinc ceglédi pap és Nagy Antal, — kiket Dózsa György 3000 emberrel, egyenesen Bács vármegyébe küldött, — vezetése alatt legelőször is a nemesség ellen fordult, és a legnagyobb kegyetlenséggel dúlták fel curiaikat és lakhelyeiket, sokat megöltek, kínzások közt karóba húztak, pusztítottak, raboltak, így felgyújtották Török Imre futaki épületeit, Zólyomi fivérek kastélyát, kik magok is benégtek, úgy hogy a megye nemessége kényszerítve volt a szomszéd szerbeket segítségül hívni, kik azután nem kevésbé kegyetlenkedtek a lázadók ellen. Az ellenük küldött Oláh Balázst a belgrádi és szabácsi várőrség élén Nagy Antal Ujvidék táján megverte ugyan, de onnan Szeged felé Lőrinc

*) Lásd: Verancsics nagy történeti emlékek III. köt.
**) Lásd: Marki Sándor Dózsa György forradalma.

pap segélyére húzódván, Ó-Becse környékén a nemesek és a szerb zsoldosok által utóléretett, és serege szétveretett, maga is elfogattatott, végre Dózsa György vezérük is Temesvár alatt 1514-ik évben vereséget szenvedett. A megyében a bácsi várat, hová a nemesség nagy része menekült, körülzáró Pogány Benedeket lendvai Bánffy Jakab, Lőrinc papot pedig Bornemissza János és Zápolya János lovassága vette körül és Baranyába átszorította, hol azután mind a két fél folytatta dúlását és kegyetlenkedéseit, még csak a kurucok és a parasztok mindenfelé leveretvén, az egész vidék megcsendesült.

A szerbek viselete ez időben nevezetes; mikor 1515-ik évben Dózsa emberei, Barabás pap, Pogány Benedek és Nagy Antal Bács és Bodrogh megyében egészen átalánossá tették a pórok lázadását, Stilyánovics szerb deszpota, ki előbb a magyar királynak hűséget esküdött, élére állott ama honáruló szerb népnek, mely függetlenítvén magát a magyar korona felsőbbsége alól, önálló tartományt szándékozik kikeríteni magának Magyarország déli vidékeiből; II. Vladiszlav 1508-ik évben Silyánovicsot hadi érdemeiért Siklós vára adományozásával jutalmazta meg, és számos szerb családot telepített Siklóson, Zimonyban és Péterváradon. De Silyánovics elvakítva hiú igéretek által, a lázadókhoz csatlakozék, magához vonván a zalánkeméni és péterváradi szerb naszádosokat és más nagy számú szláv csapatokat. A szerbek másik része a királyiak pártján maradt, és Oláh Balázs és Nagy Gergely nándorfehérvári albán seregéhez szegődött a forradalmárok leverésére. Barabás lázadóit Silyánovics naszádosai evezték át Péterváradnál Bács-Bodroghba. — Oláh Balázs és Nagy Gergely némi nemességgel és a szerémi szerbekkel utánok siettek s tűzzel, vassal pusztítva, rabolva a megyék területét, bodroghi Szent Lőrincnél utolérték őket, és sok ezeret leaprítva közülök, a lázadást ott elfojtották. Magát Barabást lánggal égő öltözetben a toronybó

dobták le.*) Mikor azonban a királyiak zsákmánnyal megrakva hazafelé tértek, Silyánovics deszpota útjokat állta, naszádos csapatával megverte őket, az elhajtott lovakat és barmokat elvette tőlük, és Zalánkeménben, ahol curiája volt, legénysége javára elkótyavetélteté. Ezért azután „Silyánovics Istvánt, ki királynaszádos vajda vala, Szalankeményt, ki az rácokat megveré Péterváradján az Duna vizén mikor átköltözének az Török Imreh, az fejérvári bán, behivatá Nándorfejérvárban s négy darabban vágatá, hogy az király népére támadott volt Péterváradján". Silyánovics halála után a magyarországi szerbek közel 10 esztendeig deszpota nélkül voltak, kétségkívül azért, mert sem a király, sem a rendek nem bíztak többé ingatag változékony jellemükbe.

A király Szerém és Bács megyék leggazdagabb és legmegbízhatóbb birtokos családjának, egy vitézi érdemekben és képzettségben egyaránt jeleskedő sarjára, Révay Istvánra bízta a királyi dunai naszádok parancsnokságát, ki hosszú időn át vitézül emelte a magyar fegyverek fényét és mindenütt igyekezett a magyarok hatalmát gyarapítani. Atyja Révay László volt, ki 1495-ben Aranyáni előnévvel Eszteleki Annának férje volt; három fia István, János és Ferenc emelték a nemzetség nagy hírnevét. István, vitézségét a végek oltalmában azzal jutalmazá Ulászló, hogy ősi birtokaira a bodroghmegyei Aranyánon, a vízmelléki Szent-Györgyön, továbbá Reegh, Bakacs és Cseréthes helységekben, úgy Csomoklya és Gyula pusztákon új adománylevelet adott ki számára. János 1519-ik évben a törökök ellen elesvén, István és Ferenc II-ik Lajostól új adománylevelet kaptak, több szerémi birtokról és a Bácsban fekvő mazaléci és egyéb részjavakról.**)

*) Szentklárai a m. dunai hajóhadak 79. l.
Wencel kritikai tanulmányok a Frangepánokról.
Sztojácskovics: Crte iz zsivota naroda serbskog u Ugarskim oblastima.
**) Lásd: Marki Dózsa György forradalma II. 197—198.
Feszler: Gesch. der Ung. VI. 41.
Szerémi: Mon. Hung. 71. l. — Verancsics: ugyanott II. 7—11.

De még mindig nem volt elég a pusztítás, 1522-ik évben a törökök Belgrádból átcsapván, a tiszai vidéket tűzzel, vassal annyira elpusztították, hogy a Tisza mentén füstölgő romokon kívül alig maradt valami hátra; legtöbbet szenvedett Bodrogh vármegye, melyet leginkább a lázadók pusztítottak el.

Noha a középkori államokban a nemzeties egységes állam eszméjét nem ismerték és ezért a külön népfajok bevándorlása inkább előnynek tartatott, mint hátránynak, mégis bizonyos, hogy Bács és Bodrogh vármegyéknek lakósai a régi világban majdnem kizárólag magyarok voltak, de azért az is tagadhatatlan, hogy a szomszédos déli szlávok Zsigmond és Mátyás idejétől már nagy szerepet játszottak a két szomszéd megyében. Sok adat maradt fel erről Teleki József „Hunyadyak kora“ művében, úgy Fehér „Codex diplomaticus“-ában. Legújabban bizonyítja ezt Iványi István „Szabadka története“ című monografiájában.*)

Szabadka tagadhatatlanul Bodrogh vármegyéhez tartozott, mert így említtetik madnem mindig az akkori okmányokban. Mátyás idejében Szabadka körül volt véve népes falvakkal és kisebb városokkal, melyeknek most szlávizált magyar nevük arra mutat, hogy egykor magyar lakóik voltak, így: Madaras, Tavankút, Napfény (Nagyfény), Csontafehér (Csantavér), Tornyos, Budakuta, Kölestartó, Likesegyház (Likas puszta), Veresegyház (Verusity), Györgye (Györgyén), Bajmok, Tompa, Ludasegyháza (Ludas), Sebesegyháza (Sebesity), Sándor, Pálegyháza (Pality) stb.

Szabadka birtokosai gyakran változtak**), 1439-ik évben királyi birtok lévén, Albert király ez évben Hunyady Jánosnak ajándékozta. 1462-ik évben özvegye Szilágyi Erzsébet, még a puszták és helységek birtokában volt. Később fivére Szilágyi Mihály birtoka lett, ettől örökölte Mátyás király, ki ezen birtokokat dengeleghi Pongrácz János

*) Lásd: Iványi: Szabadka története.
**) Teleky: Hunyadyak kora. 250. l.

erdélyi vajdának adományozta, ennek halála után ismét Mátyásra szállottak, noha Pongrácnak két nővére Ujlaki Katalin és Oroszlánkevi Menyhértné volt. Mátyás király halála után birtokait II. Ulászló király örökölvén, a király Szabadkát környékével 1501-ik évben Mátyás természetes fiának Corvin Jánosnak adományozta, a kihalt Gara, Marothi családok, valamint anyja Erzsébet birtokaival együtt. János 1504-ik évben szinte elhalván, Szabadkát és pusztáinak egy részét Futakkal együtt 1504-ik évben kedvencének Török Imrének ajándékozta. — Jánosnak özvegye Frangepán Beatrix, II. Ulászló nógatására Brandenburg György őrgrófhoz férjhezmenvén, Ulászló, János birtokait a nevezett őrgrófnak, Beatrix férjének adományozta, de ez ellen Török Imre, mint birtokban levő felszólalván, az őrgróf többé nem háborgatta, azonban most Ujlakiné Pongrácz Katalin, néhai Pongrácz János nővére tett óvást, végre Török Imre, II. Lajos királyi engedményét kinyervén, nyugodt birtokban maradt. Ezután a török idők, úgy Dózsa és a fekete cár pusztításai bekövetkezvén, Szabadka is összes lakóival és környékével elpusztult és csak a törökök kiűzetése után lett előbb katonasánc, utána kincstári birtok, végre királyi város.

A legérdekesebb okmányok közé tartoznak nemcsak a helységekre, de lakóik nemzetiségére nézve is a fenmaradt dézsmalajstromok 1520., 21., és 22-ik évekből és így 4 évvel a mohácsi vész előtti időkből. Itt megjegyzendő, hogy Bács és Bodrogh vármegyék helységei nagyrészben, a nemesi curiák pedig majdnem kivétel nélkül még az összeírás előtti időben Dózsa felkelői által elpusztíttattak.

Az 1521-ik évi összeírásban találtatnak Bodrogh vármegye helységei külön összeírva és 6 csoportba beosztva következőkép:

I. Orosz, Ságod, Körtvélyes, Szentgyörgy, Csanád, Iser, Kákony, Istvánvölgye és Szent-Pál.

II. Pacola, Kajand, Zekely, Kakót, Katymár, Eszter, Vanna, Csomokla, Halmos és Szent-Mihály.

III. Sükösd, Hercegszántó, Davoth és Báthmonostor.

IV. Besenyő, Szántó, Boróth, Zsida, Csőzápa, Árokháza, Mátéháza, Borsód, Gara és Tárnok.

V. Vizmelléki Zaka, Nagy-Hetes, Kis-Hetes, Bodrogh, Udvard és Szőlős.

VI. Gergelyi, Budi, Jánosi, Geszth és Erdőalja.

Az 1520., 21. és 22-ik évi három összeírás szerint Bodrogh megyéhez a következő községek tartoztak.

Adorján, Baja, Bakács, Báthmonostor, Brek (Béregh), Besenyő, Bodrogh 147 adózóval, Bodrogh-Monostor, Bortyán (Monostorszegh mellett), Csente, Csomoklya, Dalacsa, Gara, Daut (Dautova), Gergelyi, Háj-Szent-Lőrinc (Szónta mellett), Halas, Halmos (Almás), Haraszti (Rasztina), Hetes, Kákoth, Kanizsa, Kölöd (Kolluth), Lak, Lekcse, Maróthfalva (Ó-Morovica), Pacsér, Régh (Rigyica), Sári, Szabadka, Szent-Mihály, Szent-Pál, Szent-Trinitás, Szeremlye, Szőlős (Szelencse Zombor mellett), Tamásfalva, Tárnok (Báthmonostornál), Tatárrév (Monostorszegh mellett), Tóti és Zenta.

Itt ismét megjegyzendő: hogy a Bajmok, Szeghegy (Szegegyháza) és Becse közti terület ez időben Csongrád megyéhez tartozott, továbbá hogy a Tiszavidék alsó része szinte nem íratott össze, mert az 1522-ik évben a belgrádi török őrség által elpusztíttatott.

Zombor város területébe a következő Bodrogh vármegyei helységek olvadtak be: Gergelyi (Gligoria, Karakoria most), Ivánfalva (Ivanovoszelo), Lekcse, Szőlős, Csobor-Szőlős (Szelencse), Tamásfalva (Tamaslia).

A mohácsi vészt megelőző időkből a következő családok és birtokosok nevei maradtak fenn Bodrogh megyéből:

Becsey Imre 1318. Magyar Pál és neje Csapó Margit 1335.

Berek István, Peturd Fábián, Peres Mihály, Lekcse Illés 1378. Herczeg Péter 1350. Cseh Péter kolluthi birtokos 1435. Garay Péter, Tamás Mihály és István 1342. Czobor Imre és Márton 1476. Czobor János 1482. Kermus Péter 1333. Báal Ágnes 1407. Csáky László, Mihály és György 1428. Laky Miklós és Jakab 1332. Sulyok és Lekksey család 1372. Borothy Biró György, Szilágyi Erzsébeth 1462. Markos Péter 1462. Szemlényi Gábor 1439. Hunyady János 1440. Szilágyi Mihály de Horogszegh, Mátyás király 1459. Dengelegi Pongrácz János 1464. Corvin János 1501. Doroszlay János 1503. Keled gróf 1327. Dersanóczy Gergely 1449. Niczky Benedek 1478. Gyulay Frank és Némethy István 1464. Laky Miklós 1301. Kisvárday 1350. Alispánok és így valószínűen birtokosok is voltak: Budi 1280. Abulmár Péter 1350. Lekcsey Péter 1354. Bajcsy Tamás 1360. Szentmiklósy Tamás 1376. Bortyán Miklós 1381. Haraszti Benedek 1382. Tors János 1389. Nagy Mihály 1390. Selendy Albert 1391. Harapy Mihály 1392. Gathy Péter 1393. Vizközy András és Dersy János 1400. Csapy Domonkos 1415. Ördög István és Leustach Aky 1421. Szentkirályi János és Katona Péter 1430. Szász János és Zugdja Tamás 1432. Zelendy Jank és Pakay Balázs 1448. Kis Bálint és Tagyalay Lőrinc 1464. Geszty János és Nagyvölgyy László 1468. Kassovics Vuk 1477. Czobor János 1482. Ordódy Gergely és Cséby Fodor Péter 1509.

Bács vármegyének a mohácsi vész előtti nevezetesebb helyei a dézsmalajstromok és más okmányok szerint a következők: Almás (Temerin mellett), Szentgyörgy, Alpár, Apáthi (Apatin), Aranyán (Temerin mellett Aranyanszka klisza), Bács, Bajcs (Bajsa), Bancsa (Bácsujfalu mellett), Bankháza (Glozsán mellett), Becse, Bégatorok (Petrovác mellett), Begecs, Bela és Telek (tiszai kerület Becse és Petrovoszelló közt), Bodon (Petrováci határban), Boldogasszonyfalva (Goszpodince), Csúrogh, Ders vagy Dersfalva (Tercsanik Bács mellet), Devecser (Szent-Tamás),

Réthen, Csikér, Mező- és Vizes-Turol (Turia), Dobra (Gajdobra, Kis-Dobra verbászi határ, Bándobra kúlai határ, Egyházdobra, Golodobra Pivnica mellett), Doroszló, Félegyháza, Földvár (palánkai határ), Gradina (zombori határ), Futak vagy Batkai, Gajdel, Geresd, Ireg (Irisác pirosi határ), Jakabfalva, Cherlek (Kér és Lak együtt), Undontew, Kemend, Kereki, Keresztur, Kér, Keszi (több helyütt előjön), Kisdi (Kisdi-Vásárhely), Kölpi (Kulpin), Kő-Szentmárton (ujvidéki határ), Kövi (Kuva), Moha-Rév (Mohol), Morhant vagy Morhant-Szántó (Hódságh mellett), Nagyvölgy (talán Duboka), Paraszti (Parasztinác Ó-Verbász), Pest-Ujlak (palánkai határ), Pétervárad (Vásáros-Várad), Sáp (Saponya zombori határ), Szent-Iván (Kovil-, Priglevica- és Deszpot-Szent-Iván?), (Kovil-Szent-Iván Doroszló mellett, Egyház-Szent-Iván, Deszpot-Szent-Iván), Szentpéter (Petrovác), Szilbás, Szónta, Szőlős (Szelencse), Szőreg vagy Csőreg (Szireg), Tapolca, Titel, Tóthfalu és Csomafalva. (A mosztonga mellett Doroszló környékén, egyik a jobb, a másik a bal parton.)

Bács vármegyére nézve különösen nevezetes az 1522-ik évi dézsmalajstrom, melyben az egész megye öt csoportra van felosztva és pedig külön összeírók vezetése alatt, a lajstromokban a dézsmaadók nevei is benfoglaltatnak, ezek kivétel nélkül magyar nevek, a községek nevei a következők, a nagyobb dézsmaadók számát is hozzátéve:

1-ső kerület: Halmosy Balázs és Német Biró Mátyás összeírók alatt:

Monostorszegh, Kis-Szónta 50, Széplak (Novoszelló mellett), Hernye, Tóth-Szőregh, Erdőmög, Kemend (Monostorszegh melletti erdő), Dersfalva (Bácsujfalu mellett Tercsanik), Fábiánfalva, Keresztur, Berszeg, Falkomár 53, Bájkút, Fűszeg, Cserefalva, Szónta 141, Csaszló, Cöszlaka.

2-ik kerület: János Némethy plébános és Kisfaludi Radács Dénes összeírók vezetése alatt:

Ispánfalva, Tóth-Vajszka, Perkeleth, Vajszka 52, Bozgás, Kereki (Kerekity puszta), Tóthfalu, Morhant (Szántó), Morocska, Kisfalud, Alsó-Patona 56, Németi (Nemcsasze Lality mellett) 51, Kis- és Nagy-Geresd, Kőégető, Várszögh (Várhegy Szeghegy mellett), Holytag, Nagyvölgy, Szent-Márton, Félegyháza, Pűrfalva (Birvala Cservenka mellett), Verőfény, Péczel, Nyék, Földvár, Monosfalva, Lengyel, Jófalu, Szent-Lőrinc (Lovranac Bukin mellett), Egyedfalva, Szurdok, Gemecsen, Sándorfalva, Lugas.

3-ik kerület. Domby György és Vajszkai Fabó Fábián összeírók vezetése alatt:

Bancsa 107 Bancsa (Paraga mellett), Mindszent, Szentlélek, Gesze, Varjad, Kaputh, Elős, Horváthi, Kereki (Kerekity Gajdobra mellett), Machal (Mocsári) 50, Gáré (Hódságh mellett), Izsák, Kereked, Thyl, Tolmád, Csika, Dál és Mácsa.

4-ik kerület: Belvári Porkoláb Péter és Péter barát összeírók vezetése alatt:

Kér, Jakabfalva, Alathk, Ivnó 64, Ivánkafalva, Doroszló, Thewl, Batha, Tóthfalu, Csomafalva, Enik, Petróc, Tarcsa (Torzsa), Répás, Tatárrév (Tatárnica Begecs mellett), Banrád.

5-ik kerület: Zethey István és ujfalusi Biró Mátyás összeírók vezetése alatt:

Kecsmen, Józan (gajdobrai határban), Drág (Futtak és Petrovác közt), Vásáros-Várad (ujvidék), Szajol, Kiszács, Mortályos (Szajlova és Mertvalos Ujvidéki határban), Csömöri (Temerin), Boldogasszonyfalva (Goszpodince), Szőreg (Szireg), Boron, Zsedvár (Temerin mellett), Szent-András.

A mohácsi vész előtti időkben Bács vármegyében előforduló családok és birtokosok neve következő:

Futaky Dénes 1350. Titeli káptalan 1441. Garay hercegek, Horváthi család, kalocsai érsekek, Szilágyi Hunyady Erzsébet a XV. században. Bánkbán, Brankovics György, Monich Ábel, Futaky István 1282. Vitéz Leonard, Bezniczei János 1517. Bácsi káptalan. Kereszturi család 1300. Szőrös Gotthard, Thurhuzy Miklós 1325. Szalacsi Márton és Mihály 1426. Angyal Zsófia, Csibay testvérek, Nagy Imre 1411. Doroszlóy László 1455. Szeles Benedek és Pál 1361. Sárvári barátok 1250. Futaky Dienes 1282. Corvin János, Török Bálint 1501. Brandenburg György 1504. Sárkány Ambrus 1511. Kis Horváthi János és neje Klára, Bánfy Lőrinc, Erdődy család 1504. Kemendy család 1373. Mende Márton 1449. Frater család 1263. Békésgyulai vár. Mocsári bán 1231. Ország Mihály 1481. Szerémi Püspökség 1526. Becsey Imre 1332. Keled gróf 1255. Nagyvölgyi László 1439. Sulyok, Sántó, Zsámbok családok 1467. Podmaniczky család 1509. Czobor család 1509. Ujlaki hercegek 1486. Ó-budai apácák 1382. Szentiványi Pál, Szentkirályi fivérek, Fejes László 1482. Brozaky Cseh István 1428. Csői Sáfár fivérek 1406. Paragai nemesek 1353. Cytvar Lőrinc 1322. Harapkői Botos György 1461. Czobor János 1461. Titeli apát és káptalan 1139. Kemendi Csend Miklós, Cséry Mihály, Literatus Matyás 1498.

A családi névvel megnevezett főispánok:

Vid 1074. Keled 1103. Mogh 1188. Bánkbán 1212. Angelus Ivanits bolgár herceg 1242. Bagon 1251. Erney 1255. Drugeth János 1327. Miklós machói bán 1338. Czudar Péter 1368, Horogszeghi Szilágyi László 1428. Várady István 1463. Geréb László 1501. Várady Péter 1481. Kinizsi Pál 1486. Sonuj József 1494. Frangepán Gergely 1503. Tomori Pál 1521.

Legtöbb felvilágosítást fognak majd adni a római vatikáni levéltárban őrzött magyarországi pápai dézsmaszedési lajstromok a XIV. és XV. századból, ha majd átkutatva közzétetnek.

A vegyes házakból származó királyaink alatt is nagy befolyást kell tulajdonítanunk az egész országra nézve a zsidóknak.

Károly Róbert király egész kormányzása alatt a zsidók az országban békében maradtak, nem létezik okmány, mely üldözésükről szólana.

Károly utóda Nagy Lajos kormányának első évei szinte békében folytak le, de Nagy Lajos fényes tulajdonainak is megvoltak árnyoldalai. Lajos tetőtől talpig lovagias szellemű király volt és így nem volt ment a középkori lovagok előítéleteitől sem, mint ilyen a római pápák feltétlen követője volt, őtet is uralta a térítési szellem, ez irányban akarta ő is erőtetni, illetőleg erőszakolni a rác, bosnyák, görögök, de főleg a zsidóknak a katholikus keresztény hitrei téritését és miután ez jó móddal nem ment, erőszakhoz nyúlt, főleg a zsidók irányában, mi annál könyebb volt, mert a zsidóüldözés akkor ismét el volt terjedve egész Európában. Végre Lajos is 1350-ik év körül az összes magyarországi és 10 évvel utánna a lengyelzsidókat is kiűzte az országból, mely alkalommal sok zsidó, hogy ne kelljen kivándorolni, felvette a keresztény hitvallást, de sokan inkább kivándoroltak, hogysem elhagyják ősi hitüket. Ingó vagyonukat magokkal vitték, így költöztek át azután ez alkalommal számosan Ausztriába, főleg Hainburgba és Bécsujhelybe, úgy Cseh- és Morvaországba, sokan Lengyelországba is menekültek, hol az akkor uralkodó Nagy Kázmér király barátjuk volt.

A kiutasítás leginkább sujtotta a pozsonyi, nagy-szombati és soproni zsidókat, noha a király részben igazságos volt irányukban, mert a keresztények tartozásait a zsidóknak visszafizetni parancsolta, de azért sokszor az ily követelések épp a király által keresett okokból megsemmisíttettek.

A számkivetés nem sokáig tartott, mert Lajos már 1364-ik évben a visszatérést megengedte és mivel az némi zavart idézett elő, a zsidóügy rendezése és rendbetartása végett, egy új hivatalt állított fel a zsidóbiró személyében. Az első zsidó-

biró volt Simon mester, utána az ország legelőbbkelői, a tárnokmesterek és a nádorok lettek zsidóbirák.

A visszatérő zsidók leginkább a németek által lakott városokban telepedtek le és minthogy a pénz és kereskedés ismét kezükbe jött és a nyerészkedés és uzsoráskodás újból fő foglalkozásuk lett, ez által gyakori összeütközésbe jöttek a néppel úgy, mint nagyúri adósaikkal, de főleg a velük versengő németekkel. Hozzá járulván ehez még az egyház nem szűnő üldözése, ily körülmények között a zsidógyűlölet mindinkább lábrakapott.

Ezen gyűlölet leginkább a városokban nyilvánult, hol a királyt helyettesítő zsidóbiró beleegyezésével a polgárok gyakran zsidóellenes rendszabályokat alkottak; így például Budán a „budai törvénykönyv“ külön öltözetet ír elő számukra, hegyes zsidókalapot, vörös köpenyt és ennek legfeltünőbb helyén legalább is arasztnyi sárga foltot. Noha a „budai törvénykönyv“ a zsidók létét biztosította, még is sok megalázásoknak tette ki őket, még csak a 16-ik század elején a zsidójelek mindenfelé magoktól megszűntek, de azért dacára, hogy pénzükre szükség volt, még hivatalosan is megbélyegző neveket kaptak, például Pozsonyban: „a gonosz zsidók lajstroma“.

A zsidógyűlölet általános volt Nagy Lajos idejében is, mely különösen husvét napján nyilvánult, így 1391-ik évben, de a király tekintélye oltalmazta őket, hol csak lehetett.

Lajos halála után, Zsigmond király alatt mindinkább terjedtek a zsidók, IV-ik Béla kiváltságai ismét feléledtek és a király által megújíttattak; Zsigmond bánásmódja újból felbátorította őket, az Ausztriából, Német- és Franciaországból kiűzött zsidók ismét Magyarországba menekültek, hol a király őket pártfogásába vette, így például az általa épített Zsigmond templomát ts a budai zsidóutcába rendelte építtetni.

Zsigmond halála után Albert király meghagyja ugyan szabadalmaikat, de azért csak a keresztényhitre térteket veszi különös pártfogásába. Hunyady János kormányzó előbb védi

őket a városok zsarolásai ellen, de később kiszolgáltatja öket. V. László Magyarország kivételével, mindenütt üldöztetni engedi a zsidókat, de itt Capistrán Jánosnak a hitetlenek elleni szónoklatai sem idéztek elő zsidóüldözést.

Corvin Mátyás bevonulása az országba, valóságos diadalmenet volt, a zsidók sem hiányoztak a díszmenetekből. Mátyás mindenütt kegyesen fogadta őket és már 1459-ik évben megerősítette szabadalmaikat; a megszűnt zsidóbiró-hivatal helyébe pedig úgynevezett zsidó-praefekturát állított fel, mely az udvarnál székelt.

Ezen kedvezményt a zsidók hálás örömmel fogadták, minek Beatrix királyné bevonulása alkalmával fényes jelét adták, mert a zsidók pompás díszmenete ritkította párját. A zsidók legjobban örültek, hogy az udvarnál lakó zsidó-praefektus nem úgy mint eddig a zsidóbiró keresztény, de Mátyás alatt zsidó volt. A zsidó praefektus hatalma az egész országra kiterjedt és a király különös oltalma alatt állott. Ő szedte be a zsidóadókat és intézte a zsidók közti ügyeket. E praefektura Mátyás alatt, úgy utánna is a Mendel családban apáról fiúra szállott.

De dacára mindennek Mátyás király sem volt egészen ment korának előítéletétől, azért találjuk gyakran a zsidóságra nézve intézkedéseit oly ellentéteseknek. A szidók adóját például az Albert király alatt fizetett adóösszeggel összehasonlítva, ötszörösen felemelte; a zsidók követeléseit a tőke, valamint kamatjaira nézve, gyakran indokolatlanul megsemmisítette. A kereszténynyitre áttért zsidóknak követeléseik nem követeltettek ugyan, de zálogba semminemű ingatlant sem vehettek és királyi hivatalt nem viselhettek.

Ezen okból azonban sok gazdag zsidó kényszerülve volt kereszténynyitre térni, mert akkor nemcsak óva volt minden erőszak ellen, de mint megtértek mindennemű jogokat is szerezhettek. Így magának Mátyásnak keresztapja Thuz János ilyen áttért zsidó volt, nagy uradalmakat szerzett, hozzá

Horváthország bánja lett. Osvald fivére pedig zágrábi püspök volt, de azután kegyvesztett lett.

Ilyen volt Hampó nevű gazdag sváb zsidó is, az előkelő Ernuszt család ős apja, kit Mátyás különösen kedvelt. Bányaigazgatónak és főispánnak nevezte őt, de később szinte kegyvesztett lett.

Mindenesetre mondhatni, hogy Mátyás kormánya alatt, a zsidók ugyan biztosságban és békében élhettek, de anyagilag a sok fizetés és teher miatt sülyedtek.

Mátyás erős kormánya megszűntével, megszűnt a zsidók biztossága is, az üldözés ismét általános lett, az erélytelen Beatrix özvegy királyné rendeletei dacára; az együtt kormányzó Corvin János pedig maga is az üldözők közé tartozott, Tatai birtokáról a zsidókat elűzte, vagyonukat elkoboztatta. A pompával fogadott II. Ulászló a zsidók zsarolásával kezdette meg kormányát, noha megerősítette előbbi szabadalmaikat, azért a zsarolás és üldözés országszerte űzetett; a városok úgy, mint a főurak egymással vetekedtek az erőszakoskodásban, úgy, hogy számos zsidó el akarta hagyni a királyi városokat, de ezt a király úgy, mint a városok megakadályozták. A zsidóhajsza átalánossá vált, Nagy-Szombaton 1493-ik évben máglyákon égették el a zsidókat. A következő években pedig Budán ismét véres zavargások következtek, melyeket csak Bakács bibornok lovasai voltak képesek elnyomni.

II-ik Ulászló, ki folytonos pénzzavarban szenvedett, a zsidókat mint királyi vagyont tekintette és bántalmazásukat vagy épp elűzetésüket nem érettük, de saját érdekében akadályozta.

Míg nagyobb veszedelem érte a zsidókat Bakács érsek által hirdetett keresztes hadjárat és Dózsa György zendülése következtében, a hitetleneket pusztító keresztesek, úgy Dózsa parasztjai, legelőször a zsidók ellen fordultak, irtván, rabolván őket, merre lehetett.

A zsidók oltalomért II-ik Lajos gyermekkorában annak

gyámjaihoz: Báthory István nádor, Brandenburg György, Bakács bibornok és Bornemiszához fordultak, akik pénzért mindent megigértek, de mitsem tettek, végre a nagykorúságát elérő király 1518-ik évben nemcsak szabadalmaikat megerősítette, hanem 1520-ik év körül a zsidókat bélyegző viseletet is megszűntette.

II-ik Lajos királynak nyomorúságos pénzviszonyai ismeretesek, a királyi háztartást is csak hitelre lehetett fentartani, hol a zsidók bizonyára jó szolgálatokat tettek. Az adók a zsidóságra is mindig terhesebbek lettek, 1524-ik évben a zsidóság összes adója 1600 arany forint volt, kétszer annyi, mint Ulászló alatt, de ez csak a rendes adó volt, a rendkívüli kivetések mindig sűrűbben érték egymást, a pénzt végre onnan vették hol találtak. Lajosra különben nagy befolyással volt a spanyol származású, a zsidógyülöletet magával hozó Mária királyné.

Kedvezőtlen befolyást gyakorolt a zsidókra nézve a híres Szerencsés Imre, Perényi Imre nádor keresztapasága mellett kikeresztelkedett dúsgazdag zsidó, ki mint Szalkay esztergomi érsek és királyi kincstárnok tanácsadója, az oligarchák és a nép gyűlöletét vonta magára, de kit a király oltalma alá vett. Az országgyűlésen történt megtámadása után Szerencsés elfogatott ugyan, azonban hamar kiszabadult, ezért a nép annyira felbőszült, hogy a nemesség szolgáival egyesülve, megtámadták a menekült Szerencsés budai házát, melyet földig lerontván, tömérdek ott felhalmozott kincseit elrabolták, sőt ezzel sem elégedve meg, az összes magát bátorsággal védelmező budai zsidóság házait feldúlták, lakóikat kifosztották, bántalmazás közben sokakat megöltek.

Mindez 1525-ik évi május havában a tehetetlen király palotájának szomszédságában történt és csak Szapolyai György hajdúi voltak képesek a rendet annyira, mennyire ismét helyre állítani.

De azért Szerencsés nem csüggedett, ismét előtérbe

lépett, kibékítette az ellenpártot, Zápolya Jánost és különösen legnagyobb ellenségét Verbőczy Istvánt, új jövedelmi források megnyitását igérve, annyira megnyerte őket, hogy most ellenei lettek védelmezői eddigi barátai ellenében, úgy, hogy a hatvani országgyűlésen a kincstár kezelését ismét rábízták. Most az összegyűlt nemesség Szerencsést megbosszulni akarván, Verbőczy, mint Szerencsés előbbi ellensége ellen fordult, fenyegetés között kellett menekülnie. Végre Szerencsés 1526-ik évben kevéssel a mohácsi vész előtt Budán meghalt. Szerencsés rendkívüli egyéniség, de épp oly jellem-, mint erkölcstelen volt, mint az akkori idők intézői általában voltak.

Noha II-ik Lajos király uralkodásának második felében szinte oltalmában tartotta a zsidókat, de királyi tekintélye akkor már annyira sülyedt, hogy hasztalan volt minden parancsa és a zsidók az egész országban mindennemű önkénynek és zaklatásnak voltak tárgyai. Megszűnt minden rend, a fenyegető veszedelem sem volt képes a gyenge király vezetése alatt a szétforgácsolt hazai erőket egyesíteni és bekövetkezett a siralmas mohácsi vész, mely nemcsak az ország, történetének, de a zsidóságnak is válpontja lett.

V.

A Habsburgok kora.

Mátyás király halála után hirtelen állott be az egykor hatalmas ország hanyatlása, mely végre az ismert mohácsi vészhez vezetett.

Már Mátyás idejében kezdetét vette, Beatrix pártjának, valamint az oligarchák és a papságnak fondorkodása, úgy, hogy már ő kénytelen volt Bács várában törvényt tartani, az őt Boszniába nem követő zászlósok ellen. Vitéz érsek ellenségeskedése ismeretes. Ulászló és II-ik Lajos gyengesége és Szerencsés zsidó zsarolása nevelte a zavart, a futaki és bácsi országgyűlések — luterani comburantur — ismét új zavaró elemeket idéztek fel, végre a hatvani országgűlés egész a szétbomlásig emelke-

dett, nem volt többé álameszme, csak önzés és nagyravágyás vezérlette a hatalmasakat, ki sem kívánkozott többé oly országba, melyet belviszály dúlt s vad ellenség martalékul ejtett. A Ferdinándok hosszú sora, valamint a többi Habsburgok nem is gondolhattak szervezésre, míg mindenütt csak harci kürtök riadtak és vad török-csordák versenyeztek a lázadók és pártütők pusztító csapataival, így hanyatlott azután a szép ország egész a szétomlásig.

Már a mohácsi vész előtt, a török hadak közeledése hírére, látván a lakosság a királyi hadak elégtelenségét és a védintézkedések zavarát, a dunai megyék, különösen Bács és Bodrogh megye lakosságának legnagyobb része menekült, és a Maroson túl levő vidékekre futott, hová egyébiránt a magyarsággal együtt a királyhoz hűn maradt szerbség is menekült, úgy, hogy a vidék egész Erdély határáig túltömve volt mindeféle néppel.*)

A mohácsi szerencsétlen ütközet után a szultán egész seregével Budára sietett és Bácsmegyét csak visszamenet érintette. A megye nemessége a szultán seregének hírére, a bácsi várba menekült, de a kis váracska csak egy napig védhette magát, a szultán kérlelhetlenül leöletett minden védőt. A többi lakosság a plávnai rengeteg erdőben, hozzáférhetlen mocsarak közt, sáncok közzé rejtette magát, de ez sem használt, több napi igen véres támadás és ellenállás után, melyben íróink szerint a törökök többet vesztettek, mint Mohácsnál, ezen menekülők is halállal fizették ellenállásukat; 200,000 emberre teszik a veszteséget, melyet az ország e hadjárat alkalmával szenvedett.

A győzelemittas szultán 1526-ik évi október 9-én hagyta el Bácskát, tömérdek rabszolgává lett fogoly kiséretében, megrakva kincsekkel és mindennemű zsákmánnyal, pusztítás és pusztulás jelezte útját, merre csak átvonult.**) De ez még nem volt elég a szerencsétlen Bács vármegyére, mert alig vonult

*) Lásd: Szentklárai: A dunai hajóhadak. 91.
Tomory Pál levele a királyhoz. Történ. tár. 1882. I. f.
**) Lásd: Fridr. Steltzer: Geschichte der Bácska 38. lap.

el a szultán, ismét új pusztulás követte távoztát, melyet most a rácoknak nevezett szerbek idéztek elő,*) Jovan vagy Ivan „fekete cárnak“ nevezett vezérük által. A nevezett egykor Zápolya János lovásza volt, egy fekete vonás húzódott homlokától végig a testén, babona és ügyesség csakhamar, nem tudni hogy, követőket szerzett részére, úgy, hogy 1527-ik év elején már több ezerből álló sereggel a Maros mentében Lippánál állott, követői vakbuzgalommal ragaszkodtak hozzá. Meghallván ezt előbbi ura Zápolya, magához hivatta Tokajba, kinek hűséget esküdvén, Zápolya gazdagon megajándékozta és megengedte neki, hogy Bácskában telepedhessék le. Ezen engedélyt Jovan mint ajándékot vette és lejövén Bácskába, kegyetlen módon elfoglalt mit lehetett, a nemesség curiáit tűzzel, vassal elpusztította, a foglyokat karóba húzatta és magát cárnak neveztette. Hasztalan védelmezték magokat Török Bálint és Csáky László; két vesztett csata után utóbbi életét is vesztette.

Megfékezése végett Zápolya Perényi Péter erdélyi vajdát rendelte ellene, de Jovan őt Szőlősnél a Maros mellet 1527-ik évi ápril havában megtámadván, seregét visszaverte. Hatalma és híre a fekete cárnak annyira nagy lett, hogy 1527-ik évi ápril 15-én I-ső Ferdinand őt nemcsak egy saját kézirattal megtisztelte, de mindenféle ajándékkal, ágyúkkal elhalmozta, egyedül a hűségi esküt követelvén tőle. Ezen eljárás csak növelte tekintélyét, mely által serege különösen az azon vidékre a törökök előtt menekült szerbek és oláhokból annyira szaporodott, hogy Jovan a második ütközetben is Perényi ellen győztes maradt.

Végre Zápolya megsokalván a dolgot, Perényi mellőzésével a nagyvárdi püspököt Czibakot küldötte ellene, ki is

*) Brodarics descriptio cladis Mohács.
Verancsics m. tört. eml. III. 20. k.
Pray epistolae prve. I. 263.
Horváth Mihály: III. 419.
Jászay Pál: A moh. vész után. 28. l.

azon év julius 25-én Jovan seregét utolérvén, tökéletesen tönkre verte, úgyannyira, hogy maga a fekete cár is Szegednek futván és a város kapuja előtt egy szegedi Orbán nevű polgár által felismertetvén, egy jól célzott lövés által földre terítetett. Minek hírére Török Bálint szabadkai várából előre sietvén, a futásnak indult szerbeket szétverte, a megtalált Jovan fejét pedig diadaljelképen Budára küldötte, hol Bécs felé fordítva, az északi bástyára kitűzetett.*)

A háromszorosan: a dózsaiak, a törökök és a fekete cár által tökéletesen elpusztított és kimerült Bács és Bodrogh vármegyék végre egészen a törökök martalékaiul estek, kik csak itt-ott tűrték a különben úgy is menekült birtokosok jogait.

Ez a korszak egész a XVII. század első tizedéig a török hódoltatásoknak és a magyar nemzet szenvedésének legpanaszosabb korszaka. Betöltik: János, Zsigmond sikertelen küzdelmei; Szuleiman szultánnak, Szokoli Musztafa, Hassan Pertef, Arszlán Fernád és Szinán basáknak irtó háborúi; Schwendi Lázár, Salm Rikhard, Mansfeld Károly és Erneszt főherceg védelmi harcai, a török bégek rablásai, az országot elözönlő idegen katonaság hatalmaskodásai és zsarolásai, a sűrűn tartott országgyűlések sem bírták kiengesztelni a balsors csapásait és mérsékelni az általános nyomort és inséget.**)

A győztes törökök a meghódított országrészt livákra, szanzsakokra és nahiekre osztották fel. Így történt ez Bács és Bodrogh vármegyékkel is.

Az újabb időben napvilágra jött magyarországi török defterekből tudjuk, hogy Bácska a szegedi liválhoz tartozott és hat nahiere (járásra) volt felosztva, ugyanis a szegedi, szabadkai, bajai, zombori, bácsi és titeli nahiekre, melyeknek a defterekben nemcsak falui és pusztái, hanem többször akóik nevei is fel vannak sorolva,***) de ekkor már a felsorolt

*) Lásd: Szerémi György: M. tört. Encd. 125. Istvánfy IX. 139. Horváth M. IV. 29. s. k.
**) Lásd: Szentkláray: A dunai hadihajók. 173—174.
***) Lásd: Az 1579. évi junius 21-én felvett deftert. Akademia kiadása. (CXLVIII. 321. l.)

lakók általában inkább szlávok, mint magyarok, bizonyitékul annak, hogy a magyar lakók vagy elűzettek, vagy menekültek és helyeiket a törökök által szívesebben látott déli szlávok foglalták el, kikre annál inkább szükségük volt, mert a törökök a föld művelésével nem foglalkoztak, de csekély számuk miatt nem is foglalkozhattak.

Az ozmanok másfél százados uralkodása Magyarhonban egészen meddő maradt, egy-két omladozó moseán és egypár nyomorult fürdőn kívül nem hagytak mást hátra, mint végtelen pusztulást és alattuk a népesség nemcsak hogy nem szaporodott, de szűntelen fogyott.

Mi volt az oka, hogy a török hódítás Magyarországon oly meddő maradt és pusztulásnál egyebet nem hagyott hátra? ennek több oka lehetett.

1-ör. Keleti vadsága a török fajnak, mely minden állami alkotást lehetetlenné tett és vad szenvedélyü önkénykedéssel uralkodott zsákmánya felett, ellentétben a nyugati mórokkal, kik a műveltségre fogékonyak voltak és felvirágoztatták Afrikát és Spanyolhont.

2-or. A korán téves tanai, melyek vakbuzgó, türelmetlen gyűlölettel viseltetnek minden ellen, mi keresztény. Sokan a törökök uralmát, mint különösen türelmest szeretnék kiemelni, de a törökök a protestansokat, mint gyengébb hitfelekezeteket, inkább megvetették, mint tűrték, ellenben a katholikusok képeit és faragványait, főleg körmeneteiket, mint istentelen bálványozást üldözték; ezt bizonyítja azon tény, hogy az egész alföldön, kivéve egy-két ferenciek zárda templomát és egy-két istállónak használt nagyobb egyházat, mint például a pécsit és a budai Mátyás templomát, nem maradt fenn utánok egy templom vagy plébánia sem az egész országban. A zsidókat azonban, mint bérlőket már akkor szükségkép használták, azért tűrték.

3-or. A személy- és vagyon-biztosság tökéletes hiánya.

A törökök, kivéve a nyert csaták utáni napokat, nem öltek és gyilkoltak ugyan szerfelett, de nem kíméletből, hanem ön-

hasznukból, mert a foglyokat jó zsákmánynak tekintették, százezrenkint hurcolták azokat magokkal, kiket azután vagy drága pénzen kiváltattak, vagy szolgálatra és munkára használtak, az államnak jutott rabszólgákat pedig katonák sorába dugták, hol azután százezrenkint hullottak az ázsiai csatatéreken, végre a nők a legkedveltebb vendégei voltak a haremeknek a hódítási időben. Így fogyott azután fokonkint a népesség egész a pusztulásig.

Mi az ingatlanok tulajdonát illeti, a törökök nem sokat törődtek az előbbi tulajdonosokkal, mert mint hódító foglalók léptek fel, azonban a hódítás után a birtokokat nem osztották ki a győztesek közt, hanem a tulajdonjogot hozzájuk az állam tartotta meg, úgy, hogy azokat csak bérbeadottaknak kell tekinteni. Elzálogosításuk, elcserélésük, vagy eladásuk előttük mindig érvénytelen volt.*)

Ezen okból az elfoglalt földek egyik részét bérbeadták és a bérlet jövedelmét a „világvédő“ szultán pénztárába fizették, a földnek fenmaradt részét pedig hűbéres haszonélvező birtokosok közt osztották ki, kik azután a jövedelem egy részét a török spahik, bégek és basáknak tartoztak kiszolgálni, tartozván egyszersmind szükség esetében hadi szolgálatokat is, fegyverrel vagy ásóval az erődök építésénél teljesíteni.

4-er. A törökök igazságtalan és nyomasztó adórendszere. A törökök soha sem gondoltak a meghódított tartományok jólétére, azokat csak mint zsákmányt tekintették, melyből annyit zsaroltak, a mennyit lehetséges volt, mert nekik a hódítás fentartásához pénz, sok pénz kellett. A jövedelmek beszedését pedig szívtelen bégekre, basákra bízták, kik után mindig az állam volt az örökös, azért a nagy vezérek nem is gondoltak vele, ha azok ezen vagy azon úton gazdagodtak.

Az adókivetés és behajtás rendszere abból állott, hogy az évi adókat nem egyesekre, de az egész községre vetették ki, de az egyszer évek előtt kivetett adóösszegeket évenkint nem

*) Lásd: Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás alatt. 198. l.

igazították ki, sőt nem törődve a jó vagy rossz évvel, vagy a könnyebben kikerülhető zsarolás miatt a falvakból városokba menekütt adózók számának apadásával, az egész, évek előtt kivetett összegeket az összes lakosságtól a legnagyobb szigorral hajtották be, így azután az adózás elviselhetlen lett és tényleges pusztulásra vezetett. Így pusztult el az alföldön 900 falu és város, így pusztult el különösen Győr és Fehérvár megyének nagy része.*)

*) Schwicker: „Geschichte des Tem. Banats“ munkájának 215-ik lapján a következő török levelet közöl:

„E levél adassék Kis István ő kegyelmének Solymos vára vitéz kapitányának, a mi minden időben áldással tisztelt szomszéd urunknak saját kezeibe.

„A nagy Istentől minden jó áldást kivánva és saját tisztességes üdvözletünk előrebocsátása után, kegyelmednek nagy és vitéz ur hozzám intézett levelére a következőket válaszoljuk: Kegyelmed néje bántatlanul van a temesvári pasánál, itteni nagy urunknál. Azonnali szabadon bocsáttatása iránt hasztalanul vetettem magamat közbe, míg kegyelmed a fogoly Fatimet ki nem adja. Az erre vonatkozó feltételek nagy urunknak mellékelt leveléből láthatók Azon foglyokat szabadon eresztem, kik megigérik, hogy mindegyik fejenkint 30 fát ültet és kétszer tiz kibla (véka) rozsot termeszt. Ilyen soha nem lehet rossz ember. Adó dolgában minden kapu 2 frtot és 30 fillért fizessen, ez nem sok, egyébiránt is mi szegény alattvalóinkkal megegyezünk, egy forint fejében fát ültessenek, és Allah csak azokat áldja meg, kik azt teszik; ti is tegyétek azt, a mi szomszédságos kérelmünkre, akkor azután mi is, ti is tanultok valamit és békességben és jó barátságban élünk. Kegyelmed azon súlyós panaszát, hogy közülünk sokan a szegény alattvalókkal rosszul bánnak, mennyire tőlem függ megorvoslom, de miért vannak közöttetek is oly rossz lelkek, hogy az ültetett fákat kivágják és ez által nem az ellenségnek, hanem saját hazájuknak tesznek kárt! A vitéz magyarok ugyan annyi Tamerlinek lehetnének, ha a fákat ápolnák, földjeiket mívelnék; ki hazája földjét míveli, az erős lesz és nem vesz el; ha minden magyar 10 kibla buzát termesztene, egyik a hazáért, a másik saját földjéért, most azonban egy magyarra ezer kores esik és nekünk a nagy Isten csak a ti rosszaságtok miatt segített. Becsületes ozman csak az lehet, ki hazája földjét míveli. Csináljatok Takim vekait (törvény?) és szent parancsul tegyétek bele mindenkire nezve, hogy unokáik e derék ország földjét jobban míveljék, mert különben pusztulása, fogsága, átka következik e vitéz nemzetnek, mely vesztett csatában is vesztes marad és a nyert csatában veszt, mit a magyarnak a jó ozman nem kiván, mert mi régi vér vagyunk.

„Ne haladjatok tovább ez úton, mert különben széttörnek és szórnak benneteket; hanyagság miatt a kis jobbágy annyi adót fog fizetni, mennyit most két nagy jobbágy fizet. Míg Aegyptom és Granada maga mívelte földjeit, nem lehetett őket legyőzni, midőn pedig szép ruhák végett a világba indultak, akkor elvesztették szivüket és legyőzték őket. A nemzetek elvesztek, nem mintha helyük nem volna, hanem azért, mert tunyaságukban elfajultnak. Én három világrészben voltam, hanem szorgalmas földmívelőt rossz sorsban sehol sem láttam.“

„Vegye ezt kegyelmed komolyan fontolóra és szolgáltasson nekünk is kevés igazságot. Adja Isten kegyelmednek legjobb áldását és minden magyarnak jobb szerencsét, a

Sokat szenvedett az ország lakossága a szabad hajduk garázdálkodása által is a XVI. és XVII. század első felében. Ezek eleinte mint pásztorok tűntek fel, kik felfegyverkezve kalandoztak szerteszét, de csakhamar a hon védelme helyett rablásra vetemedtek és a közbátorságra annyira veszedelmesek lettek, hogy nem egyszer törvényeket kellett ellenük hozni. Később a mohácsi vész után mint testület lépnek fel és hol egyik, hol másik dynasta szolgálatába léptek, de sokszor függetlenül is harcoltak úgy a törökök, mint saját honfiaik ellen, mindenütt prédára leskelődve és rabolva, hol szerit tehették. Voltak hajduk, Ferdinand, Zápolya, úgy az erdélyi fejedelmek szolgálatában is.

Délmagyarországban nem volt mit keresni valójuk, mert az elpusztulva, nem adhatott prédát, annál inkább raboltak és pusztítottak a szomszéd Baranya, Tolna, Fehér megyékben, később az Erdéllyel szomszédos vidékeken is, Kalocsát is ők pusztították el, leölvén az ottani magyar lakosságot, a híres nagy bazilika is az ő áldozatjuk lett. Bács vármegyében nem igen említtetnek, ha csak Illésházi egyik levelében említett Tobolyát nem vesszük a mostani Topolyának. De nem is volt Bács-Bodrogh megyében mit rabolni, mert itten minden kietlen pusztaság volt. A hozott többrendű törvények sem fékezhették őket, a szerencsétlen békétlen idők miatt hol itt, hol ott szükségessé váltak és csak az ország megcsendesülése vethetett végett a szabad hajduságnak.*)

Ez az oka, hogy a török és hajduvilágból kevés adat maradt fenn, mely Bács vagy Bodrog megyére vonatkozna, csak egy bácsi béget vagy basát említ a történet 1596-ik évben. Ekkori

---

hazában és lélekben békességet. Ezt kivánom én, a Hedzsirának 1065. (1665)-ik évében. Ogler bég, Sikulának és egész vidékének parancsnoka."

E levél német származása és az eredetinek holléte nem említtetik, hozzá a törökök forintokban soha sem számítottak és irálya ellenkezik a török irmodorral és így valószínüen apokrif, különben tanusítaná, hogy a törökök között is voltak szelídebb gondolkozású és böles belátású egyesek.

*) Lásd: Illésházi J. feljegyzései. M. h. hist. VIII. k 55—56. l.

Dudás Gy.: A szabadhajduk története. 25—27. lap.

időtájban nagy szerepet játszottak a dunai naszádok és hajóhadak, mert ezeken történtek a katonák szükségleteinek szállításai. Pálfy Miklós az akkori idők hősének tudomására jutott, hogy a bácsi bég vagy basa vezénylete alatt, egy ily hadi szállítmány evedzik fel a Dunán. Pálfy hadi naszádjain János György vezénylete alatt eleibe sietett a törökök hajóinak. Pálfy hajói meg voltak rakva szabadhajdukkal, a kik mindenekelőtt a bácsi bégen töltötték bosszújokat, mert ez szörnyű kegyetlensége miatt gyűlölt ember volt a hajduság és a hajós legénység szemeiben. Paks tájékán elfogták a basa szállítmányát, emberei közül vagy 300-at levágtak s vízbe fulasztottak, őt magát láncra fűzték és mintegy 20 hajóját elfoglalták. Ezen bég, ha valahol egy hajdut kézrekeríthetett, azt elevenen megnyúzatta, széttépette, vagy szegekkel kivert hordóban guríttatta le a hegyről. Ezért a hajduk is bosszút álltak, fogait kiszaggatták, hosszú szakálát szálankint kitépték és testét darabokra vagdalták. Ezek után Pálfy új hadjáratra készült és midőn hajdui egy seregben együtt voltak, három csapatra osztotta őket. Egy csapat ment a Duna balparti síkságon Kalocsának, Bajának, Zombornak és Bácsnak, a másik visszatért Buda felé. A várt török hadi szállítmány csakugyan felfelé evezvén, Foktű felett Uszod tájékára érkezett, hol Pálfynak már egyesült szárazföldi ereje, valamint hadi naszádjai által megtámadva, kemény csata után az egész szállítmány a győztes Pálfy kezei közé esett, a zsákmány tömérdek volt, az elfoglalt hadihajókon kívül 60 élelmi és hadiszerekkel megrakott kisebb hajó, 3000 darab arany, annyira, hogy annak elszállítása lehetetlenné vált, ezért annak egy részét Pálfy a hajduk és hajós legénysége között kiosztotta. Ezen diadal e felett a törököknek még 5200 emberébe került.*)

Minthogy a törökök uralma alatt az előbbi lakosság végkép elveszett vagy elmenekült, azért már az ő uralmuk alatt a lakatlan vidékre mindenféle nemzetbéliek, de különösen a déli

*) Lásd: Szentkláray: A dunai hajóhadak. 196. lap.

szlávok kezdettek betódulni, kedvükre legeltetvén nyájaikat a Dunától a Tiszáig. Azonban 1686-ik évben Budavár elfoglalása után csakhamar 1687-ik év augusztus 12-én Lothringiai Károly annyira tönkre tette a török sereget Mohácsnál, hogy győzelme által a Dunán túli részek felszabadultak. 1697-ik év szeptember 11-én a zentai ütközet után pedig Savoyai Jenő vezérlete alatt felszabadíttattak a Tiszán inneni részek is, különösen Bács és Bodrogh vármegyék, de azért a török uralom a Tiszán túl, a Dunától egész Szegedig fenmaradt, mert e vidékek csak a karlovici és passzarovici békekötések után menekülhettek meg a török járom alól.

De dacára a fegyverek szerencséjének, Délmagyarország, különösen Bács és Bodrogh vármegyék nem nyugodhattak meg. Mert alig szabadultak fel a megyék a török iga alól, most ismét pestis és belviszály akadályozott minden rendezést. Rákóczy felkelése 1700-ik évben szinte végzetes lett Bács és Bodrogh vármegyékre,*) köztudomásu dolog, hogy Rákóczy a szerb patriarchához fordult, felkérvén őt az együttes működésre, de a patriarcha válasz helyet nemcsak hogy átiratát Bécsbe küldötte, de egyszersmind a szerb népet ellene felláziotta. Erre mindkét oldalról megindultak az erőszakoskodások, úgy, hogy Rákóczy szükségesnek látta a bácsi felkelő szerbek ellen hadjáratot intézni, serege egész Titelig haladt, mindenütt pusztítva a szerb helységeket, de alig hagyta el a megyét, a szerbek ismét felkerekedtek és kegyetlen bosszút vettek a visszamaradt magyarokon, annyira, hogy november 22-én Rákóczy ismét kénytelen volt Bottyán legjobb tábornokát Bácsba küldeni, ki azután minden irgalom nélkül megtorolta a sok erőszakoskodást, 1704-ik évi december 10-én Bottyán visszatért, de elmenetele után az elmenekült szerbek rögtön visszatértek, dacára, hogy 1707-ik évben Berthoty István és Szüts István ellenük küldetett, csak 1708-ik évi szeptember 11-én sikerült őket Nagy-Kőrösnél nemcsak szét-

*) Lásd: Fridrich Steltzer: Geschichte der Bácska.

verni, de Kecskemét feldúlásáért rajtok kiérdemelt bosszút is venni, mit a közöttük kegyetlenül pusztító pestis még tetézett. Rákóczy hadjáratának nagy hátrányára volt, hogy nem voltak a Dunán hadihajói és így a szerbeknek, a folyóni átkelését és menekülését nem akadályozhatta, mely körülményt a szerbek részükre mindenkor jól felhasználtak.*)

A törökök kiűzetése után, miután az 1711-ik évben Szathmárt kötött béke, úgy az azt követő Majthényi-síkon történt fegyverletevés következtében az ország megcsendesült, ekkor lehetett csak a nagyszerű pusztulást, mely az egész országot, de különösen Délmagyarországot és Bács és Bodrogh megyéket érte, áttekinteni. Nyoma sem maradt az egykori jólétnek, mindent elpusztított a török vadság és a pártütők, valamint a német katonák és a szerb rablók egymást torló dúlása, csak itt-ott bukkant fel egy nyomorult falu, vagy egy omladéka, rombadűlt egykor virágzó városoknak. Budától Belgrádig nem volt más, mint kietlen sivatag. Hogy mily pusztaság és szegénység uralkodott Bács-Bodrogh megyében, tanúsága, hogy a zentai ütközet hadjárata előtt a megyében élelmi raktárakról kellett gondoskodni, ily raktárak épültek előzetesen: Becsén, Monostorszegen, Zentán, Zsablyán, Vörösmarton és Baján és hogy Jenő herceg serege úgy, mint a törököké, csak a Tisza és Duna mentén birta magát élelmezni.

Hogy a felszabadított vidékeket a török portyázóktól és a sok betörő rablótól menten tartani lehessen, minden oldalról a császári tábornokok 1702-ik év augusztus 15-én kelt császári parancs következtében a határszéleken katonai úgynevezett sáncokat és határőrséget szerveztek, ilyenek voltak a Maros mentiben bánátban, illetőleg Szeged vidékén, ily vidékek voltak a tiszamellék, Szabadka, Zombor, Palánka, Bresztovác és a csajkás kerület, melyeket akkor marosi, tiszai és dunai sáncoknak hívtak. Ezen őrvidékek katonailag szerveztettek és azoknak lakói némi csatárláncot képeztek a

*) Lásd: Sztklárai a Dunai hajóhadak 246. lap.

betörők ellen, de a lakosság e célra csakhamar elégtelennek bizonyult, azért mindenünnen behívattak az idegenek, kik jönni akartak; ez időben jött be ismét sok délszláv, sőt bolgár és clementinus is a Dunán túlról, főleg Boszniából és Dalmáciából, keleti, valamint katholikus szerbek és sokacok.

Kevés adat van arra, minő állapotban volt a Duna és Tisza közötti alsó vidék, azonnal a török uralom megszünte után, úgy, hogy annak állapotát csak a török időkből fenmaradt okmányokból és az azokkal kombinált régibb adatokból lehet némileg kibetűzni.

Mi magát a megye földterületét illeti, ha felgondoljuk, hogy a két nagy folyó, a Tisza és Duna kiöntése, úgy a számos belvizek, mint a megye egész hosszában hömpölygő Mosztonga, úgy a kissebb Kígyós, Krivajja és Igricska sáros vizei mindenfelé mocsárokat képeztek, melyek nedves esztendőkben a földárnak vad vizei által szaporítva, a megye alsó részét vízzel borították, csekély számítással mondhatjuk, hogy a törökvilágban a vármegye egy harmada víz alatt volt és nagyrészben nyáron sem maradt vízmentes.

Jellemző erre nézve egy kalocsai érseknek a XV-ik század végén egy nagyváradi püspökhöz, a bácsi várból írt levele, melyben panaszkodik, hogy ha a vár erkélyéről kinéz, nem lát egyebet, mint köröskörül vizet és nem hal éjjel-nappal mást, mint a békák kuruttyolását.*)

Nagyon nevezetes okmányok a megye akkori állapotára nézve a török időkből származó magyarországi török defterek, azaz adó s más összeírások és számadások, melyekből sok őriztetik a bécsi császári és a budai országos levéltárban, melyeknek egy részét már Szilády Áron 1876. évben közzétette, ezek között van több Bács vármegyére vonatkozó defter is, különösen 1554., 1580. és 1590-ik évekből. Ezek összeírása a török beosztás szerinti nahiekben, járásokban létező házaknak. E rövid 36 éves korszakban az összeírt házak száma

*) Lásd: Henszlmann: Grabungen des Kalocsaer Erzbischofs Dr. Ludvig Hajnald.

annyira különbözik egymástól, hogy ezáltal ezen összeírásoknak hitelessége is csökken. A legnagyobb községek voltak 1590-ik évben Kelebia 52, Szabadka 63 és Kolluth 81 házzal. A növekedés a házak számánál szinte feltűnő, így például a defterek szerint Kolluthon 1554-ik évben csak 6, 1580-ik évben 38 és 1590-ik évben már 81 ház lett volna.

A bécsi csász. kir. levéltárban létező defterek a magyar tudományos akadémia által szinte közzé tétettek, ezek valószínűen Budavár bevétele alkalmával kerültek Bécsbe. Ezek között sok Bácskára vonatkozó defter találtatik, különösen a bajai, bácsi, szabadkai és zombori várak zsoldosainak zsoldfelszámítására nézve.

A fen felsorolt várakat védő zsoldosok száma oly csekély, hogy valóban csodálni lehet, hogy tudták ezen oly kis számú őrségek a vidéket féken tartani és az adókat behajtani.

A legfontosabb közöttük az 1579-ik évi junius 21-én felvett defter, mely a zombori nahie részletes adófelszámolását foglalja magában. E defterben a következő községek nevei fordulnak elő:

Kolut város, Ordasfalu, Puszta-Mestor falu, Arozdár, Mizse, Genaz, Gorne-Verbász, Veprovác, Bezdán, Vaniska, Doroszló, Gorne-Petrofese, Barja faluk, Puszta-Kis-Barja, Komotla (Csonoplya), Gregorofese, Nagy-Hiz, Pervance, Odzsák, Tatár, Keszne, Felmár, Martinofese, Szemmartin, Nagy-Batalon, Szent-György, Nagy-Telek, Vat, Doszta, Baris faluk, Puszta-Renk (Dák mellett). E defterekben nemcsak az adók nemei vannak felszámítva, de sokszor az adófizetők névsora is, a nevek túlnyomólag szláv nevek, csak Kolluthon van több magyar név, úgy Hódsághon 12, Barison pedig 16 moslim van összeírva, úgy, hogy bizonyosnak tűnik ki, hogy ez évben az 1520—22-ik években összeírt magyarság már elpusztult.

A defterekben előforduló községi nevek csak kivétellel egyeznek meg a mostani, vagy az ismert, de elpusztult községek neveivel és fordulnak oly nevek is elő, melyeket jelenleg

hozzávetőleg sem lehet kibetűzni, sőt léteznek olvashatlan nevek is, mert a nevek olvasását, mint Szilády állítja, nagyon nehezíti az akkori török írásmód.

A középkorban szerepet játszottak Bács megyében a prépost, illetőleg az apátságok is, káptalan kettő volt, a titeli és a bácsi, de voltak különálló prépostságok is. Ismerjük a hájszent-lőrinci (Szónta), háthmonostori, gajdeli (Gajdobra), Titeli apáturaságokat ezen időből, különösen emlékezetre méltó a dersi prépostság, melynek történetét Iványi István leírja.*) E prépostság már az Anjouk idejében 1346-ik évben fenállott és Bács város szomszédságában fekhetett, szomszéd községek voltak Félegyháza (Felity), Zopor, Mathia, Guze, Ders, Bancsa határa egy részében telepíttetett 1758-ik évben Kolonics érsek által Bácsujfalu, melynek telepesei későbben elfoglalták a nekik csak haszonbérbe adott Szelencse kincstári pusztát, mely végett most is folyik a tulajdonjog iránti pör.

1387-ik évben Mária királyné egy adománylevelében szinte említtetik Ders prépostság védnöksége, melyben tudniillik a királyné a lázadó Horváthyak birtokát a Garayaknak adományozza.**)

Bodrogh-Monostor a mostani Monostorszegh közelében, két hasonnevű apátúrság volt, egyike a Cisztercitáké Szent-Péter címmel, a másik a jeruzsálemi szent-remete szerzeteseké Szt.-Kereszt címmel. Említtetik még a kövi prépostság, állítólag a Tiszánál Ó-Becse mellett.***)

Azonban mind e prépost és apátúrságok elpusztultak, de nagyobb építkezésekkel alig bírtak, mert igen csekély nyomokat hagytak hátra.

Nevezetes volt még a középkorban a báthmonostori apátsága és kolostora a bencéknek, mely még XI-ik Bene-

*) B. Történelmi társulat évk. V. füzet.

**) Anjou okmánytár IV. köt. Steltzer: Geschichte der Bácska.

***) Lásd: Iványi István: T t. évkönyve 157. lap.

Schematismus cleri archi dionesani colocensis.

dek pápa idejében alapíttatott. E kolostor romjait Henszlman Imre dr. Haynald Lajos biboros érsek megbízásából átkutatta, de egypár nevezetesebb faragványon kívül alig talált egyebet, mint pár keleti alakú keresztet, mi arra mutat, hogy ebben a kolostorban valamikor később kalugyerek, keleti hitű barátok is laktak.*)

Mint nevezetes okmányok maradtak fen a megyék község neveire nézve, a kalocsai érseknek dézsma fejében, melyet harácsnak hívtak, fizetendő összegek községekkint összeírt lajstromai.

Így 1650-ik évben a következő községek említetnek: Alsó-Roglatica, Aranyos, Alpár, Aranyán, Almás, Bács, Brenvice, Bajmok, Branova, Borota, Borsod, Brgittaya, Bácskut, Bankháza, Buksinovics, Baracska, Bajsa, Besenyő, Bogyics, Berek, Baán, Belato (Veprovác mellett), Bortyán, Begecs, Berladin, Bogyán, Bela-Crkva, Bresztovác, Csataalja, Csicsó (Zombor mellett), Cservenka, Cséb, Csenej (Ujvidéknél), Csúrogh, Csianica, Csantavér, Dautova, Dragovo, Devecser, Dérony, Ergavica, Egres, Felső-Roglatica, Felső-Petróc, Feketics, Földvár, Felics (Bács mellett), Futak, Fatova, Felső-Hegyes, Glozsán, Goszpodinec, Gemesfalva, Gardinóc, Gyurgyia, Két-Gradina, Harasztin, Hergyavica, Hemusics, Ivánka, Jobbágy, Kun-Baja, Keleby, Kolluth, Kerim, Katymár, Körtvélyes, Kuva, Kobila, Kertya, Kerekics, Kis-Dobra, Kis-Sápony, Kis-Filepháza, Kis-Gyurity, Kucura, Kulpin, Kamendics, Kövesd, Kutas (Szt.-Tamasnál), Kutas (Szilbásnál), Kis-Hegyes, Karavukova, Kétvilla, Kúla, Kis-Bresztovác, Legyen, Lovránac, Lak, Ludas, Likas, Minerica, Minoric, Máda, Militics, Mátéháza, Madaras, Monostor, Murgos, Mandra, Metkovics, Medenica, Muserin, Miklóska, Martinec, Mohova, Morocska, Mát vagy Matarics, Nagy-Bánova, Nádaly, Nagy-Bresztovác, Nagy-Keresztur, Nagy-Hegyes, Nemcse, Novoselo, Nagy-Nemcse, Omanica, Obrovác, Obradovica, Ovszena, Ó-Morovica, Pacsér, Pandur (Baja mellett), Pétervár (Ujvidék), Paraga, Paska, Pod-

*) Lásd: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa dr. Ludwig Haynald von Emerich Henszlman.

gajac, Perlak, Petao, Plavna, Pasinada (Pasina Ada), Parabutyán, Parasztin, Révbaja, Rim, Roglatica, Rigica, Rasztina, Rivica, Révfalu (Palánkánál), Szent-Iván, Szurdok, Sida, Szántó, Szeremlye, Salasics, Szentpál, Szabadka, Szent-Péter, Szent-Mihály-Teleke, Szilbás, Szent-Lőrinc, Szent-Pál, Szent-Tamás, Szent-András, Slokutya, Sarkova, Stublina, Sóve, Sovac, Sebesith, Szelencse, Tavankut, Telecska, Tovaris, Tornyos, Töviska, Turia, Teleház, Vaskut, Verusics, Vámtelek, Vicska, Zomhor, Zablatica, Szlokra, Zobnatica és még pár olvashatlan név.

E jegyzékben a puszták is benfoglaltatnak és noha e lajstrom tökéletesnek látszik, mégis több község neve kimaradt, mint Baja, Gara, Kis-Kér, Nagy-Kér, Verbász, Toprony, Nádaly, Kernyaja, Csik, Szivac, Medgyes, Szónta stb., melyek szinte fizették a harácsot, mely többször fegyveres-kézzel hajtatott be és csak ott nem adatott, hol török katonaság volt.

1698-ik évi október 16-án I-ső Lipót király Széchenyi Pál grófot, mint kalocsai érseket Bács vármegye főispánjának nevezvén ki, a megye helyreállíttatott, de igen bizonytalan határral, mert a határszéleket a Dunánál és a Tiszánál a császári tábornokok elfoglalva tartották, e felett Bodrogh vármegye is külön alakult. Mindazáltal Bács vármegye 1699-ik évben összeiratta a községeiben talált gazdákat. Az összeírás hiányos, mert csak három járást foglal magában, a zomborit 14, a bajait 19 és a bácsit szinte 14 községgel. A községek nevei a mostaniakkal egyeznek, csak 8 község említtetik, melyeknek nevei jelen nem léteznek és pedig Kuva, Kertha, Sterbácz, Pasinada, Bukasinovics, Nimce és Szurduk. Gazda — telkes — összesen volt 2256, legtöbb Baján 556, szántóföld összesen volt 5700 hold összeírva. Egyébiránt az ily dicalis konskripcióknak kevés hitelességük volt, mert az adózóknak úgy, mint a birtokosoknak az adókivetés miatt érdekében állott a titkolódzás és mert csak élőszóval történt bemondás után készültek.

Bács és Bodrogh megye között a versengés mindég élénkebb lett, mert a választó vonalat nem tudták megállapítani, tényleg Bodrogh vármegye nem létezett, de azért részére a király külön főispánt is nevezett, így volt Grassalkovics herceg Bodrogh megye főispánja. A versengésből pör támadt és sokáig folyt, míg csak végre törvény által az egyesítés kimondatott.

Bács vármegye, hogy magának biztos adatokat szerezzen, kiküldötte akkori főügyészét Adamovics Mihályt, hogy az ország minden levéltárát kutassa át és a megyére vonatkozó talált okiratokról jelentést tegyen; a nevezett híven eljárt megbízásában és jelentését 1769-ik évi augusztus 9-én be is nyujtotta.

Az általa feltalált okmányok közt a következők vonatkoznak Bács és Bodrogh vármegyékre:

A volt magyar királyi udvari kancellária levéltárában:

1535-ik évből: Királyi adománya I-ső Ferdinándnak Kereskényi Pál és neje Orloveczicz Katalin részére Margot és Zántó birtokokról.

1536. évről: 1-ső Ferdinánd királyi egyezménye Apaffy Ferenc és neje Várady Borbála részére, Udvart, Varsad, Barton, Baracska, Szentgyörgy, Kormos, Baris, Tatárrév, Baratka és Piski Bodrogh megyei helyeket illetőleg.

1547-ik évből: Szinte királyi egyezmény Varjadi Csabay Miklós és neje Majthényi Margit részére a varjadi pusztára nézve.

1559-ik évből: Feltételes királyi adomány a megürült kalocsai érsekség betöltéséig Chaathy Ziny Rafael, Kámoty Balázs, Phylep Demeter, Straucz Jeromos és Ludányi Bay Ignátz részére több az érseki uradalomhoz tartozó helyeket illetőleg.

1559-ik évből: Új adomány (nova donatio) Csepel Mihály, Korláth Mihály, Geletffy György és neje Uzáli

Katalin részére, Záth, Varjad, Ibran, Aranyan-László, Aranyan-Szent-György és Zerélyes Bodrogh megyei birtokokról.

1560-ik évből: Királyi adomány Ruszkai Dobó István részére, Bodrogh vármegyében fekvő, Chienthe, Tóthfalu, Negyven, Batthyon, Avatto, Vanna, Keresztes, Keresztur, Bel-Kewled, Csizmoklya és Kis-Kewled birtokokra.

1564-ik évből: Adománylevél Vitéz János részére, szinte Bodrogh megyei Talitháza, Bela, Szentandrás és Turia birtokokról.

A 17-ik századból:

1639-ik évből: Királyi jog adománya, Losy István és utánna Miloikovics Miklós részére, Tompa, Máda, Ivánka és Sebesity pusztákról.

1665-ik évből: Adománylevél Szelepcsényi György érsek részére, az érsekséghez tartozó birtokokról.

1665-ik évből: Veselényi Ferenc gróf nádor admánylevele Gbellányi Miklós és Mihlek Miklós részére némely bácsmegyei birtokokról.

1662-ik évből: Új királyi egyezmény özv. Földváry Jánosné sz. Buday Sára részére a következő Bács megyei birtokokról: Prelkovics, Radovics, Tothháza, Nagy-Gyorgyin, Mateovics, Natály, Kulica, Oblica, Bela, Blatta, Szilvás, Porta, Pokolykeő, Obornica, Vantelek, Doroszló, Peszér, Csemény, Nagy-Csicsó és Vastorok.

1681-ik évből: Királyi adomány Balassa Ádám báró részére Sári és Meritic Bács megyei birtokokról.

1681-ik évből: Új királyi adomány a lévai (levensibus) határőrök részére: Barom, Czanicza, Temerin, Obronica, Paska, Csurog, Maleszerce, Szentandrás és Kétfüle Bács vármegyei puszta birtokokról.

1686-ik évből: Királyi adomány Semsey András, Já-

nos, Péter, Zsigmond és László részére Bács megyében fekvő puszta Felgyő birtokról.

A bécsi császári ugyvari kincstár (camera) levéltárában feltalált iratok közt igen érdekesek azon iratok, melyeket Andrásy báró Kraszna-Horka várának levéltárából eladott a nevezett udvari camarának, eme iratokban sok foglaltatik, melyek Bács vármegye birtokosait és birtokait érintik.

Az előforduló helységek és birtokok a következők:

Almás, Apáti, Bach, Borsód, Bekec, Bodrogh, Cséb, Földvár, Filipp, Devecser, Keresztur, Kanisa, Keér, Monostor, Poroszló, Paka, Pacsa, Szentiván, Szenttamás, Szurdok, Ujkér, Zombor.

Az előforduló személyek és birtokosok pedig a következők:

Bácsi káptalan, Czobor Imre, Éva, Orsolya, János és Mihály, Csupor Klára, Gara Miklós, Jób, László és Hedvig, Kanizsa György és László, Szerémi család, Bekecz László, Szentimrei káptalan, Despota György és János, Frangepán Bernát és Márton, Körtvélyesi Anna, Lajos, Maximilian és Mátyás királyok, Ujvári gróf, Osztrogi herceg, Ujlaky Lőrinc, Ulászló király, Zudor család, Zápolya István és János, Zalonna Mihály, Zarvad család.

Ezen iratok különböző időkből, de leginkább a 15., 16. és 17. századból erednek.

A legrégibb okmányok az esztergomi érsekség levéltárában tatáltattak és következők.

1308-ik évből van Károly királynak egy adománylevele, melyben Bács megyei sári birtokot Ludi Tamás fiainak úgynevezett Fintur Jánosnak adományozza.

1355-ik évből: A bácsi káptalan kiadmánya Károly király egy adományának, melyben Bács megyei Cherlek, Jakabfalva és Undontew nevű birtokokat Péter szerémi püspöknek és János, Keemén fiának, valamint fivére fiainak: Béla és Mártonnak adományozza.

1487-ik évből: Hiteles jelentése a titeli káptalannak

arról, hogy új királyi adománnyal adományozott Bács megyei Szentiván birtokba Szentiványi Pál és Szentkirályi László és István, valamint Fejes László minden ellenmondás nélkül bevezettettek.

1504-ik évből: Perényi Imre nádor bizonyítványának hiteles másolatja, mely szerint kis Horváth és neje Klára, úgy Bánffy Lőrinc, Bács megyei Gerecs és Vaskapu birtokokat Tamás érseknek, úgy Erdődy Pál, János és Bálintnak a kölcsönvett ezer forint erejéig zálogba adták.

1279-ik évből: A bácsi káptalan hiteles bizonyítványa, hogy Paulinnak fia Ábrahám, Andrásfölde birtokát Brakun fiának Jánosnak átengedi.

Nevezetes okmányokat talált Adamovics a magyar királyi kincstár (kamara) levéltárában Budán, ezek között a már fen említett dézsma lajstromokat 1520., 1521. és 1522. évből, melyek akkori időben Bécsbe küldettek, de a melyeket lemásoltatott.

Az esztergomi káptalan levéltárában találtatott:

1656-ik évből: Bizonyítvány, hogy Työrky György és Szántó Jánosnak, Ivánka, Tompa, Máda és Kisszálás puszták birtokba vezetésének Miloikovics Miklós ellenmondott.

1533-ik évből: Bizonyitvány, hogy Baracska, Varasd, Barthan, Szentgyörgy, Kormos stb. részbirtokokat és Udvarothnak egész birtokát Apomfalvai Apaffi Ferencnek neje, úgy Kis Várday Miklósnak Therjeni Markos László leányától született leánya, két ezer magyar forintért Pusztaszentmihályi Tamás és Andrásnak, úgy János és Péter nevezett András fiainak örök áron eladta.

Az erdélyi gyulafehérvári káptalan levéltárában a következő régi okmányok találtattak:

1501-ik évből: Vizsgálati jelentés monostori Szalay Pál részére Kis Polyák bán ellen Cseng községben elkövetett hatalmaskodás iránt.

1380-ik évből: Bizonyitvány, hogy Betheri Taár Mihály

mester, Czurthemeni Domonkosnak Simon fiát a leány negyedre nézve Bether és Csurog birtokokból kielégítette.

1426-ik évből: Intőlevele Rétheni Györgynek arról, hogy Réthen, Csikad, Devecser, Turol Bács megyei birtokokat, melyek jogilag Szalay Péter és Mihályt illetnék, Gara Miklós ország nádora csalárdul megvette.

1449-ik évből: Végleges itélet Bács megyei kerezi község 12 telke iránt, melyeket Kerezi György, Mendei Görgynek és Ilko vagyis Helena leányának kiadni tartozik.

1464-ik évből: Bizonyítvány, hogy Gyulai Frank és Nepti István fia János, Berthán, Tatárrév, Deed és Paris Bodrog megyei, Peres Pál és András, Berthan Demeter fiainak hűtlensége által elvesztett birtokba, ellenmondás nélkül bevezettettek.

1448-ik évből: Farnasi Veres Dienes leánya Anna fiainak, Benedek és Jánosnak ellenmondása és tilalma barthani Peres Györgynek Barthan, Paris és Varasd Bodrogh megyei birtokoknak titkos eladása és birtokba vezetése ellen.

A bencéknek szent-grothi levéltárában 1654-ik évről találtatott végrendelete Polgár máskép budai Bornemisza Pálnak, melyben a következő Bács megyei rác birtokokról rendelkezik: Prekorics, Radovics, Thótháza, Nagy-Gyurkin. Matteovics, Nadály, Kulica, Oblica, Billa, Plata, Vastorok és Ferusics.

A zágrábi káptalan levéltárárban van egy adás-vevési bizonyítvány

1511-ik évből, mely szerint geberjenházi Angeli Miklós fia Miklós eladja Bács megyében keblezett Dobsa birtokát Nagy Imre és Gergelynek 600 arany forintért.

A premontreieknek leleszi kolostorjuk levéltárában Bács és Bodrogh vármegyékre a következő okmányok hivatkoznak:

1574-ik évből: Kis Várday István, Mihály és Jó-

zsef protestációja, birtokaiknak álszerzői és foglalói ellen és pedig Bács és Borogh megyében fekvő következő birtokokat illetőleg: Pongrác, Bach-Monostor, Arany, Matyusháza, Zenthgyörgy, Borsod, Katymár, Patala, Kajand, Timak, Gara, Batkuta, Vajas, Eth, Bajas, Sombor, Lak, Vals és Asszonyfalva.

1555-ik évből létezik ugyanott egy szerződés Hatvani György és János között Bács megyei Bancsa községre nézve.

1513-ik évből van egy csereszerződés bólyi Kézi András és kistárkányi Boda Mihály között két házról Bács megyei kezi helységben.

1514-ik évből ugyanazoknak átadó okmánya a fent kijelelt házakról.

1570-ik évből: Tiltakozása Kis Várdai István és Miklósnak javaik elfoglalói és vevői ellen, különösen Bodrogh vármegyében fekvő bot-monostori uradalmára nézve.

Talált még Adamovics a leleszi levéltárban egy feljelentő, illetőleg felhívó és felkérő oklevelet, csabrághi Erdődi Bálint fiai István és Farkas részére 1518-ik évben kiállítva, Kisvárdai János és neje Bakmonostori Thytheus László leánya Orsolya, nemkülönben Kalloi János és neje, úgy Várdai László leánya Juditha ellen, Bodrogh megyében létező Bakmonostort illető okmányok kiadatása iránt.

Említ még Adamovics egy más, a pécsi káptalan előtt kikiállított záloglevelet 1338-ik évből, mely szerint Garaykeme Péternek leánya Elena, úgy Ders de Kukenus fia Miklós, Benedek és János kiskorú fiaival, Bodrogh megyében létező Kukenus birtokát Becsei Imre fiának Thutheusnak 50 közönséges márkáért zálogba adja, mely okmány pergamenten a káptalan függő pecsétjével van ellátva.

Tatáltattak még más okmányok is, de különböző időkből a többi levéltárakban, melyek bizonyítják, hogy a török hódítási

időben is köttettek adásvevési szerződések és voltak királyi és nádori adományok magyar törvények szerint, bizonyítják azt is, hogy a menekült birtokosok a török uralom alatt is küldöttek által néha fegyveres erővel is szedték elfoglalt birtokaik jövedelmét. Így a kalocsai érsek is folyton szedte a dézsma tizedet, melyet harácsnak hívtak.

A számos akkor még féltékenyen őrzött családi magánlevéltárakat Adamovics nem kutatta át, melyekről talán tudomása sem volt, ez az oka, hogy azóta sok okmány került napfényre, melyről akkor mit sem tudtak.

Nevezetesek a XVII. századból a nádori adományozások.

1639-ik évben Eszterházy Miklós gróf nádor Zsolnai Gombkötő János Fülek vára kapitányának engedélyt adott következő községekben új telepítéseket eszközölni: Filipovoszeló (Filipova), Ovszenica (cseh név, annyit jelent, mint „Búzaföld“, jelen Rác-Militics határában), Mélyti (talán Mélykút), Sofrony (Soffrony és Devecser a szent-tamási határban), Nagy-Devecser, Szementhő (Szomotin Begecs mellett), Pehoca (valószínűen a cseh Lahota) és Fility (Felics Bács mellett).

1635—1648-ik évekről ugyanazon nádor következő donációinak emléke maradt fen:

1. Keri János részére Borsod, Bikus, Gad és Bianovo adományozása.

2. Berethny Gáspár, Katona Tamás és Helényi János részére Jankó birtokra nézve.

3. Kovácsi Miklós részére Sári és Militics puszták birtokárul.

4. Olasz János részére Csesztó birtok adományozása.

5. Boda György és Kun Mihálynak, Horgos, Pucs és Adorján birtokokról.

6. Szombathelyi János és Milojkovics Miklós részére Szalasics, Aranyos és Rica birtokokról.

7. Mélykút birtoka egyik részéről: Eszterházy Ferenc grófnak.

8. A fenmaradt részére nézve Milojkovics Miklósnak.

9. Urbanecz Mátyás részére Gara pusztáról.

10. Osztrosiczky Imre részére Roglatica pusztáról.

1654—1663-ik években Veselényi gróf nádornak a következő adományozásai említtetnek:

1. Darvas János és Geszthelyi János részére Nagy- és Kis-Gyurics és Zlokutya Futak mellett.

2. Id. Gombkötő Jánosnak: Kövince, Latics, Keresztur, Bosna, Vakako, Tompa és Mirkus, úgy Kutas és Csikeria birtokról.

3. Kisserényi Serényi Pálnak, az érsekujvári vár parancsnokának és osztrák tábornoknak: Tavankút, Felső- és Alsó-Roglatica, Kunbaja, Baracska, Borsod, Monostor, Szurdok, Pejakova, Bikity, Sári, Ozala, Koszmo és Sztanisics pusztákról.

4. Duló György és Pápay Péternek: Csicso, Dautova, Hokroszi, Nagy- és Kis-Gyurgyin, úgy Bobova szerb birtokokról.

5. Jambes János nejének Kún Katalinnak: Adorján, Pucs és Hat-Horgos pusztafalukról.

1681-ik évben Balassa Ádámnak adományoztatott Sári és Miltics községek.

1681-ik évben a Lévay vár következő tisztei: Gbelányi Miklós, Mihalik Miklós, Nagy András, Paui Hamar István és András, Bottyán János, Tűzesi Hamar András és László, ifj. és id. Agárdy István, úgy Rácz István a következő birtokokban erősíttettek meg: Borom, Kanizsa, Temerin, Obronca, Paska, Csurogh, Maloszelistye, Szent-András és Kétvilla.

Mennyire foglalták el a nevezettek birtokaikat és bírták-e azokat a valóságban, arról az adatok hiányoznak.

A rövid ideig uralkodó I-ső József halála után, csak

VI-ik Károly császár és király kezdhette meg az újjá szervező munkát, melyet azután leánya Mária Terézia királyné és fia II-ik József, mint társkormányzó folytatott.

Már I-ső Lipót császár és király uralkodása végén változott a kormányzási szellem. A lotharingiai hercegek, de főleg Jenő savoyai herceg befolyása új életet öntött az eddigi merev, a népek akaratával ellenkező rendszerbe. Új, életrevalóbb szellem lengte át különösen Magyarhonban a kormányzási rendszert is, ez volt indoka, hogy már VI-ik Károly idejében, de főleg halála után számos udvari kamarai biztos küldetett ki mindenfelé Délmagyarországba, hol szervezésre szükség volt. Minden időben, ha zavaros idők után a rend és csend helyre állott és a nyugalom visszatért, gyorsan keletkeztek új alakítások, de Amerika kivételével sehol sem volt oly gyors az újjá alkotással egybekötött haladás, mint Délmagyarországban.

Minden oldalról meghívattak a bevándorlásra alkalmas elemek, hogy karöltve segítsék elő az új szervezést, de főleg Délmagyarország állapota ébreszté fel a legtöbb figyelmet.

Itt majdnem minden földbirtokost tönkre tettek a törökök és a következő nyugtalan idők gazdálkodása, úgy hogy itt nem csak népről, de birtokosokról is kellett gondoskodni. A régi tulajdonosok felkeresésére küldött úgynevezett „comissio neoaquistica“ hasztalan működött, sehol sem akadtak a régi birtokosok nyomaira; az ország levéltárai mindenfelé átkutattak, de eredmény nélkül, mert az alsó vidékeket illető okmányok valószínűen a legközelebbi pécsi, titeli, bácsi és csanádi káptalanok levéltáraiban voltak elhelyezve, de épp e levéltárak a törökök által elpusztíttattak, sőt némelyekben az a gyanú is ébredt fel, hogy a más helyeken talált okmányok szándékosan eltétettek láb alól, mit azonban Adamovics jelentése és az azóta mindenfelé talált ide vonatkozó, de most már nem alkalmazható okmányok eléggé megcáfolnak.

Ily körülmények közt a régi birtokosokat más úton kellett pótolni, az alkalmazott módszerek közt legtöbb sikert mutatott

fel az üres birtokoknak érdemes tábornokoknak történt adományozása. Így kapta adománykép Jenő savoyai herceg tábornagy a ráckevi és belyei uradalmat, Veteráni Berementet, Soucher Siklóst, Batthyani gróf Bólyt, Brenner Szent-Lőrincet Baranyamegyében, Mercier Hőgyészt Tolnában, Hadik Futakot, úgy Nehem tábornok és többen mások, később kapta Csekonics Hatzfeldet Bánátban, Kray báró Topolyát és pedig mindannyi „jure armorum“ címen.

Mind e tábornokok vitéz katonák és érdemteljes hadvezérek voltak, egyszersmind a népesítés ügyében is sokat tettek. De kisebb adományozások is történtek, ekkor kapták birtokaikat a Rudics, Széchen, Rédl, Cseh, Latinovits, Vojnits, Zákó stb. családok, úgy a tiszai kerület kuriálistái, névszerint Dudvarszki, Antunovits, Csokits, Branyovacski, Illinovits, Mirkovits, Vojnovics, Mednyanszki. Karapancsics, Gyurisics, Egri, Eremics, Radits, Nikolics, Baderlicza, Tésics stb. családok, ezek többnyire szerb tisztek voltak. A neoaquistica comissió útján kapta az illoki uradalmat, az Ujlaki hercegek egykori birtokát Inocencz pápa rokona Odescalchi Livius szirmiai herceg címmel, Bécs felszabadítása alkalmával szerzett érdemeiért.

Ezen időtájban sok adományozás és megvétel történt a nagy birtokokban, fő tárgyai voltak a Rákócziaktól elkobzott uradalmak. E körülmény sok külföldi eredetű nagybirtokost hozott hazánkba. Ilyenek voltak a többek között Breczenheim herceg a sárospataki, Schönborn gróf a munkácsi, Aspremont gróf az Onodi uradalomban. Ehhez számíthatjuk újabb időkben a Coburg hercegeket, kik a Koháry uradalmakat örökölték és saját jobbágyaik által kóborgó hercegeknek neveztettek, de akik az általuk bírt vidékeknek jótevői lettek. A számos idegen kisebb birtokosokat meg sem említjük.

Grassalkovics Antal herceg fáradott legtöbbet, mint

az udvari kamarai kincstár elnöke az új szervezés és népesités körül. Alakja kimagaslik mindenki felett, az ő érdeme az úgynevezett katonai sáncok rendezése is, elösmerésül kapta az egykori Czoborok uradalmát, Baját. Így kapta ilynemű érdemeiért Szechen Antal gróf is Temerint, mindakettő alacsony származásból saját érdemeik által emelkedtek magas rangra. Rédl Rasztinát, Gromon Vaiszkát.

De voltak mások is az országban, kik említést érdemelnek, így az egykori pécsi püspök, Neselrode gróf, előbb kölni kanonok, 1705—1735-ig sokat fáradott Baranya megyében.

Az első telepítési kísérletek német és szláv telepesekkel már 1687—1693-ik időben I-ső Lipót és I-ső József alatt kezdődnek, de a valóságban csak 1697-ik év táján a zentai ütközet után jöttek foganatba. Ezen időben Csernovics ipeki patriarcha vezetése alatt 36,000 szerb, bolgár, albán és clementinus család költözött át az országba, kik mindannyian, Bács, Bánát és Szerémben helyeztettek el, kiket azután VI. Károly császár és király mindennemű előjoggal ruházott fel.

Ekkor jöttek be az országba az úgynevezett bunyevácok is, kik magukat dalmatáknak hivatták. Ezek mindenesetre eredetükre nézve a délkeleti, vagy mint a katholikusok mondani szokták, a schizmatikus szlávok törzséhez tartoznak. Ismeretes mindannyink előtt, mily buzgón törekedtek a nyugaton a római pápák a keleti egyház híveit magukhoz téríteni; azt is tudjuk, hogy a siker csekély volt és leginkább csak Horvátországra, úgy Boszniára és Dalmácia partlakóira szorítkozott. E megtérített szlávok, illetőleg szerbek és horvátok bizonyára a bunyevácok ősei. Mikor jöttek be az országba? határozott tüzetességgel megállapítani nem lehet, mert nincs okmány, mely tömeges beköltözésükről, vagy előjogokkali felruházásukról szólna, számuk sem nagy, de hol letelepültek, számosabban laknak. Főhelyeik: Szabadka, Zombor, Nemes-Militics, Bajmok, Gara, Sztanisics, Csonoplya, Bikity és Felső-Szent-Iván. Hitvallásuk római katholikus

és egy a sokacok és bosnyákokéval, de ezektőli külön származásukat bizonyítják testalkotásuk és külön szokásaik, mint viseletük is. A szerbektől hitvallásuk választja el őket leginkább, mert nyelvük csekély kivétellel megegyezik a szerbek nyelvével.

A bunyevácok mindig a magyar fajhoz szítottak és a szerbekkel, kik őket mint schizmaticusokat gúnyolták, nem rokonszenveztek, különben a bunyevácok, mint katonák jöttek be és csak a letelepedés után váltak polgárokká, főleg mikor az úgynevezett sáncok polgárasíttattak. Ezt bizonyítják a még fenlevő katonai lajstromok a mult századból.

Figyelmet érdemel Bács megye történelmi társulata levéltárában található két „Mustra Liszta", az egyik: Szucsics Jakab kapitány parancsnoksága alatti, a „császári tiszai nemzeti katonasághoz" tartozó egy lovas századnak összeírása 1734-ik évből, Szlavnán, Sziléziában; a másik ismét egy szabadkai ugyanazon Szucsics Jakab parancsnoksága alatt levő, „a nemzeti katonasághoz tartozó" gyalog századnak „mustra lisztája" 1739-ik évből.

A nevek következők:

A lovas századnál:

Kapitány:
Szucsics Jakab.

Hadnagy:
Vidákovich Antal.

Fändrich:
Czianovich István.

Sztrázsamester:
Kuntich Miklós.

Turier:
Vujavich Mihály.

Sipos (Pfeifer):
Philipovich János.

Szabó:
Vukovich Pál.

Tizedesek:
Guganovich József
Markovich Mátyás
Bayek Vidack
Matkovich Mátyás
Vujavich Mija.

Közvitézek (Gemeine):
Vukovich Antal
Kovács Jovan
Vlavvich József
Percsich Neckó
Dulich Petar
Szakich Jakob
Vidákovich Lovrin
Bibin Gavran

Kopunovich Jakob
Voivich Matko
Kayich Nikola
Cshovich Vidak
Csohovich Martin
Muckich Nikola
Kuponovich Márton
Cvetovich Illia
Tumbatovich Jovan
Franceskovich Pfilipp
Csarich Andria
Burcsacski Thomo
Kupilovich Gerga
Kenderovich Mario
Kopilovich Simon
Vujavich Andria
Rogich Jakob
Radonovich Simon
Cujanovich Petar
Lulich Nikola
Baych Josep
Bovirivalovich Misko
Rudich Nikola
Pavleranov Jovan
Baichich Franie
Stepich Nikola
Augustinov Andria
Malagurszky Marian
Ivkovich Csyrco
Vonich Martin
Lettich Thomo
Kriscani Gerga
Kuianchich Jakob
Vuiavich Mario
Vojevich Hanoje
Bosnyák Mario
Voinich Bosco
Kanisevich Toma
Vukmanavich Tomo
Themunov Joso
Setrov Joco
Kasamicza Stephan
Jaramazov Simon
Budimcsev Antona
Milancovich Stanisa
Juckovich Misko
Sarich Stephan
Baranovich Simon
Thomkovich Andre
Bulijsavich Andria
Kaych Marko
Kersysh Jovan
Stanczich Thadia
Jurich Josip
Sevich Franie
Gurkovich Gerga
Jaramarovich Josep
Rudich Andria
Cselal Petar
Zvekanov Blas
Zvekanov Martin
Tumbasovich Simon
Csenkov Illia
Pacsin Matisa
Jurich Beniza.

A gyalog század a következőkből állott:

Kapitan:

Sucsics Jakab.

Lajdnant:

Puzich Giurco

Puiradinovich Mittar.

Findric:

Rudich Toma.

Vochmeister:

Kulunchics Péter.

Tambur:

Kajaidich Mirko.

Kaporalek:

Csizmacsics Gerga

Bibich Matisa

Bakich Jakob

Duich Ginra

Branovachki Pava.

Gemajne:

Antunov Stipan

Banov Toso

Vidakov Andria

Vukov Martin

Czviyn Franie

Milancov Marco

Dugacski Blax

Sokach Iván

Bulivchich Jose

Delich Grga

Stipich Stepan

Tiovachev Ilia

Sintarin Ilia

Jikvich Ilia megszökött

Vojnich Martin

Eklatov Antun

Bodich Josa

Xivanin Guirko

Vojnich Lovrin

Sintarin Tadia

Govedar Mato

Ckurchia Misko

Lulich Andria

Mincsevich Ivan

Govegy Máto

Belardi Orbán

Malechkov Guirko

Milakov Jancsika

Sokchev Faraun meghalt

Machkov Jankó

Marjamusich Ivan

Letich Pava

Kaich Nikola

Morsich Istók

Birovkev Jankó

Bulivchich Martin

Pisznisev Ivan

Betlem Blaz

Csordar Stanisa

Belardi Jóska

Churchim Antun

Antunov Jankó

Malaguszky Jakob

Stipich Nicola

Carevich Matko

Gerely Jakob

Vukovich Nikola

Slatki Mato

Bibin Istók
Jokovich Misko
Kopunov Guira
Skinderov Misko
Vhurcsanszky Nikola
Perchich Ferenc
Capitanov Janko
Kosnicsár Guire
Hipich Ilia
Ivandekin Nikola
Jaramaz Guiro
Poliakovich Marko
Boxin Matko
Valicsin Mita
Narjanchich Vinko
Jerkovich Mato
Evin Adnria
Delich Máto
Cvianov Guiro
Rudich Stipe
Rudich Jurisia
Jurich Jokan
Popara Petar
Budimacz Ivan
Baich Petar
Franciskov Luka
Lukandin Petar
Gombár Ivan
Belardi Ferkó
Vidavovics Antun
Morbich Martin
Vojnich Tomo
Guzonia Guirko
Soksich Guirko

Panchin Jurissa
Perchich Matko
Churchia Simun
Devich Samina
Muchalo Nikola
Miloszavlyev Pavo
Kragujevich Jovan
Radisich Radoszav
Sviracz Jovan
Klakavi Matias
Sargin Lázo
Cifrin Jovan
Kraly Ferenc
Nesin Tódor
Putnikov Janko
Brankov Sime
Gerbich Jovan
Glusanski Dejo
Baich Jovan
Suvchia Szimo
Csoban Vasul
Alehich Damjan
Nithin Miat
Slavkin Obrad
Govedar Stojan
Kemejski Stevan
Sarich Jovan
Sopin Chirion
Obradav Xivan
Duchanchich Jovan
Rajkov Jovim
Blagoev Kuzman
Oxixalo Kuzman
Babin Milite

Dungerin Nedelko
Sviniar Mittar
Devich Dragich
Choravi Vuk
Suvajchia Ivan
Jalovchev Xivko
Hersich Mikla
Marin Isak
Sviracz Misko
Gerk Stanko
Krchich Pantelia
Rajkov Radovan
Glusanski Pavko
Vrabacz Mihajlo
Knizev Nikola
Kantorov Ostoja
Csechukov Veselin
Govedar Tódor
Dungerin Xivan
Krchich Krka,
Radisich Móna
Hemkach Cvija
Pribix Jovan
Rikalo Raka
Majnovich Jovan.

Noha e két névjegyzékben sok szerb név is fordul elő, de mindenesetre több bennük a bunyevác név és sokan a most élők közül megtalálhatják a felsorolt nevek között atyáik nevét.

Megjegyzendő itt, hogy a mult század közepén íróink a délszlávokat átalában illyreknek nevezték, mely elnevezés alkalmasint még a rómaiaktól ered, akik a tartományokat nem az ott lakó népfajok szerint, de inkább a népeket a tartományok nevei szerint nevezték el. Innen mondják az akkori német írók is a déli szlávokat általában illyreknek, ellenben a katholikus hitre áttért déli szlávokat, megkülönböztetésül bunyevácok-, dalmaták-, kroaták-, sokacok-, cziprovácok-, kalotnyákok- és bosnyákoknak nevezik és pedig állítólag nyelvük különbsége alapján*)

Még két más kisebb népfaj is létezik, melyekről hasonlag nem tudjuk bizonyosan, hogy mikor és hogy származtak be az országba, ezek a görögök és örmények, mert ezekről sincs biztos adat, hogy mikép jöttek be? A görögök bejöhettek már a 12. században, Manuel császár idejében, de sokan jöttek be Konstantinápoly meghódítása után is, és pedig hazánkba leginkább mint kereskedők telepedtek le, fő helyeik Budapest,

*) Lásd: Korabinszky: Lexicon von Ungarn. 401. lap.

Karcag, Ungvár és Miskolc voltak, még Mária Terézia országlása alatt a miskolci görög bankárok képesek voltak a királynénak kölcsönt szerezni. Hasonló sorsban részesültek az örmények, ezek leginkább Erdélyben telepedtek le, innen származtak azután a szomszéd Marmaros, Beregh és Bihar, úgy Arad megyékbe. Mind a két népfaj leginkább kereskedéssel foglalkozott, míg csak a zsidók nem szorították ki őket, innen a közmondás: zsidót viszek a faluba görögnek.

Azon körülmény, hogy a görögöknek úgy, mint az örményeknek nincsenek az országban régibb stilű templomaik, arra mutat, hogy ők is csak későbbi időkben szervezkedtek, még pedig oly helyeken is, hol soha a pusztító török nem uralkodott, példa erre Ungvár. A görögök úgy, mint az örmények megtartották nyelvüket és hitvallásukat, de azért leginkább a magyar fajjal azonosodtak.

A bevándorlók közé tartoznak a cigányok is, de ezek mint kóborló nomádok, az előbbi századokban számításba sem jöhetnek.

A lengyelek, dacára, hogy két lengyel házból származó királyunk volt, hogy a szepesi XVI. várost évek hosszú során zálogban bírták és legközelebbi szomszédaink voltak, tulajdonképeni gyarmatokat nem képeztek, csak egyesek, különösen a nemesi osztályból költöztek át, de azok is hamar azonosították magukat a magyar fajjal.

Igen buzgó telepítő volt e korban Ráday Gedeon gróf is Pest megyében, különösen Budapest környékén. 1720. évben már az ő meghívására jöttek be a „Schwarzwald“-i protestansok, kiket Harta községébe telepített. Ez időben hívta be a kalocsai érsek a Breisganból a mostani Hajós lakósait. Így telepítette 1715-ik évben a Vattay család a kiskőrösi tótokat, kik azóta megmagyarosodtak.

A bevándorlott németek szorgalmas kéz- és földművesek voltak, de emellett birtokukba kerítették a kisebb királyi haszon-

vételeket, különösen a korcsmákat, és mindenütt, hol lehetett, kiszorították a zsidókat.

Bánát és Szatmár megyében már ekkor Elsassból és Lotharingiából számos család volt telepítve. 1719-ik évben Tetz János telepítette Temes megyében Kudricot, ki első volt, aki Elsassból tetemes vagyonnal vándorolt be. 1731-ik évben számos család jött be Hessen és Würzburgból Eszterházi Imre gróf esztergami érsek és Eszterházi József gróf közbenjárása folytán, ezek Komárom, Győr és Veszprém megyékben osztattak szét.

Így Békés megye is benépesítését még VI. Károly kormányának köszönheti. Itt különösen megemlítendő Harneker János gróf, kinek 1725-ik évben szabadságára hagyatott a választás a budai úgynevezett „császármalom“ és Békés megye területe között, ő az utóbbit választotta, hová azután mindenfelől telepeseket hívott, így keletkezett Szarvas, Csaba és Békés-Gyula, legnagyobb részben tót telepesekből.

A mult század elején a telepeseknek sokat kellett szenvedni a Rákóczi felkelőktől, kiknek kurucai és labancai nem voltak békés vendégek, de még többet szenvedtek a bevándorlók a járványok, főleg a pestis következtében, mely különösen 1737. évben irgalom nélkül dühöngött, ez volt oka annak, hogy Szatmár-Németiben ez időtájban a bevándorlók ötször egymásután haltak ki, mégsem vesztették türelmüket a Károlyi és Sztárai grófok, kiknek a Rákóciaktól elkobzott jószágok elegendő tért nyujtottak.

A mult század derekán sok új lakót kapott Selmec- és Körmöcbánya, úgy Bars, Thúróc és Hont vármegyék, az új jövevények többnyire bányászok voltak Thüringiából, ezek jelen is megtartották sajátságos nyelvidomaikat. Így kaptak új lakókat Somogy megye Szulokon 1740-ik évben, a bakonyi erdőbe pedig sok római catholikus vándorolt be a würzburgi püspökségből és a fuldai apátságból. Tolna megyének talán a legrégibb német telepei vannak, kik mai napig

megtartották eredeti szokásaikat, bizonysága ennek a most is divatos „Pistolenhose“. Megemlítendő még ez időben Kolonics gróf kalocsai érsek, ki többek között 1758-ik évben telepítette Bácsujfalu (Szelencse) községét és pedig leginkább protestans tótokkal.

A fehérmegyei és a Buda körül lakó németek, Budaörs, Budaköz, Hidegkúth, Perbal, Zsámbék, Soroksár községek lakói 1747-ik év körül jöttek be, Schwarzwald, Schweitz és a Pfalz vidékeiről.

Pozsony és Nyitra megye szinte ez időben kapta új lakókul a Habánokat, kik anabaptisták voltak, fő helyük Lövő (Gross-Schützen) lett.

De nemcsak egyszerű telepesekről, de más lakókról is kellett gondoskodni. Midőn Bács vármegyét szervezték, a nemesség tökéletesen hiányzott, ennek köszönheti Nemes-Militics községe létét, telepítését más biztos adatok hiányában, mintegy 1720-ik év tájára lehet tenni, 1755-ik évben a község már létezett, mert az anyakönyvek ez évben kezdődnek. A lakók mindenfelől sereglettek össze, többnyire kiszolgált katonák voltak, részint már nemesek, részint armalissal és donációval nemesíttettek, így például a Czintula és a Kulunčsics család. Most nem határozhatni meg az egyes családok származási helyét, csak annyit tudunk, hogy a telepítés idejében 19 magyar és a többi bunyevác, magokat dalmatáknak nevező, család volt. A telepítettek határukat eleinte haszonbérben bírták, később pedig adományozás útján 40,000 frtért megvették. Leginkább szaporodott Nemes-Militics népessége 1749. és 1779-ik években, midőn Zombor és Szabadka királyi városok lettek, mert sokan a városokban lakó nemesek és katonák közül nem akartak városi hatóság alatt maradni, azért Militicsre költöztek át. Bánátba a nemesség az egész országból gyülekezett össze, de főleg az erdélyi nemesség egyesei voltak, kik leginkább költöztek át és honosodtak meg.

Mária Teréziának 1740. évben történt trónra lépésé-

től egész 1780-ik évben közbejött halálaig legtöbb történt az egész hon rendezésére, különösen Délmagyarország szervezésére nézve, de ezen időszakban benfoglaltatik II-ik József befolyásos működése is, ki 1765-ik évtől a császár királyné segédkormányzója volt.

Grassalkovics herceg volt egyike a fő tényezők közül a délmagyarországi rendezésnél. Bács megye szervezése és telepítésénél kortársaink majdnem az egész érdemet II-ik Józsefnek tulajdonítják, holott ő csak befejezett, mit Mária Terézia kezdett. Grassalkovics előleges terv szerint intézte a telepítést, nem válogatott sem nemzetiségre, sem hitvallásra nézve, József ellenben a német protestans telepeseket tartotta legalkalmasabbaknak, de azért magyar telepítések is történtek alatta, mint például a tiszamelléki kerületben.

A kiküldött biztosok közül legtöbb figyelmet érdemel Cothman kamarai tanácsos, ki jelentését eljárulásáról 1763-ik évben adta be; erélyes intézkedéseinek kiváló része a nyugtalan és vándor élethez szokott szerbek lakhelyeinek állandósítása, az ő előterjesztésére költöztettek azok át leginkább a katonailag szervezett határszélekbe, különösen a Duna mentében lakó szerbek voltak azok, kik nem akartak más nemzetiségbeli telepesekkel együtt maradni, azért mindannyian a Duna partjáról más távolabb helyekre telepíttettek át. Általában a Duna folyásának változása és kiöntései sokszor akadályul szolgáltak a telepítéseknél, mert nemcsak, hogy nagy ártéreket kellett a kiöntések végett üresen hagyni, de gyakran a már létező községeket is áthelyezni kellett, így vannak a régi Apatin és Szónta maradványai nemcsak az ártérben, de a folyó medrében is.

Az új községek keletkezésének idejét nehéz tüzetes biztossággal meghatározni, egyébként az inkább az egyes községek monografiájához tartozik, de sok nehézséggel jár, mert a községek általában nem bírnak régibb levéltárral és így kivéve József telepítvényeit 1780-ik évtől kezdve alig vannak egészen biztos adatok. A mohácsi vész után, a török hódítási időben

bizonyára a szerbek voltak a két megyének, valamint Bánátnak is első beköltözött lakói, a bunyevácok és sokacok csak a mult század első felében kezdettek sűrűbben letelepedni, úgy, hogy a szerbek nagyobb része sokáig nomád életet élhetett és leginkább marhatenyésztéssel foglalatoskodott, legeltetvén nyájaikat merre tetszett, a különben is vadvizes, áradásoknak kitett területeken és pedig a Tiszán innen úgy, mint a Tiszán túl; e kóborló beköltözők itt-ott csoportokban ideiglenes házakat, putrikat is építettek, de ha érdekük úgy kívánta, azokat el is hagyták és jobb mezőket kerestek fel. Így például Gákova, Karavukova, Bogojeva, Rácmilitics, Prigrevica-Szentiván, Bresztovác, Szántova, Dautova stb. lakói a mult század első felében még szerbek voltak, kik azután vagy elköltöztek, vagy máshova telepíttettek és helyeiket többnyire németek, itt-ott magyarok is foglalták el. De ez nem történt egyszerre, tagadhatatlan, hogy Cothman működése legtöbbet járult hozzá az áttelepítések elrendeléséhez. Sajnos, hogy a régi, valamint újabb telepítési iratok elvesztek, mert a községek inkább az adófizetéssel és a földi munkával voltak elfoglalva, mintsem a levéltárak fentartásával, mi különben is alig volt lehetséges a régi, sárból épített, náddal fedett, szűk helységházakban. Meglepő, hogy nemcsak a községeknek, de a lelkészek és tanítóknak sem volt érzékük a történelem iránt, azért az adatok sehol sem jegyeztettek fel; a ferenciek szerzete Zomborban, Baján, Szabadkán és Bácsban bírt kolostorokkal, de krónikájuk oly sovány, hogy abból mitsem tanulhatunk, az itteni ferenciek provinciája nem tartozván a tudományokat ápoló szerzetesekhez, krónikáik csak a gvardiánok választására, vagy a folyók áradásának feljegyzésére szorítkozik és így a községekre vonatkozó adatok csak az országos levéltárakban kereshetők, hol a volt magyarkirályi kancellária és a volt kamarai iratok is őriztetnek.

Bács-Bodrogh megyének alsó és közép része majdnem kivétel nélkül a kincstár birtokába jövén. Grassalkovicsnak a

rendezésnél egészen szabad keze volt, ő rendezte a zombori kincstári jószágigazgatóságot, ő építtette 1753-ik évben annak helyiségéül a zombori most is fennálló épületet. Nem kevesebb gonddal működött a megye felső részében is, a bajai kastély, a mostani városháza szinte tőle származik. Sokan emlékeznek még azon szép arcképekre, melyek egykor a kastély termében díszlettek, ezek között Jenő savoyai herceg és Mária Terézia kikályné, úgy Grassalkovics herceg arcképei leginkább kitűntek.

Igen elősegítette Mária Terézia kormánya alatt a népesítést az úrbér rendezése, mert addig az úrdériség, írott törvények hiányában, minden felügyelet nélkül, csak szokáson alapult, kormánya idejében szabályoztatott az úrbériség és pedig rendeletek útján. Első volt Depanli, ki az úrbériség szabályozásáról rendszeres munkát írt.

Buzgón működtek Bács megyében az úrbéri rendezés körül az akkori kincstári igazgatók: Kruspér Pál és Ürményi Mihály, kiknek címerük, emlékül most is a zombori katholikus templom szentélye oldalán van befalazva. Minden község határa mérnökileg felméretett, a felmérésről, valamint a kiosztásról térkép és hiteles földkönyv készíttetett, melyekben az akkori telkesek és zsellérek nevei is előfordulnak és a melyek a szolgabírák és esküdtek által hitelesíttettek. Az úrbér behozataláról jegyzőkönyv készíttetett, melyben 9 kérdés foglaltatott, melyekre minden egyes községben beiktatott a felelet: a lakosság száma, birtoka, joga és kötelezettsége iránt.

A régi okmányokban, főleg a török defterekben több hely, mint házakkal ellátott helység említtetik, holott Mária Terézia idejében azok csak mint puszták az úrbér behozatala alkalmával, az új községek határába osztattak be, és pedig többnyire heted dézsmaadás kötelessége mellett. Így például: a szilbási határba Radoetics, Obrovác határába Metkovics puszta egy része, Tovarisova határába Nagy-Bancs és Golodobra, Plávna határába Klegye, Kalos, Széplak és Lyubosics puszták, a Bezdányi határba Paka puszta,

melynek neve most is fennáll és a melyben tetemes romok is láthatók.

De vannak más helyek is, melyek elpusztulva most mint puszták, az új községek határában találhatók, ilyen Pucs, Vastorok (Ostorák), Devecser, Bela, Kalacsa, Kétvilló, Pezér stb. puszták a tiszai kerületben.

Hogy a déli szlávok, különösen a szerbek mennyire tódultak be déli Magyarországba, bizonyítja ezt Martinuzsi bíbornok, Erdély egykori kormányzója, ki már 1538-ik év elején panaszkodik I-ső Ferdinánd királyhoz írt levelében, hogy azok nem sokára az ország felét foglalják el. De hogy a beköltözött szerbek sem voltak állandó telepesek, bizonyítja azon körülmény, hogy az ő templomaik is csak a törökhódítás utáni időből származnak. A telepítések idejére nézve némi irányadó okmányul szolgálhat a katholikus plébániák keletkezése és az anyakönyvek kezdete az egyes helységekben, és pedig nemcsak Bácskában, de a szomszéd Bánát és Baranyában is, hol szinte a régi templomok és plébániák mind elpusztultak.

Tájékozásul felhozom Bács és Bodrogh megyére nézve a római katholikus plebániák keletkezése*) és az anyakönyvek kezdetére vonatkozó kimutatást.

Szám	Községek neve	Plébániák felállításának éve	Az anyakönyvek kezdete
1	Baja	1728	1712
2	Baracska	1751	1751
3	Báthmonostor	1760	1770
4	Béregh	1752	1737
5	Dautova	1776	1765
6	Gákova	1776	1766
7	Gara	1744	1755
8	Kolluth	1757	1754

*) Lásd: Schematismus Cleri Archi diocesis Colocensis, úgy diocesis Quinque eclesiensis & Csanadiensis 1885.

Szám	Községek neve	Plébániák felállításának éve	Az anyakönyvek kezdete
9	Szántova	1715	1715
10	Vaskút	1766	1772
11	Apatin	1750	1750
12	Bezdán	1743	1740
13	Bresztovác	1749	1787
14	Doroszló	1752	1753
15	Kupuszina	1755	1754
16	Monostorszegh	1769	1722
17	Filipova	1735	1764
18	Prigrevica-Szent-Iván	1763	1763
19	Szónta	1781	1718
20	Zombor	1746	1718
21	Bács	Nem tudni	1766
22	Bácsujfalu	1788	1752
23	Bogojeva	1776	1766
24	Dérony	1814	1804
25	Hódságh	1795	1768
26	Karavukova	1766	1773
27	Novoszelló	1734	1734
28	Parabuty	1787	1785
29	Plávna	1761	1756
30	Rác-Militics	1782	1787
31	Vajszka	1787	1788
32	Bukin	1751	1751
33	Futak	1749	1749
34	Gajdobra	1764	1798
35	Josefsdorf	1805	1805
36	Kucura	1815	1815
37	Ujvidék	1726	1718
38	Obrovác	1843	1843

Szám	Községek neve	Plébániák felállításának éve	Az anyakönyvek kezdete
39	Ó-Kér	1790	1790
40	Palánka	1785	1785
41	Temerin	1783	1783
42	Titel	1788	1769
43	Almás	1740	1740
44	Bikity	1776	1771
45	Borsod	1800	1800
46	Csávoly	1748	1748
47	Jankovác	1733	1733
48	Katymár	1749	1748
49	Kunbaja	1825	1819
50	Madaras	1789	1789
51	Mélykút	1776	1749
52	Felső-Szent-Iván	1783	1769
53	Tataháza	1776	1772
54	Bajmok	1779	1780
55	Bajsa	1780	1784
56	Csantavér	1785	1782
57	Hegyes	1776	1776
58	Szabadka	1736	1717
59	Ó-Morovica	1810	1810
60	Pacsér	1824	1824
61	Topolya	1750	1755
62	Csonoplya	1761	1762
63	Kernya	1767	1767
64	Krusevlya	1785	1785
65	Kúla	1749	1720
66	Nemes-Militics	1752	1752
67	Rigyica	1804	1804
68	Szivac	1789	1797

Szám	Községek neve	Plébániák felállításának éve	Az anyakönyvek kezdete
69	Sztanisics	1797	1788
70	Veprovác	1766	1762
71	Ada	1760	1762
72	Ó-Becse	1767	1757
73	Földvár	1807	1806
74	Horgas	1773	1778
75	Ó-Kanizsa	1750	1755
76	Martonos	1789	1780
77	Moholy	1806	1805
78	Petrovoszelló	1777	1776
79	Szenttamás	1785	1785
80	Zenta	1755	1752

E kimutatásból látható, hogy a katholikus plébániák legnagyobb része Mária Therézia kormánya alatt szerveztetett és állíttatott fel, mely körülmény határozottan bizonyítja, hogy a megye szervezése is alatta kezdődött és egész sikerrel folytattatott.

A szerbeknek sokáig bizonytalan és változó lakhelyeik voltak, hozzá igen sok papot tartottak, Steltzer Frigyes számítása szerint 1722-ik évben 3960 ház után 114 papjuk volt. Cothman telepítési biztos jelentése következtében történt változások folytán sok áttelepítés történt, így a temerini szerbek áttelepíttettek Gyurgyevóba, a bukesinovaciak Apatin közelében, kiket Cothman rablóknak nevez, Ó-Sztapárra, a priglevica-szent-iváni, dautovai és baracskai szerbek Zomborba, Gákovára, Krusevlyára, Sztanisicsra, Kúlára és más helyekre telepíttettek át. De sokan önként költöztek át a határszélekbe is, mindazáltal az állandó lakással bíróknak házszáma az előbbi községekben 5520 számra

növekedett, ellenben papjaik száma 34-re olvadt le, mert a rendes lakhellyel bíróknak kevesebb papra volt szüksége, mint a szerteszét kóborlóknak.

Bács és Bodrogh vármegyének régi magyar lakói egészen elvesztek és a mostani magyarság szinte csak későbbi telepítés. Így kapott katholikus magyar lakókat Jankovác 1733., Bezdán 1743., Kúla 1749., Kanizsa és Topolya 1750., Nemes-Militics 1752., Zenta 1755., Báthmonostor és Ada 1760., Ó-Becse 1767., Petrovoszelló 1774., Bogojeva, Dautova, Mélykút, Tataháza és Hegyes 1776., Bajsa 1780., Temerin 1783., Szenttamás 1785., Martonos és Madaras 1789., Ó-Kér 1790., Borsod 1800., Moholy 1806., Földvár 1807., Ó-Morovica 1810., Kucura 1815. és Pacsér 1824. évben.

A református magyarok ellenben Feketehegyen, Piroson, Ó-Morovicán és Pacséron 1762—1786-ik években telepedtek le.

A katholikus tótok Kupuszinát 1755., Bácsujfalut 1788-ik években szállották meg.

Az első evangelikus tótok Steltzer szerint*) 1760-ik év körül Kiskőrösről vándoroltak be Bácsujfaluba, de innen ismét 1770-ik évben Pazuára költöztek át. A legrégibb evangelikus szláv község Petrovác, melynek lakói 1740—1745-ik években 95-en jöttek Kis-Kőrösről. De mindannyi evangelikus község csak a József császár által 1781-ik évi október 13-án kihirdetett türelmi parancs után alakult meg mint hitközség, így keletkezett Bajsa 1785., Glozsán 1786., Kiszács 1787., Bácsujfalu 1787., Pivnica 1791., Ujvidék 1800., Kulpin 1812., Szilbás 1814., Lality 1817., végre Palánka csak 1859-ik években.

Az oroszok Kereszturon 1748. és Kuczurán 1768-ik évben lettek telepítve.

A legrégibb német telepek Bács és Bodrogh várme-

*) Lásd: Geschichte der Bácska von Fridrich Steltzer.

gyékben; Csatalja 1736., Ujvidék 1739., Hódságh, Kolluth, Gákova, Prigr.-Sent-Iván, Palánka és Gajdobra 1748., végre Apatin 1750. De ez mind csak kezdet volt, mert a nagyobbszerű telepítések Mária Terézia országlása alatt csak a hubertsburgi béke után 1763-ik évtől kezdődnek, mely időszaktól egész 1768-ik évig a következő helyek láttattak el több vagy kevesebb német telepesekkel: Kernyaja, Krusevlya, Gákova, Pr.-Szent-Iván, Doroszló, Filipova, Veprovác, Kolluth, Bezdán, Kupuszina, Hódságh, Gajdobra, Bukin, Palánka, Karavukova, végre Apatin, utóbbi egyszerre 555 családdal, kik között számos kézműves is volt.

Hogyha eleinte valóságos szükség is volt a Maros, Tisza és Duna mentiben szervezett határszéli őrvidékekre, a karlovici és passarovici békekötések után a béke állandósága és Bács és Bodrogh vármegyéknek 1698-ik évi október 16-án történt helyreállítása következtében azok mindig alkalmatlanabbakká váltak, főleg a katonáskodó szerbek követelései által.

Bács és Bodrogh vármegyék helyreállítása és szervezése nem volt a legszerencsésebb*), Bodrogh vármegye a történelmi adatok ellenére az alsó részben, Ujvidékkel mint székhellyel, Bács vármegye pedig Zomborral székhelyül a mostani vármegye felső részében alakíttatott meg, mi folytonos civódásra adott alkalmat, mert a választó határt nem tudták megállapítani.

De a katonák és tisztjeik erőszakoskodásai és rakoncátlankodásai egyesíték a két civakodó megyét is, ez volt oka, hogy mind a két megye nem szűnt meg a tábornokok önkénye és a szerb milicia féktelensége ellen a trón zsámolya előtt is folytonosan panaszkodni. Így tartott ez egész a mult század közepéig, míg végre a királyné, valamint kormánya megsokalván a szünetnélküli panaszt és belátván a határszélek feleslegességét, a zombori, palánkai és bresztováci száncok 1745-ik év-

*) Lásd: Iványi István: Az új Bodrogh vármegye 1886.

ben, a péterváradiak pedig 1746-ik évben a hatóságok beható kérelmére beszüntettek. Nemkülönben 1743-ik évtől egész 1750-ik évi augusztus 15-éig a tiszai és marosi sáncok polgárosítása és újra szervezése is elrendeltetett.*)

A határszélekben katonáskodó szerbek követelései folytán a tiszai kerület 1751-ik évi junius 28-án külön szabadalmat és előjogokat kapott, ezzel azonban a katonáskodó, akkor még ráczoknak nevezett szerbek annyira elégedetlenek voltak, hogy az adott szabadalmakat visszautasították és mintegy 40,000-en Oroszországba kivándoroltak. Minek következtében 1774-ik év körül új telepítések történtek és pedig tisztán magyarokkal, kik ugyanazon évi augusztus 1-én új, illetőleg második szabadalmat kaptak és a már fenálló községekbe beosztattak.

A katonai vidékek bekebelezési ügyében, Mária Terézia királyné még 1747-ik évben regnicolaris bizottságot nevezett ki, melynek tagjai voltak a királynő részéről gr. Grassalkovics Antal kamaraelnök, egyszersmind a bizottság elnöke, báró Engelshofen, gr. Draskovics Lipót, báró Wücher és Rédl József; Magyarország részéről a nádor kijelelése folytán Károlyi Ferenc és Tersztyánszky János; átlalában az úgynevezett sáncok bekebelezése iránt kevés volt az akadály, kivéve a tiszai sáncoknak Titel körüli alsó részét.

Mindenki tudta, mily nagy szerepet játszottak a XVI-ik századig a dunai hajóhadak a törökökkeli hadjáratokban, még nagyobb volt azokra a szükség a későbbi harcokban, sőt savoyai Jenő hadjáratában is, mert azok nemcsak a hadiszerek és élelmi cikkek szállítói voltak, de nem egyszer megmérkőzniök kellett a török dunai hadihajókkal és nem egy hősi harc emléke maradt fenn a történelemben. De későbben mindinkább tapasztaltatott, hogy a tűzérség tökéletesítése nagyon megnehezíté a hadihajók feladatát, egy kellő helyen felállított 24 fontos ágyú képes volt, egy egész flotillát nem csak fentartani, de egyszersmind semmivé is tenni és így a hadihajókra fordított ed-

*) Lásd: Iványi István: A tiszai határőrvidék.

digi figyelem mindig csekélyebb lett, főleg a Rákociakkal, valamint a törökökkeli békekötések után, mely a tiszai és dunai vidékeknek visszaadta a békés nyugalmat.

Ez volt az ok, hogy a dunai hajóhadak szervezete folytonos változásoknak volt kitéve. Végre is, hogy egy flotillát a dunavidékek biztossága érdekében fentartani lehessen, egyszersmind az eddig szolgálatban levő hajólegénység kellőleg ellátva elhelyeztessék, legfelsőbb helyen a csajkások zászlóalja részére, egy külön terület alkotása rendeltetett el, ez volt az ok*), hogy a tiszai határszéli őrvidék feloszlatásakor, ennek alsó része, t. i. Titel, Lok, Gardinovác, Mosorin, Villovó és Zsablya külön kerület lett, 1769-ik évben pedig még Csúrogh, Goszpodince, Kovil, Káty és Kovil-Szent-Iván helységek hozzá csatoltattak, végre 1800. évben Gyurgyevó, 1801-ik évben pedig Nádaly helységek szinte oda telepíttettek.

A Bánát népesítése sokkal korábban kezdődött, mint Bács vármegyéé**), de eleinte kevés sikerrel. A karlovici és passarovici békekötések után 1718-ik év körül történtek már kísérletek nemcsak új telepítéssel, de a már fenlevő régi községek rendezésével is. A megkötött béke után Jenő savoyai herceg tanácsára a Bánátot nem csatolták Magyarországhoz, de külön igazgatott katonai területté lett. Már ezen időben mindenféle népfajt látunk a Bánátba özönleni, sok családot a német birodalomból, görögöket Macedóniából, spanyol zsidókat, telivér spanyolokat Biscajából, kik gyarmatukat Uj-Biscajának nevezték, franciákat Elsas-Lotharingiából, csekélyebb mennyiségben örmény, albán, úgy bolgár és bosnyákokat, de legszámosabban jöttek mindenfelől a szerbek és oláhok, szóval egész Bánátot ellepte egy új fajkeverék.

De alig fejezte be az akkori kormányzó, különben kitűnő tehetségű, savoyai Jenőnek méltó kedvence, Mercy gróf

*) Lásd: Szentkláray: A dunai hadihajók. 260—266.

**) Lásd: Böhm Lenart: Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság történelme. Pest 1867.

tábornok, nehéz működését, a törökök ismét betörtek, hozzá még veszedelmesebb ellenség volt a pestis, mint akkor mondták, a fekete halál. Az első beköltözöttek vagy elhaltak, vagy menekültek. De maga Mercy tábornok is 1736-ik évben Olaszhonban elesett és így utána újra kellett a gyarmatosítást kezdeni.

Bánát ismét puszta lett, nem is csodálkozhatunk általában Bánát pusztává lettén, mert nemcsak a törökök pusztítottak el mit találtak, de Dózsa és Ivan cár népe még kegyetlenebbül dúlta fel az egész vidéket, hozzájárult, hogy a Bánát Zápolya idejétől az erdélyi fejedelmek és a császári vezérlő tábornokok közötti küzdtér volt, kik közül egyik úgy pusztított, mint a másik.

Innen jön, hogy Bánátban is úgy, mint a szomszéd Bács, Baranya és Pest megyében minden nagyobb épületnek nyoma sem maradt, és így a templomok és plébániák is elpusztulván, csak későbben, különösen Mária Terézia kormánya alatt állíttattak újból helyre, ez az oka, hogy kivéve a budai Mátyás és a mostani helyőrségi templomot, a szegedi ferencieknek Mátyás által épített templomát, Pestmegyében a zsámbeki, ocsai stb. romokat, úgy a pécsi székesegyházat, a bácsi ferenciek templomát és talán egy-két kisebbszerű templomot, mindannyi felekezet templomai és paróchiái az alföldnek, csak a mult században keletkeztek.

Pedig Rómában a vatikán könyvtárában őrzött, Magyarországban szedett pápai dézsmáknak, főleg 1333. és 1334-ik években történt összeírásából kitűnik, hogy már ezen években Krassó, Arad, Temes és Torontál vármegyék községeiben számos római katholikus plébánia létezett, melyekből egyetlen egy sem létezik többé és mindannyi újjal váltatott fel.

De nemcsak Bácsban és Bánátban történtek már VI. Károly és Mária Terézia idejében telepítések, de az országnak felső részeiben is. Így például az író nagyatyja, mint Marmaros szigeti kincstári jószágigazgató 1769-ik évben Tiszaujlakra német lakókat telepített, ekkor telepíttetett még felső ausztriai favágókkal Domba, Mokra és Kőrösmező Marmaros

megyében, de mindezen telepítések csekélységeknek bizonyulnak Bácsban és a Bánátban történt telepítésekkel szemközt.

Mercy Florimund tábornok, kiről már Voltaire azt mondotta, hogy oly családhoz tartozik, melynek tagjait mindenki tiszteli, de mindenike szerencsétlen, a Bánátban kitűnő szervezőnek bizonyult, azonban sok üdvös kezdeménye csak halála után léphetett életbe, mert a VI-ik Károly alatt savoyai Jenő herceg befolyása mellett megkezdett szervezés csak Mária Terézia királyné alatt ment teljesülésbe.

Minthogy a hosszú ideig tartó harc és háborúskodás, hozzá a pestis a népességet egész Délmagyarországban, de főleg a Bánátban nagyon megfogyasztotta, az egymást követő katonai parancsnokok és kormányzók, legfelsőbb rendeletek következtében, fő gondjukat végre a népesítés gyarapítására fordították. 1744-ben Temesvár mint város két új városrésszel szaporodott, Mehala és Józsefvárossal. 1740-ben egész 50-ig Mehadia, Dognacska, Szőreg, Török-Becse és Szászka szinte új telepeseket kaptak.

Már Mercy sok gondot fordított a bánáti bányákra, 1741-ben új bányaszabályok hozattak és a moldvai, szászkai, csiklovai, oravicai, dognácskai, bogsáni és resicai telepek bányaközségeknek alakíttattak át.

Számos beköltöző macedóniai görög, úgy szerb szívesen fogadtatott. Más részről a kath, paulichianusok Oláhországból Ó-Besenyőre telepedtek át, úgy az elvesztett Oláhországból ezen kívül 300 beköltözött bolgár család a temesi bánságban Vingán és a bodrogi, selyosi és szanádi pusztákon helyeztettek el. Egy másik része a beköltöző bolgároknak pedig a bányakerületben Krasován és a mellék községekben lelt új hazát és jelen is megvannak.

Végre 1751. évi októberben Bánátban is a katonai kormányzás polgáraivá változtatott át és nemsokára reá a hubertsburgi béke után a gyarmatosítások is több eréllyel megkezdettek. Mindenek előtt az 1763-ik évi február 25-én kibocsá-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tott nyilt parancs által a szolgálat nélkül maradt katonák, úgy Ausztria végvidékeinek lakói a bánságbani letelepedésre meghívattak.

Megemlítendőnek tartom, hogy az újonan telepített községek, kevés kivétellel az elpusztult régi helységek helyére telepíttettek, de a régi neveket újakkal váltották fel.

1766-ban Lamberg gróf elnöklete alatt Cothman és Festetics tanácsosokkal a Bánát részére külön gyarmatosítási bizottság állíttatott fel. Ennek működése folytán katonák, osztrákok, úgy külföldi németekből mintegy 3000 család vándorolt be Bánátba. Ez időtájban, minthogy az előbb Mercy idejében telepített olaszok és spanyolok mind kihaltak, telepíttetett újból, vagy szaporíttatott új lakókkal: Szent-Péter (Szent-Péter, és Gyarmatha már a XIV. században megvoltak), Bruckenau (Piske), Gyarmatha, Freidorf, Rékás (Rykás), Mercidorf (Kárán), Billet, Csanád, Perjamos, Szent-Miklós, Nagy-Jécsa, Szakálháza és Csatád, Neudorf (Ujfalu), Schöndorf, Guttenbrunn (Hidegkút), részben Lippa és Uj-Arad; telepítő biztosok voltak: Hildebrand, Kock, báró Laffert és Neuman. A németek telepítése ez időben különösen parancsolva volt. Minden telepes kapott 24 hold szántóföldet és 6 hold kaszálót. A birodalmi németek Vizesdia, Oroszin és Töcsin, a belföldiek pedig Klek és Torak pusztákon, összesen mintegy 2000 házzal telepíttettek.

Amit Mercy nagy gonddal létesített, azt sokban az ügyetlen Perlas gróf igazgatása elrontott. Az oláhok már Mercy alatt számosan menekültek át Erdélybe, mint Bánátba. 1764—67-ben szerveztettek a bánáti határvidékek, Pancsova és Fehértemplom mint főhelyekkel.

Még Mária Terézia alatt József császár közbelépte következtében a kormányzásra alkalmatlan Perlas gróf elmozdíttatott és helyébe Cláry gróf neveztetett ki kormányzónak, kinek első gondja volt az általános felméretés, egyszersmind az újabb telepítési rendelet alapján, mely szerint egy

egész telepre 37 hold, féltelepre 21, egy negyed telepre pedig 13 hold osztatott ki, új telepítések szerevezésére.

Az újabb szabályok szerint 1769—1773-ikig telepíttettek, vagy nagyobbíttattak: Grabac, Bogáros, Kis-Gécsa, Mastort, Heufeld, Charleville és Soltour, Albrechtsdorf (Kis-Teremia), Marienfeld (Nagy-Teremia), Bumenthal (Máslak) és Segenthau (Ság), Charlottenburg (Barica), Altringen (Rekasel), Neuhof (Bogda), Buchberg (Szintár), Kreutzstetten (Keresztes), Königshof (Remete), Szent-András (már a 13. században fenállott), Ostern, Gottlob (Kis-Ősz) és Trübsvetter (Nagy-Ősz).

A bevándorlók oly számosan jöttek, hogy azoknak elszállítására külön hajókat kellett kirendelni. Kitetszik az a bevándorlák kimutatásából:

1768-ik	évben	bevándorolt	462	család	1888 személy
1769-ik	„	„	815	„	3124 „
1770-ik	„	„	3214	„	10292 „
1771-ik	„	„	387	„	1585 „
		összesen	4878	„	16889 személlyel.

ezek mind a kormány költségén telepíttettek le és mind e bevándorlók kizárólag birodalmi németek voltak.

Magányosok által a fennebbi években összesen csak 67 család 264 személlyel telepíttetett.

A Bánátban egészen újonan épített faluk kimutatása:

Év	A faluk neve	Vidék	Összes telepesek
1765	Billet	temesi	254
1766	Zsombolya (Hatzfeld)	„	405
	Szakálháza	„	302
	Angyalkut	lippai	106
	Szépfalu	„	210

Év	A faluk neve	Vidék	Összes telepesek
1767	Csatád	lippai	204
	Nagy-Jécsa	„	204
1768	Grabac	„	203
1769	Bogáros	temesi	201
1770	Kis-Jécsa	„	101
	Heufeld	„	80
	Mastort	„	80
	Nagy-Teremia (Marienfeld)	csanádi	125
	Kis-Teremia (Albrechtsdorf)	lippai	80
	Blumenthal	„	95
	Ság (Segenthau)	„	77
1771	Charlesville	„	64
	Ibád (Wiesenhaid)	csanádi	190
	Kreutzstetten	lippai	65
	Lichtenwald (Komjáth)	„	42
	Szent-Hubert	„	77
	Soltour (Secultura)	„	64
	Buchberg	„	32
	Neuhof	„	30
1772	Kis-Altenringen	„	30
	Charlottenburg	„	30
	Királyfalva (Königshof)	„	30
	Greifenthal	„	30
	Trübsvetter	„	203
	Kis-Ősz (Gottlob)	„	203
	Ostern	„	52
		Összesen:	3783

Nagyobbított faluk kimutatása:

Telepítési év	Nagyobbított falu neve	Telepek száma	Telepítési év	Nagyobbított falu neve	Telepek száma
1762	Uj-Arad	42		Zádorlak	5
	Guttenbrunn	148		Freidorf	19
	Besenyő	104		Lippa	71
	Mercyfalva	143		Detta	21
	Szent-Péter	34		Mehadia	4
	Gyarmatha	235		Nagy-Becskerek	4
	Bruckenau	92		Perjamos	74
	Rékás	42		Neudorf	148
	Uj-Pécs	9		N.-Szt.-Miklós	152
	Versec	30		Csanád	139
	Kudric	5		Csakova	5
	Fehértemplom	4		Facset	35
	Lugos	9		Összesen:	1628
	Temesvár	20		Túlról:	3783
	(Meszkemencék)			Egész összeg:	5411
	Szent-András	34			

A külbirodalmi németek és a nemzetiek telepítésének kimutatása a határörvidékekben és Torontál megyében:

Telepítési év	Község neve	Telepítő neve	Telepítés helye	Nemzetiség
1753	Perlas	Gr. Perlas	Titellel szemben	Szerb, román
1771	Bulkes	Gr. Clary	Torontál	Románok
1773	Török-Kanizsa	„	„	Magyarok
1774	Cláry	„	„	Szerbek
1770	Kubin	„	Német bánsági ezred	Szerb, német
1771	Szlatina	„	Oláh illyr ezred	Románok
1774	Debelácsa	„	Német bánsági ezred	Magyarok
1776	Homolic	„	„	Német, szerb
1776	Glogon	„	„	„ „
1776	Jakuba	„	„	Német, magyar

Ez időben a bánság összes lakossága 450,000-re tehető.

Az utolsó két katonai kormányzója Bánátnak a két Brigidó fivér volt. Alattuk keletkezett 1778-ik évben Steierdorf stiriaiakkal és uj-moldovai németekkel és csehekkel.

A katonai rész épségben hagyása mellett végre a polgári terület 1779-ik évben „Temesi bánság“ címén Magyarországhoz visszacsatoltatott.

A zsidók, a habsburgok uralkodása alatt általában, de különösen Délmagyarországban, nem játszottak befolyásos szerepet. A törökök nem voltak irányukban ellenségesek, sőt igen jól használták őket bérleteikben. Ellenben a papság, főleg a Jezsuiták befolyása a Habsburgok alatt irányukban mindenkor ellenséges szellemű volt, a nép gyűlölete sem csökkent, különösen Horváthországban és Erdélyben, hol sokáig nem lakhattak, a városokban csak bizonyos városrészekben tűrettek, így Budán a híres zsidóutcában, Pozsonyban a Zukkermandlin, e városrészek éjjelre elzárattak; a bányavárosokból kitiltattak és 5 mértföldnyire a kerületben nem tartózkodhattak, fekvő birtokszerzésre, valamint hivatalok viselésére képteleneknek nyilváníttattak, isteni tiszteletüket csak tűrve félreeső helyeken tarthatták, egyszersmind minden társadalmi benső viszony a zsidók és keresztények között megszűnt, mondhatni, hogy egész Mária Terézia uralkodásáig csak megvetésnek és gyűlöletnek voltak tárgyai, végre a nevezett királyné alatt kaptak lábra irányukban is felvilágosodottabb nézetek, melyek létüket tűrhetővé tették, de azért például egész a legutolsó időkig Bécsben is a belvárosban éjjeli hálásra nem maradhattak.

Délmagyarországban, egy-két várost kivéve, nem fészkelték be magukat, a gyarmatosításra pedig mi befolyással sem voltak, csak annak befejezte után szaporodtak meg aránytalanul némely városban, különösen Szegeden, Aradon és Baján, nem annyira Temesvártt és Gyulafehérvárott, Erdélyben.

Nem úgy Budapesten, hová a zsidók már régóta sereg-

lenek, a várból a törököktőli visszafoglalás után kizárt zsidók előbb ellepték Ó-Budát, hol tömegesen laktak, majd Pestet is és folytonosan szaporodva mindenüvé beékelték magukat.

1780-ik év november 29. Mária Terézia királyné meghalván, utóda II-ik József maga vette át az uralkodást, mint a kormányzást.

VI.

A Habsburg-lotharingiak kora.

Magyarhon népesítésére nézve minden időben a legnagyobb befolyással volt az ország területének felosztása. A birtokok különfélék voltak. Volt nemesi birtok: puszták, kuriák, allodiumok, voltak szabadalmazott birtokok: királyi városok, kerületek, telepesek, különösen egyházi jószágok, de az országnak legnagyobb része mindenkor parasztbirtok volt, az úgynevezett „misera contribuens plebs“ birtoka. Ezek bizonyára a földesurak által népesíttettek be, innen jött a latin elnevezés: coloni.

Hogy mikor és hogyan történt a parasztbirtokok kiosztása? arra nézve mi bizonyost sem mondhatunk, de feltűnő, majdnem meglepő, hogy az egész országban a kiosztásra nézve bizonyos határozott arány tartatott meg, melyet csak a terület szűke, vagy bősége, úgy minősége változtatott, de csekélyebb arányban. Ezek voltak a porták, telkek, a törökök idejében a kapuk. Mindenkor voltak egész, fél, negyed telkek és így volt bizonyos maximum és minimum, melyhez annyira ragaszkodott a föld népe, hogy még most is, midőn a parasztbirtok tökéletesen szabad lett, ritka a holdankinti eladás.

De a földesurak nem elégedtek meg a telkesek munkájával, sőt a pusztákon is mindig nagyobb lett a szükség a munkás kezekre. Így származtak a zsellérek a községekben és az úgynevezett censualisták a pusztákon, vagy más szabad birtokokon, melyek házaikért, vagy birtokaikért, bizonyos szolgalmakat voltak kötelesek teljesíteni, és e zsellérek voltak bizo-

nyára azon része a lakosságnak, amely leginkább szaporította a növekedő népesség számát.

A jobbágyság intézete mindenesetre a hűbéri rendszerből nőtte ki magát. Kezdetben bizonyára a jobbágyok inkább rabszolgák voltak, mintsem szabad emberek, az oligarchák és püspökök hatalmaskodása, Dózsa György kegyetlen, de még kegyetlenebben elnyomott lázadásához vezetett, mely a jobbágyok sorsán mit sem segített. Ezen időszakban írta Verbőczy híres tripartitumát, mely csak az urak jogairól és a jobbágyság kötelességeiről szól. Tudjuk, mire vezetett a királyok gyengesége és az oligarchák anarchiája.

A török hódítás és a belháborúk nem voltak alkalmasak a föld népe állapotának rendezésére, de dacára a nagy zavaroknak, mégis mondhatjuk, hogy midőn Mária Terézia királynénk az úrbériséget rendeletileg rendezte, már tényleges megállapodást talált, mert csak az új telepítésekben történt kiosztás, a régibb parasztbirtokoknál csak kiigazítások történtek.

II. József volt az első, ki rendeleteit a jobbágyok személyes viszonyaikra is kiterjesztette, ő adta meg a szabad költözködési és adásvevési jogot.

Az 1790—91. évi országgyűlés már komolyan foglalkozott a jobbágyok sorsával, de majdnem félszázad volt szükséges, még 1836. évben a jobbágyok viszonyai törvényileg rendeztettek és a jobbágyság birtokot kapott, melyből végre 1848-ik évben a tulajdonjog és a jogegyenlőség vívta ki magát.

Martinovics összeesküvése történetéből ismert, de a vérmezőn meghalt Hajmóczi József volt a régibb időben az egyetlen egy, ki a 90-es években: „A nem nemes osztályok jogi és társadalmi állapotáról“ kutatásokat intézett, de csak az 1244-ik évig juthatott, mert a hóhér palosa véget vetett munkás életének. Kézirata most valószínűen a muzeum könyvtárának kézirati gyűjteményében hever.

Midőn II-ik József, anyja Mária Terézia királyné halála után 1780-ik évben a kormányt egészen átvette, azonnal

megkezdette a munkát, József császár erélye és felvilágosodott szabadelvű szelleme, ha mindjárt sértette is a multnak mellőzése és új rendszerének minden tekintetnélküli alkalmazása által az akkori tényezőket, igen hathatós előmozdítója volt az új szervezésnek.

Már Mária Terézia kormányférfiai, de még inkább József belátták, hogy a jobbágyságért valamit tenni kell, mert azoknak felszabadítása nélkül, az ország fel nem virágozhat. Ez volt oka, hogy József tevékenysége kétfelé ágazott: a régi jobbágyságnak sorsa javítása és az elpusztult országrészeknek mentől előbbi rendezése felé.

Akkor már tudomása volt Józsefnek, mily sok földterület áll üresen Bácsban, úgy Bánátban. E területeknek egy része eladatni, másik része pedig benépesíttetni rendeltetett. Mily csekély volt akkor Délmagyarországon a föld értéke, bizonyítja azon körülmény, hogy nem egy a bánáti örmény eredetű földesurakból, kik kis dynastákká nőtték ki magukat, birtokaiknak holdját 10 krajcárjával vásárolta és azt is sokallotta.

II-ik József*) kormányzata kezdetén, már 1781. évi október 13-án, úgy 1785. évi augusztus hóban két nyilt parancsot bocsátott ki, az egyik volt a türelmi, a második a szabad költözködhetési patens, melyek hathatósan lendítettek a telepítés ügyén.

Egyébként nemcsak Magyarhon, de Gácsország is bővelkedett üres földdel; hogy tehát benépesíthesse e parlagon heverő sok földet, elhatározta József, hogy a felső rhenusi legműveltebb népességű kerületekből német földművelőket hozat, ez okból az akkori frankfurti császári követhez egy nyilt parancsot bocsátott, következő tartalommal:

Mi II-ik József stb. mindenkinek tudtul adjuk, hogy Magyar-, Gács-, és Lodomirországokban sok üres területünk van, melyeket mi német telepesekkel, főleg a felső rhenusi kerületekből benépesíteni akarunk.

*) Lásd: Eimann János: Der Deutsche Colonist in Ungarn. Pest. 1822.

E végett császári királyi szavunkra igérjük: hogy minden hozzánk bevándorló némethoni családnak, föld- és kézművesnek, kikre oly nagy szükségünk van:

1-ör. Tökéletes vallásszabadságot biztosítunk, ellátunk minden vallásfelekezetet papokkal és tanítókkal, úgy a hozzájuk tartozókkal.

2-or. Minden családot házzal és kerttel megajándékozunk.

3-or. A földműveseket a fentartásukhoz elegendő földterülettel, azaz szántófölddel és kaszálókkal ellátjuk és szántó, valamint vonó marhával, úgy a szükségelt földművelési és házi eszközökkel megajándékozzuk.

4-er. A kézművesek és a napszámosok csak a házi szükségletre szolgáló bútort kapnak, de azon felül minden kézműves a mesterségéhez szükséges szerszámok beszerzésére kap 50 rhén. forintot.

5-ör. A legidősebb fiú a családban ment marad minden hadkötelezettségtől.

6-or minden család ingyen elszállíttatik egész az új telepítési helyig, a szükségelt útiköltséget Bécsben előlegezve kapják, egyszersmind az eltartás minden család számára egész azon időpontig, míglen maga képes magát eltartani, biztosíttatik, sőt ha ezen idő alatt is egyik vagy másik családot valamely nem maga által okozott szererencsétlenség érné, minden kitelhető segélyben részesülend, azon kötelezettséggel, hogy az ily előlegezést három év alatt megtéríteni köteles.

7-er. Azon egyesek részére, kik akár az utazás, akár az éghajlat változása, vagy más ok miatt megbetegednének, mindenütt kórházak lesznek felállítva, hol az illetők ingyen fognak gyógyíttatni.

8-or. Végre minden Németországból beköltöző biztosíttatik, hogy telepítése napjától számítandó 10 évig minden országos adó, vagy úri tartozás fizetésétől menten marad és csak a tíz év lefolyása után lesz köteles az országban dívó adókat és kö-

telezettségeket leróni, úgy, mint azt tenni a többi lakósok is kötelezve vannak.

E határozatunkat és nyilatkozatunkat ezennel igazoljuk és titkos pecsétünkkel ellátva megerősítjük.

Kelt Bécsben, 1782-ik évi szeptember 21-én a római császárságunk 19-ik és magyar és cseh országlásunk 2-ik évében József mk. herceg Coloredó. Ő Felsége parancsára Hoffman Ignátz.

E parancs sikerét és az azt követő telepítését a bevándorlóknak főleg Bácsmegyére nézve, Eimann János, ki később Ujszivac községének jegyzője lett és maga is Churpfalzból vándorolt be, következőkép adja elő:

József császár nyilt parancsa 1783-ik évben, az év elején érkezett a Rhenus vidékére. Nem volt város vagy falu, hol annak egy nyomatott példánya nem keringett volna. József kegyét oly örömmel fogadták, hogy az egész nép akart volna kivándorolni. Csakhamar toborzók támadtak, kik sok családot csoportokba egyesítettek, kiknek összeírt jegyzékét azután Bécsbe küldötték és az uralkodónak bemutatták. Ilyenek voltak: Decker Péter tanító és Bauer Konrád a churpfalzi Durchroth nevű faluból Kreutznach mellett. Ezek a Mosel és a Rhenus közti vidékről száz családot toborzottak össze, kik közül mindenki 1 frt 30 krt útiköltség fejében lefizetni tartozott, József a küldötteket, mint ők magokat nevezték, örömmel fogadta. Midőn a küldöttek 1783-ik évi ápril havában visszatértek és mindent, mit az uralkodó szájából hallottak, elmondtak, anyi család, közöttük vagyonosak is, kezdett útra készülni, sőt meg is indult, hogy az országutak hemzsegtek a sok költözködőtől, úgy látszott, mintha az egész vidék népessége vándorolni akarna.

Minthogy Deckert a churpfalzi kormány azzal kezdette vádolni, hogy nagyobb lármát csinált, mint kellett volna, toborzottaival megszökött, a feleletre vonás előtt és szerencsésen Bécsben megérkezett, ezek mindannyian Lengyelországba tele-

píttettek, főleg Decker igen előnyösen. Bauernek, ki mindent a menekült Deckerre fogott, mi baja sem történt.

Máskép járt egy másik toborzó: Eckel András, kit a nép csak: „Schneider Eckelnek“ nevezett, ő is készített egy, sok churpfalzi család nevét magában foglaló jegyzéket, ő is 1783-ik év nyarán Bécsbe utazott és átadta embereinek névsorát a császárnak, de azon kérelemmel, hogy sok fáradsága jutalmául Lengyelhonban hivatalt kapjon. E kívül még pénzelőleget is kért, hogy az összeírt családokat betelepülésükig fentarthassa. A nevezett „Schneider Eckel“ mint Eimann mondja, gonosz nyelvű ember volt, mindenkit elcsábított. Így történt ez Bécsben is. Kérelmére 1000 frt előleget kapott, de a többi kérelmének teljesítése, embereinek megérkezése idejére halasztatott. Eckel a helyett, hogy haza ment volna, Lengyelhonba utazott kémlelni, ott magát hivatalnoknak adván ki, urat játszott. Az ottani hatóságok maguk sem tudták, mire vegyék az egészet, míg csak nehány bevándorló felvilágosítá őket Eckel kilétéről, kit kóborló csalónak jellemeztek. Ezt azonnal Bécsbe feljelentették. Mikor Schneider Eckel neszét vette, mi történt, aggódni kezdett és egy visztulai hajón Hollandiába menekült, azonban időközben már egy császári biztos érkezett Wendelsheimba, Eckel egész vagyonát lefoglalni; mire Eckel nagy nyomorban egész családjával Amerikába menekült.

Noha eleinte a német uralkodók József céljait nem akadályozták, de később megijedtek a kivándorolni kívánók számától, ezért mindenfelé csakhamar megtiltották az engedelem nélküli kivándorlást. De a tilalom dacára éjjel-nappal szökdöstek az emberek. Hogy a költözködés célszerűbben eszközöltethessen, a frankfurti császári biztos megbízatott az útlevelek kiadásával, de ez mindig nem történhetett, azért e célra mindenféle iratot akartak az illetők felhasználni, de ha az utazók egyszer Regensburgot elérték, akkor már minden meg volt nyerve. Ott az illetőknek a császári biztos új útlevelet

adott, vagy az előbbit megújította és a követség az illetőket Engelhardtzellig, vagy Schardinging küldüldötte. Bécsben megérkezvén, akik Lengyelhonba szándékoztak, azok a cseh-galiciai kormánynál, akik pedig Magyarhonba kívánkoztak, a magy. udvari kancelláriánál tartoztak jelentkezni, de a bevándorlás Galiciába oly gyorsan haladt, hogy már 1783-ik év nyarán minden üres hely be volt töltve és így a későbbi bevándorlók kényszerülve voltak Magyarhonba menni.

Amint egy család Bécsben a magyar kir. udvari kancelláriánál jelentkezett, azonnal felvételéről jegyzőkönyv vétetett fel és minden egyesnek két forint útiköltséget kifizettek, egyszersmind minden család telepítési útlevelet kapott, melyet Budán a magyar királyi kincstári igazgatóságnal átadni tartozott, itt azután minden útlevélre a telepítési helyét rávezették. Az illetők, kiket Bács megyébe utaltak, a zombori telepítési kasznárságnál tartoztak jelentkezni. A zombori útra mindenki egy forint útiköltséget kapott.

A József császár által elrendelt összeírásból kitűnt, hogy magában Bács megyében, az állam uradalmaiban annyi üres terület létezett, hogy annak kellő népesítésére legalább is 3500 családra volt szükség. Hogy a település kellő rendben létesüljön, a budai királyi kincstári kamara rendeletére a zombori királyi kincstári jószágigazgató Ürményi Mihály vezetése alatt Zomborban telepítési számvevőség, építési hivatal és kórház állíttatott fel és rendeztetett be.

E hivataloknak kötelessége volt felügyelni, hogy a bevándorlók házaikat berendezve kapják és hogy az egyesek a részükre biztosított előnyökben részesüljenek.

Megérkezéskor: amint a bevándorló Zomborban úti és telepítési levelét átnyujtotta, minden egyes fő ismét 1 frt útiköltség pótlékot kapott és ezzel a 160 mértföldnyi utazás befejezettnek tekintetett.

Az elfogadásnál minden családapa köteles volt útlevele felmutatásánál a család minden tagját bemutatni és ekkor az út-

levelet egy könyvecskével cserélték fel, melyben a család telepítési sorszáma és a családtagok száma jegyeztetett be. E pillanattól minden családtag 10 évtől kezdve 2 frt, 10 éven alul 1 frt, kevés szalmát és fát, valamint ecetet kapott, mi havonkint előre szolgátatott ki, mindaddig, míg a család valóságosan letelepedett és képes volt magát élelmezni.

A beszállásolásnál a telepítési számvevőség, minden családapának egy jegyet adott, mely feljogosította őt, régebben épült községekben lakást kérni és mindaddig, míg az építendő új ház el nem készül, igénybe venni.

Egyszersmind minden család a számvevőségtől a következő tárgyakat és szerszámokat kapta:

Egy-egy ágyat, szalmazsákot, szőnyeget, teknyőt, bárdot, kapát, ásót, villát, fonyóguzsalyt, szitát, lapátot, vedret, köpülőt, tejes dézsát, 6 zsákot és egy tehenet vagy 18 forintot.

A földműves kapott még 4 lovat, vagy darabjáért 22 forintot, egy rövid és hosszú gyeplőt, 4 kötőféket, 8 istrángot és 2 kötet kötelet, egy vasalatlan kocsit, ekét, köszörűkövet, kaszát, fúrót, fűrészt és 2 sarlót.

Végre minden földműves kapott egy fél vagy negyed telek földet, őszi és tavaszi gabonával bevetett szántóföldet, hozzá tartozó kaszálóval és legelővel, a vetőmagot azonban vissza kellett térítenie.

Minden kézműves szerszámainak beszerzésére kapott 50 frtot.

Minden község tekintet nélkül hitvallására kapott egy ideiglenes imaházat, a hitvallási szertartáshoz szükségelt kellékekkel. Továbbá minden községben kijelelték a paplak helyiségét és egy iskolahelyiséget. A papok jövedelmét képezte egy telek föld, és a szabad 10 év alatt 200 frt, úgy három évig 12 öl fa. Az iskolamester pedig egy fél telek földet, a szabadévek alatt 70 frtot, 24 mérő kétszerest és három pozsonyi mérő tengerit kapott.

Továbbá minden községnek adtak a község részére egy

egész telket, jegyzője részére pedig fél telket, úgy néhány tűzoltószert.

Végül a telepítési számvevőség meghirdette a 10 évi adómentességet, mindennemű adó, vagy más tartozásokat illetőleg.

Úgy a kincstári építészi hivatalnak kötelességévé tétetett gondoskodni, hogy a községek tervszerint telepíttessenek és a házhelyek szabályszerint osztassanak ki. Az előirányzatok és a szállítási szerződések szerint egy telepes ház költségei következők voltak:

Kézi munka értéke	93 frt 42 kr.
Anyag uradalmi számítás szerint . .	106 frt 62 kr.
Összesen:	200 frt 04 kr.

Az ujonnan telepített községek részint pusztákon telepíttettek, részint oly községek határaiban, hol nagyobb üres területek voltak, melyek új munkáskezeket igényeltek.

A telepítések kimutatása.

Sor szám	Telepítési év	Község neve	Ház szám	Hitvallás	Észrevétel
1	1784	Torzsa	250	Ágostai, helvét	E községek pusztákon telepíttettek.
2	1785	Cservenka	500	„ „	
3	1785	Uj-Verbász	310	„ „	
4	1785	Kis-Kér	230	„ „	
5	1786	Szeghegy	230	„ „	
6	1786	Bulkesz	230	„ „	
7	1787	Járek	80	„ „	
8	1785	Palánka	200	Római kath.	E házak a már létező községekhez telepíttettek.
9	1786	Uj-Szivac	135	Helvéth	
10	„	Uj-Sóve	80	„	
11	„	Kula	60	Római kath.	
12	„	Parabuty	100	„ „	
13	„	Rác-Militics	100	„ „	

Sor szám	Telepítési év	Község neve	Ház szám	Hitvallás	Észrevétel
14	1786	Bresztovác	150	Római kath.	E házak a már létező községekhez telepíttettek.
15	„	Veprovác	160	„ „	
16	„	Kernyaja	100	„ „	
17	„	Csonoplya	100	„ „	
18	„	Bezdán	85	„ „	
19	„	Sztanisics	100	„ „	
20	„	Almás	100	„ „	
		Összesen:	3300		

Azonban nemcsak a kincstár, de magánkirtokosok is versenyeztek, ahol csak lehetett, vagy hasznos volt, telepíteni. Az uradalmakkal megajándékozott tábornokokat már említettem, végre az 1723-ik évi 18. t. c., mely a pusztákat és üres telkeket benépesíteni rendeli, mindinkább foganatba ment.

Az álló vizek és mocsárok lecsapolása és kiszárítása szinte nagy előnyül szolgált a telepítéseknek, főleg Fehér, Szatmár, Mosony stb. vármegyékben. A legnagyobb előnyben részesíti Bács megye községeit a Kiss József és Gábor fivérmérnökök által már 1786-ik évben ásatni kezdett Ferenc-csatorna, úgy Temes és Torontál megyékre nézve a Béga-csatorna, az alibunári mocsár kiszárítása stb., melyek nemcsak levezették az álló vizeket és kiszárították a vizenyős vidékeket, de mint hajózható csatornák a forgalom és kereskedés előmozdítása által, a legnagyobb jótéteményekben részesítik a telepeket.

E telepítéseknek egyike sem sikerült úgy, mint a bácsi- és bánátiak. Egy félszázad alatt a puszta földből és a fertőző posványokból virágzó kertek lettek. Itt tanulhatni legszembeötlőbben, mit lehet ily rövid idő alatt elérni célszerű telepítés által. Utódai azoknak, kik csaknem mint koldusok vándoroltak be, most

biztosságban élvezik a jólétet, melyet ipar és szorgalom által szereztek.

Annak bizonyítására, hogy mily gyorsan emelkedett a népesség, csak egy példát említek: Uj-Szivac községét, mely 1786-ik évben József császár alatt telepíttetett Bács vármegyében, valamint azt Eimann János akkori jegyző, a mostani Eimann Károly jegyző nagyatyja, becses kis művében előadja.

A telepítés évében 1786-ik évben az összes telepedők száma volt 415 lélek; 18 évvel később 1804-ik évben már 1213 lelket számított a község; 1815-ben 1547; 1819-ben 1760 és 1826-ik évben 1898-ra szaporodott és most már régen meghaladta a 2000-et.

Mily hasznot hajtottak a német telepítések nemcsak Bács vármegyének, de az egész országnak, onnan is kitetszik, hogy ők voltak azok, kik a burgonyát az országban meghonosították, előttük botütéssel kellett, főleg a szláv népet, annak termelésére kényszeríteni, mely most sok szegény vidéken egyedüli élelmük. Meghonosították még a kender-, selyem- és dohány-művelést az alföldön, most a legkiválóbb jövedelmi forrást. Érdemet szereztek még maguknak főleg a felföldön a bányászat és erdészet körében is. De fő, lehet mondani átalános érdemük, hogy a földnek szorgalmas és célszerűbb művelésére nemcsak buzdították, de erkölcsileg kényszerítették is szomszédjaikat.

Azon téves hitet, hogy a magyar előbbi kormányok a külön népfajokat és nemzetiségeket elnyomták, leginkább megcáfolja a telepeknek jelen állapotja, mert ezek mind megtartották eredetiségüket és mellette megvagyonosodtak. Egyébiránt a kormányoknak, valamint a telepeseknek is nem kis érdemül tudható be, hogy dacára az annyira különböző népfajoknak és hitvallásoknak, azok a legnagyobb, alig zavart békében élnek és éltek egymás között.

Sokkal háladatosabb tér nyílott József tevékenységének és ismert erélyének a Bánátban, hol a katonai kormány a talajt

mintegy előkészítette, mert ott, mint akkor Magyarországhoz nem tartozó tartományban, a régi törvények és szokások nem álltak útjában.

Legelső gondjaihoz tartozott a Bánság viszonyainak rendezése, azután a gyarmatosítás. Mindenek előtt elrendelte a népösszeírást. 1780-ik évi október 17-én hirdettetett ki az új úrbérviszonyokat szabályozó nyílt parancs, egyszersmind kibocsájtvány utján rendeztettek a földesurak és alattvalóik közötti viszonyok, ehhez a politikai felosztás, közigazgatás és a törvénykezés is szabályoztatott.

József leginkább német elemekkel folytatta a gyarmatosítást. A fenn már említett 1782-ik évi felhívására Bácsba úgy, mint e Bánságba is, még nagyobb arányban özönlöttek be a német birodalomból a bevándorolni kívánó gyarmatosok. Az intéző biztos, Niczky gróf, ajánlatára egy része a kincstári jószágoknak eladatott, a másik része pedig benépesíttetni rendeltetett.

A II. József alatt gyarmatosított helyek kimutatása a következő:

Új gyarmatok	Ház szám	Családok száma	Régi telepesekhez adatott	Ház szám	Családok száma
Traunau	103	100	Gyertyámos	66	66
Daruvár	202	57	Versecz	21	20
Herrendienst	130		Facset	12	20
Rékás	100		Nagy-Becskerek	36	36
Fudenthal	152	30	Szent-András	140	140
Margitta	100		Kis-Becskerek	116	116
Moritzfeld	200	30	Szakálház	3	3
Gladna	34	21	Friedorf	1	1
Ebendorf	120	60	Lovrin	88	88
Orczyfalva	209	200	Blumendorf	16	16
Niczkyfalva	200	194	Mercyfalva	32	32
Bakova	144		Csákova	16	16
Liebling	200	102	Moravica	145	145
Rittberg	234	82	Összesen:	2280	1555

Beszállásoltattak a kerületekbe, a házak készen nem lévén: Csatád 472, Csákova 123, Denter 63, Lippa 222, Lugos 96, Monostor 47, Moravica 3, Ujpécs 79, Rékás 2, Szent-András 35, Versec 291. Összesen: 1333 család. Összesen a telepesekkel: 2988.

A magánosok közül: Lázár Lukács, Kis Izsák, Karácsonyi Bogda és Temesvár Mehalára 159 családot telepített, más földbirtokos német birodalmi gyarmatosokat nem vállalt. 1787. évi március 13-án a telepítés a Bánátban további rendeletig beszüntettetett.

Czörnig szerint II-ik József alatt a Bánságban 2702 család 15,000 személlyel és 1.351,000 költséggel telepíttetett.

Belföldi nemzeti gyarmatosokból II. József alatt a következő községekben történt telepítés:

Telepítési év	Község	Megye	Nemzetiség
1783	Bakova	Krassó	Német, magyar, tót
„	Béba	Torontál	Magyar, német
1784	Pádé	„	„ „
1785	Szt.-András	Temes	Német, szerb
„	Niczkyfalva	„	Magyar, német
„	Orczyfalva	„	Német
„	Kis-Becserek	„	„
„	Moritzfeld	„	Magyar, német
„	Gyertyámos	Torontál	Magyar,ném., horvát
„	Ebendorf	Krassó	Német, tót
„	Bresztovác	Ném. báns. ezr.	Német
„	Daruvár	Torontál	Magyar, német, tót
„	Klokodics	Krassó	Bolgár
1787	Nagy-Zámor	Temes	Magyar és német

II. József 1788-ik évi február 9-én üzent háborút a portának, mint Katalin orosz cárné szövetségesse. Ezen háború nem annyira hódítás, mint inkább az ország déli részeinek biztosítása végett üzentetett meg. A szerencse nem kedvezett Józsefnek, a többi, ami történt, a történelemé.

1790-ik évi január 28-án, 24 nappal halála előtt, írta alá József azon fontos leiratot, mely által Magyarország politikai és törvénykezési alkotmányát és igazgatását előbbi alakjába, mint Mária Terézia alatt volt, visszahelyezte és ez által egész működését megsemmisítette.

A nemeslelkű, felvilágosodott, de meggyőződésében túlbuzgó boldogtalan fejedelem 1790. február 21-én meghalt és utóda II-ik Lipót, fivére trónra lépett, kinek rövid uralkodási ideje alatt a gyarmatosítási mozgalom oly csekély volt, hogy említést alig érdemel.

VII.

I-ső Ferenc.

A hamar elhalt II. Lipót utóda: II-ik, később I-ső Ferenc király alatt, a nagy francia háborúk idejében lényegtelenül haladt a telepítés. A régi, mint az újonan gyarmatosított községekben, részint halálozás, részint elhagyás következtében sok üres házhely támadt, melyeknek betöltése Ferenc által elrendeltetett, de miután e főben majdnem 3000 új német gyarmatos jelentkezett, ezek közül kevesen, csak azok, kik némi vagyonnal bírtak, fogadtattak be; a Franciaországból kivándorló franciák közül is csak kevésnek adatott meg a telepedési engedély. Végre 1805-ik évben a bevándorlás a kormány részéről feltétlenül beszüntettetett.

Mindazáltal, minthohgy a Bánságban összesen 1380 üres telek volt, 1810-ik évben azoknak nagyobb része tiroliak, ausztriaiak, badeniek és württenbergiekkel töltettek be.

Ferencnek 40 éves uralkodása majdnem meddő maradt a gyarmatosítást illetőleg.

A csajkások kerületében történt változásokat és áttelepítéseket már említettem; volt Bánátban pár más sikeres kísérlet is, de téves kísérletek is történtek, melyek azonban az azelőtti általános sikert nem csorbítják. Így nem sikerült a fémhegyi cseheknek telepítése 1805-ik évben, a hegyvidéki jövevényeknek a szokatlan éghajlat nem kedvezett. Az akkor még számos mocsár mindenféle lázt és ragályt okozott, ebből járványok fejlődtek és ez által Délmagyarország oly rossz hirbe jött, hogy Némethonban nem is hívták máskép, mint a német sírját. Péterváradnak élces német neve „Péter grab ein“ lett.

Nem volt szerencsés Erdélyben Roth református lelkész sem telepítési kísérleteivel, úgy több más telepítési kísérlet sem sikerült a 30-as években, ezek a telepesek többnyire a württenbergi és csehországi hegyes vidékekről jöttek, különösen szerencsétlenek voltak az úgynevezett „pascherek“, csempészek, telepítése, mert ezek rövid idő mulva majdnem mind kihaltak, vagy vissza mentek, vagy épp nyomorban vesztek el.

Egy 1830-iki kimutatás szerint a cseh telepítvények népessége a következő volt:

Weizenried 469, Schnellersruhe 266, Ravenszka 237, Eibenthal 356, Frauenwiese 186, Uj-Zsupanek 43, Schönthal 281, Sumica 123, Weidenthal 597, Wolfsberg 444, Wolfswiese 256, Lindenfeld 166. Összesen 3424 lélek.

A kormány részéről a telepítések beszüntetvén, csak magányosok voltak, kik a 30-as években a gyarmatosítást folytatták.

Így keletkezett 1824-ik évben Széchenfalva németekkel, Torontálban. 1826-ban Ujvár és Jánosföld német és magyarokkal, Knez németekkel Torontálban. 1829-ben Ernesztháza németekkel, Magyar-Csernya magyarokkal, végre 1832-ben Malenityfalva magyar és németekkel.

Mindazáltal dacára e bajoknak, az egyenkinti letelepedés

folytonos volt. Számos nyugalmazott katonatiszt családja itt maradt és meghonosult, gyermekeik magyarok lettek, mert e családok olcsóbban élhettek akkor nálunk, mint másutt. Úgy a külföldről jött hivatalnokokból is sokan itt maradtak, például: Duschek a volt híres pénzügyi miniszter családja. A katonatisztek és hivatalnokokon kívül nagyobb mennyiségű új lakókat szereztek a bevándorló kézművesek is, kiknek ügyessége gyakran nagy előnyül szolgált, úgy a kereskedők is szívesen költöztek be, mert itt bő alkalom nyílott a szerzésre, sőt még az útlevél nélkül kóborlók sem hiányoztak, kik a csekély rendőrséggel rendelkező honban nyugodtabban élhettek mint másutt; de mindenesetre legszámosabb volt ezen időtájban a bevándorlás a zsidók részéről, kik a lengyel határon tömegestül özönlöttek be, ki sem állott útjokban, gyorsan boldogultak, sok közülök nagy vagyont szerzett és pedig gyakran más népfajok rovására. Sok pesti zsidónak nagyatyja koldusbottal költözött be és unokája már palotában lakik.

E bevándorlás nem hozott áldást a honra, sőt annak felső részét tönkre tette. Nem a régi nagytevékenységű magyarzsidók voltak ezek, hanem szegény elzüllött népfaj volt ez, de elég furfangos, hogy magát befészkelje. Előbb birtokukba kerítették a korcsmákat, később a hasznos bérleteket, előbbivel megrontották a népet, utóbbival a kisbirtokosokat, és számuk nemcsak nem fogy, de folyton növekszik.

Ferenc kormánya alatt 1802-ik évben készült el a már említett, a Dunát a Tiszával összekötő Ferenc-csatorna, mely Bács vármegye területét nemcsak nagyrészben vízmentesítette, de e felett az ipar és kereskedésnek kiszámíthatlan hasznot hajtott.

VIII.

V-ik Ferdinánd.

Az 1840-es években keletkeztek az úgynevezett dohánytelepek Bánátban.

Négy tárgy van, melyért az ó-világ az új-világnak köszö-

nettel tartozik: ugyanis Amerikából jött a burgonya, tengeri, acacia és a dohány, melyekből az első három Magyarhonban valóságos szükséget pótol, míg az utolsó, dacára, hogy nem szükség az élethez, mégis a pótolhatatlan cikkekhez tartozik.

Az osztrákok ezt már régóta tapasztalták és hogy e körülményt a kormány előnyére felhasználják, behozták még 1670-ik évben a dohány egyedárúságát és azt, mint szabadalmat a fő-lovászmesternek adományozták, később a dohánytermelés úgy, mint az árulás megszoríttatott, végre Magyarország kivételével véglegesen eltiltatott és az árulás a kormány által bérbe adatott. 1784-ik évben II-ik József alatt az állam maga vette kezébe az egyedárúság kezelését és így 1829-ik évben 6 milliót, 1841-ik évben pedig már 18 milliót jövedelmezett, e mérvben szaporodik az folytonosan egész a mai napig.

Az osztrák kormányok rövid idő alatt belátták, hogy minden egyedárúság akkor legjövedelmezőbb, ha a termelés úgy, mint az árulás egy kézben egyesül; de e célt az osztrákoknál nehezen lehetett elérni, míg Magyarország a dohányt szabadon termelte és árulta.

Hogy e célt elérhesse, még 1842-ik évben az akkori bécsi császári általános kincstári udvari kamara elnöke, Kübeck báró, azon eszmére jutott, hogy üdvös lenne az osztrák kincstárra nézve, ha a dohánytermelést Magyarhonban mennyire lehetséges, maga részére biztosítaná. Hogy ezt tehesse elrendelte, hogy dohányt termelő telepeket léptessen életbe.

A magyar kincstárnak Arad, Temes, Torontál és Bács vármegyékben nagy kiterjedésű pusztái voltak és e helyeken akarta Kübeck báró a dohánytelepeket létesíteni, mert itt 78,000 első minőségű szántóföld állott a kincstárnak rendelkezésére, melyen az illetők számítása szerint annyi dohányt lehetett volna termelni, hogy az az osztrák egyedárúság szükségét nemcsak fedezte volna, de azt a magántermeléstől függetlenné tehette.

A tárgyalások csakhamar meg is kezdődtek, az eszme

Ambrozy Lajos báró, akkori temesvári királyi kincstári jószágigazgatójában, ki a felette állók parancsának mindenkor feltétlenül hódolni szokott, hő pártolóra talált, nem úgy Bács megyében, hol a jelen sorok írójának édes atyja, az akkori királyi kincstári igazgató: Grosschmid János csakugyan nem volt hajlandó a sokat jövedelmező dús pusztákat az osztrák kincstár jövedelmi forrásának feltétlenül feláldozni, különben is, mint a híres Colbert „laissez nous faire!“ híve, a szabadtermelést és a szabadipart pártolván, ellenese volt minden kizárólagos egyedárúságnak, figyelembe vette egyszersmind, hogy a puszták részint juhtenyésztés, részint bérbeadás által tetemes és biztos jövedelmet hoznak, és hogy a dohánytermelés beavatott szakembereket igényel, azért dohánykertészek hiányában nem lehet dohánytelepeket biztos eredménnyel rögtönözni, azt lehetett p. o. Cuba szigetén, hol a dohánytermelést rabszolgákkal űzték, de nem Magyarországban, hol a munka szabad.

Ez volt az ok, hogy a dohánytelepek csak Bánátban létesültek.

Mennyire szívén feküdt az akkori bécsi kormánynak a magyar pusztákon a dohánytelepeknek életbelépése, leginkább bizonyítja egy magánlevél, melyet az akkori császári udvari általános kincstári (kamarai) elnök Kübeck báró 1842-ik évi szeptember 21-ik napján a fenn említett akkori bácsi kincstári jószágok igazgatójához intézett, mely így hangzik:

Nem mulaszthatom el igazgató urat egy általánosan elterjedt hírre figyelmeztetni. A zombori kincstári igazgatóság, melynek ön a vezetője, állítólag nem jó szemmel nézi a bácsi uradalmi pusztákon az általam indítványozott dohánytelepek létesítését, noha nyiltan nem szegül ellen, de színlelt elfogadás után célhoz nem vezető és félszeg intézkedések által az eredményt meghiúsítani törekszik.

Hinni akarom, hogy a felhozottak, különösen igazgató úr személyére nézve, puszta gyanúsítás, vagy tévedésen alapulnak,

de az ügy oly fontos, hogy nem hallgathatom el a hozzám minden oldalról érkező híreket, mert tudom, mily mindenféle tényezők működnek a terv meghiúsítása céljából.

Az indokok, melyeknél fogva a kormány kívánja, hogy a kincstári birtokok dohánytermelésre alkalmaztassanak, oly életbevágó fontosságúak, hogy elhatároztam minden rendelkezésemre álló eszközöket felhasználni, hogy telepítési terveim sikerüljenek, azért is felhívom igazgató urat, hogy részint tevékenysége, részint parancsai és jó példája által mindent elkövessen, hogy hivatalos állása és befolyása által a kitűzött cél mentől gyorsabban és sikeresebben elérettessen.

Ennek daczára a mindenható ausztriai kincstári elnök sem merte a bácsi uradalmak igazgatója által felhozott érvek ellenében, a pusztáknak dohánytelepekkeli benépesítését elrendelni, de azért mégis a nevezett igazgató nemcsak kegyvesztett, de üldözésnek is tárgya lett.

A telepítési szerződés a következő pontokból állott:

1-ör. 15 évig minden holdtól 1 frt 30 kr bér fizetendő.

2-or. Minden család tartozik birtokából 3 holdat dohánnyal beültetni, felét a termésnek tartozik azonnal a kincstárnak átszolgáltatni, a másik felét pedig tartozik a kincstár minőség szerint 13 frt 30 kr, 11 frt és 7 frtért beváltani.

3-or. Minden telepes 60 frt előleget kap háza építésére és 70 frtot a dohánytermelésre, tartozván az első előleget 5, a másodikat 8 év alatt részletekben vissza fizetni.

4-er. Minden telepes kap 15—20 hold művelésre alkalmas szántóföldet.

A telepek gyorsan épültek és az akkori tényező egyének nevére kereszteltettek.

A következő kimutatás szerint 20 községben 1854 család ugyanannyi házban $33717^{691}/_{100}$ holdon telepíttetett meg, e telepesek nemzetiségre nézve különbözők, de a községek többnyire egy nemzetiségbeliek és majdnem kivétel nélkül belföldiek voltak, azért általuk a népesség nem szaporodott.

Az első ízben létesített telepek kimutatása a következő:

Folyó szám	Megye neve	Puszta vagy birtok neve	Az új telep neve	Házuk száma	A benépesített holdak száma
1	Csanád	Kövegy	Mednyánszkiháza	100	$2003^{180}/_{1100}$
2	„	Székegyháza	Nagy-Majláth	120	2400
3	„	Kun-Agota	Geöctelek	135	$2702^{412}/_{1100}$
4	„	Királyhegyes	Királyhegyes	60	1200
5	„	Békás	Békás	21	431
6	„	Töviskes	Töviskes	10	200
7	„	Apáca	Apáca	187	3747
8	„	Nagy-Pitvaros	Albertfalva	160	3200
9	„	Kis-Pitvaros	Ambróziháza	120	2400
10	Arad	Nagy-Kamarás	Nagy-Kamarás	153	2986
11	„	Zimánda	Fakert	34	$682^{901}/_{1100}$
12	Temes	Csernegyháza	Kovácsháza	30	375
13	„	Kétfél	Kis-Telep	19	304
14	„	Tariegyháza	Kis-Szentpéter	36	585
15	Torontál	Denta	Ürményháza	100	1703
16	„	Szilacs	Aurelháza	88	1496
17	„	Pakács	Ujhely	80	1200
18	„	Cervenamedia	Keglevicsháza	121	1600
19	„	Szőreg	Kübekháza	200	3200
20	„	Szőreg	Ó-Szentiván	80	1280
			Összesen:	1854	$33717^{661}/_{1100}$

Mi a telepítés sikerét illeti, noha e telepek több magántelepítéssel is szaporodtak, úgy, hogy számuk rövid idő alatt 41-re szaporodott, az nagyon kétes volt, mert közülök csak néhányan feleltek meg rendeltetésüknek és alig egy pár vergődhetett jólétre, a legnagyobb része inséggel és nyomorral küzködött, járandóságaikat, melyek úgy is terhesek voltak, nem

fizették, a járványok, főleg a felső magyarországiakat megtizedelték, a csekély sikert is nem dohánytermelés, de inkább, búza-, repce-, vagy kender-termelés okozta, úgy, hogy 1856-ik évben már csak Majláthháza, Kübekháza és Apáca volt dohánytermelő hely, 3538 holdon 1919 dohánykertészszel.

A telepítési számvetés szerint pedig az 1854 család telepítése 241,000 frt előleget vett igénybe, a holdankint s évenkint fizetendő bér 51576 frt évi járandóságot tett ki, ennek ellenében a földterület értékének 2.500,000 frt 6% kamatja 150,000 frtra rúgott, melyért a kincstárnak jó évben 10,000 mázsa dohányt ingyen és a másik 10 ezer mázsát csekély beváltási díjért kellett volna kapni.

De a kincstárra nézve a tulajdonképeni bonyodalmat az 1848-ik évi törvények és úrbér megszűnte okozta, mert ezen év után a telepesek nem tartották többé magokat kontraktuálistáknak, hanem közönséges úrbéreseknek, megszüntetvén a dohánytermelést és minden díjfizetést, úgy, hogy az évenkinti hátralékok annyira felszaporodtak, hogy azok elérték magát a telepített földnek értékét és a tartozások végrehajtása esetében a telepesek földönfutókká lettek volna, azért törvény útján lehetett csak maradásukról gondoskodni. — Mindezekből kitűnik, hogy a dohánytelepek, a dohánytermelés szüksége a változott viszonyok folytán úgy is megszűnvén, egyéb hasznot nem hoztak, minthogy a nagyobb üres területeket benepesítették.

A bácsi kincstári jószágokon a dohánytelepek később sem létesültek, mert az itteni népesítés Mária Terézia és fia II-ik József gondoskodása által sokkal célszerűbb volt, a puszták és birtokok jövedelmezőbbek és nagyobb értékűek voltak, dohánykertészek pedig gyéren találtatnak.

Az V-ik Ferdinánd idejében történt telepítések könnyen megszámlálhatók: 1835-ik évben Csősztelek német lakósokkal, 1837-ben Duguszelo szinte németekkel, 1839-ik évben

Cervena-Medija bulgárokkal, 1842-ben Szent-Mihály és Bocsár németekkel és magyarokkal, mindannyi Torontál megyében telepíttettek, illetőleg szaporíttattak.

IX.

Osztrák uralom.

Az 1848—1849-ik évi események is sok idegent hoztak be az országba, de ezek sokkal rövidebb ideig gazdálkodtak, hogysem a népesítésre befolyással lehettek volna, szélvész hozta őket, szélcsend vitte el, mely minden szélvészt követ. Egy új időszak következett, mely az anyagi érdekeket előtérbe hozta, új igények ébredtek, melyek a telepítés szükségét ismét felelevenítették, de tapasztalatlan idegen egyének vették azt kezeikbe és így többnyire meddők maradtak, sok szegény ember, kiket a kecsegtető igéretek elcsábítottak, áldozatul esett. A sok vállalat közül, csak egyet említek, Ehrenberg telepítését Papinán, Zemplén megyében, mely annyira megbukott, hogy a kormány közbelépését is maga után vonta.

Az írónak nem volt szándéka a bevándorlások részletes történetét írni meg, egyedül a multnak megvilágítása által akart a jelenre hatni. E csekély vázlat bizonyítja, hogy minden magyar uralkodó, kinek az ország jóléte szívén feküdt, a bevándorlást, illetőleg telepítést előmozdította. Ezek között Szent-Istvánt, IV-ik Bélát, Károly Róbertet, Nagy Lajost és Corvin Mátyást, a habsburg-lotharingiai házból pedig VI. Károlyt, Mária Teréziát és II-ik Józsefet kell leginkább kiemelnünk. A magánosok közül, kik főleg Bánát és Bács megye szervezését, illetőleg újjá születését eszközölték, három alak magaslik ki: Savoyai Jenő herceg a győztes hadvezér, Grassalkovics herceg a szervező és Kiss fivérek, mint vizi mérnökök; az első: az elhódított megyéket visszza szerezte, a második: a puszta megyéket szervezve benépesítette, az utolsók, kik a lakatlan vidékeket a vizek levezetése által lakhatóvá tették. Maradandó érdeme van a bácsi

gyarmatosítás körül Cothmann kamarai biztosnak, ki szakavatott jelentései által a kellő gyarmatosítást hathatósan előmozdította; úgy Bánátban megemlítjük még Mercy gróf tábornok kormányzót is, ki egyedül volt társai közül hivatva feladata teljesítésére. A sikerhez egyébiránt leginkább hozzájárult, hogy Mária Terézia és József idejében a telepesek nemcsak elegendő földet kaptak, melynek művelése őket az első években már fentarthatta, de hozzá kellő felszerelésbe is részesültek, nem úgy a dohánytelepesek, kik a kapott csekély területű földdel meg nem élhettek és az azt pótoló dohánytermelés, mint ipar, szinte nem volt elegendő fentartásukhoz, azért nemcsak hogy nem boldogultak, de a proletariatust nagyban szaporították.

Hogy a németek, köznyelven a svábok bevándorlása és telepítése az országra üdvös volt, bizonyítja az általuk megszállt területek virágzó állapota. Azonban mindenesetre kitűnnek ezek között Mária Terézia és II-ik József telepei.

A közvélemény sokáig ellene volt a telepítéseknek, de jelen belátja mindenki azoknak hasznos voltát és méltán mondja a közbeszéd: hogy három mag az, melyért Magyarhon hálával tartozik főleg II. Józsefnek: a kender, a selyembogár és a svábmagért, az első és harmadik áldásosan sikerült, csak a második tengődik.

Az általános történet, valamint az egyes családok érdekében is, igen sajnos, hogy a Mária Terézia, valamint II-ik József-féle telepítési iratok, a régibbeket meg sem említve, oly gondatlanul őriztettek, hogy azok majdnem mind elvesztek, így például Bács vármegye régi megyei levéltárát a szerbek 1849-ik évi február 11-én feldúlták és így abból csak csekély rendezetlen töredékek maradtak fenn, a zombori királyi kincstári jószágigazgatóságnak levéltárát pedig az osztrák hivatalnokok tudatlansága mustrálta ki, ennek következtében a sajtárusok birtokába jutott, csekélység az, mi megmentve a padlásokon összevissza penészedik.

X.

Volt még más számos telepítés is az idők hosszú során, melyek csak az által gyakoroltak befolyást a népesedésre, mert új területi felosztást vontak magok után, de azért a népesedést nem gyarapították. Ezek történetének megírása nem tartozik hozzám, de inkább a monografiák íróihoz, mit a jövő nemzedék történetíróira bízom.

Csak egyet említek ezen telepítések közül, melynek létesítése az egész honra áldásthozólag kihatott. Ez Bocskay István szabadhajduinak telepítése volt a régi hajdukerület területén.

A szabadhajduk a XVI. század kezdetétől egy egész század tartama alatt ezrenkint sanyargatták az országot. Bocskay felkelése a szabadság érdekében magasabb célokra egyesíté őket, harcaik a császári udvarral a bécsi békekötéshez és a törökökkel a zsitvatoroki egyezményhez vezettek, míg végre Bocskai István halála után 1606-ik évtől 1619-ik évig a békekötés feltételeinél fogva a szabadhajduk letették a fegyvert és a hajdukerület földén letelepedtek, ez által a nyugtalan, kóbor, sokszor garázdálkodó katonákból békés földművelők lettek.

17^{755} □ mértföldön Szabolcs és Bihar vármegyéktől körülövezve, Böszörmény, Hadház, Dorogh, Nánás, Vámos-Percs és Szoboszló városokban, úgy Angyalháza, Kis-Szoboszló és Köles pusztákon történt a letelepedés, melynek összessége jelenleg Hajdu vármegyét képezi.*)

Ez története a multnak, mi történik a jelenben és mi válik belőle, az leend második vázlatom tárgya.

---

*) Lásd: Dudás Gyula: A szabadhajduk története.
Fényes Elek: Magyarország leírása 476. lap

TARTALOM.

Lap.
Kolluth. (Monografia.) Grosschmid Gábortól . . . . . 1.
Baja város történetéhez. (Folytatás.) Iványi Istvántól . . . . . 15.
Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulata 1887. évi január 12-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve . . . . . 29.
A társulat 1887-ik évi jagjainak névjegyzéke . . . . . 34.
Értesítő . . . . . 37.
Az érmekről. Dudás Gyulától . . . . . 39.
Bács vármegye fő- és alispánjai a két utolsó században. Iványi Istvántól 44.
A zentai kuriálisták. Dudás Gyulától . . . . . 55.
Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulata 1887. évi április hó 14-én tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve . . . . . 62.
Délmagyarország önvédelmi harca 1848—1849. Grosschmid Gábortól 64.
A bácskaságra vonatkozó történelmi dolgozatok repertoriuma. Közli: M.—y. . . . . 67.
Tanulmányaim Tétel, Sóvár és Zemony magyar őrhelyek felállításáról és elnevezéséről. Balla Páltól . . . . . 69.
A zentai curialisták. Dudás Gyulától . . . . . 74.
A hegyesi csata 1849-ik évi julius 14-én. Zomborcsevics Györgytől 81.
Történelmi ismertető. A zsidók. Grosschmid Gábortól . . . . . 92.
Magyarhon népesedésének áttekintése, figyelemmel Bács-Bodrogh vármegye történelmére. Grosschmid Gábortól. . . . . 101.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat 1883 ban alakult azon célból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában mívelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történet- és régiségkedvelő, aki ez iránti szándékát írásban egyik elnöknél vagy a titkárnál személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenkint 3 frt tagdíjat fizet. A kötelezettség három évre szól. Aki ennek lefolytával a titkárnál nem jelenti be írásban kilépését, az további három évre marad e kötelezettség alatt.

Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot célja elérésében, felolvasásra munkálatokat küldenek be. S e címen a tagdíjak befizetése alól felmenthetők.

Alapító tag egyszer mindenkorra legalább 50 frt alapítványnyal járul e társulat céljai előmozdításához.

A társulat minden rendű tagjai fel vannak jogosítva az őket megillető társulati címek használhatására.

A társulat elnöke Schmausz Endre vármegyei alispán Zomborban, alelnöke Iványi István főgymn. tanár Szabadkán, titkára Grosschmid Gábor Zomborban, pénztárnoka Bittermann Nándor Zomborban.

A társulat tagjai tisztelettel kéretnek, hogy folyó és mult évi tagdíjaikat Bittermann Nándor újból választott társulati pénztároshoz mielőbb beküldeni szíveskedjenek, hogy a következő füzetben nyugtáztathassanak.

A BÁCS-BODROGH MEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TULAJDONA.